

ÇÜTAM

Kültür Evi Konuşmaları
(ÇÜTAM-KEK)

Sayı.1
Mayıs 2018

İmtiyaz Sahibi

(Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi Adına)

Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik

Editör

Prof. Dr. Ayşehan Deniz ABİK

Editör Yardımcıları

Nevin MAZMAN - Ahmet AKBAŞ

'Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi (ÇÜTAM) Kültür Evi Konuşmaları' başlıklı dergi, ÇÜTAM Kültür Evinde alanında uzman isimler tarafından yapılmış konuşmaların yazılı metinlerinin yer aldığı bir dergidir. Türkoloji başta olmak üzere birçok alana ait yazılar bulunmaktadır. Yılda iki sayı ve elektronik dergi olarak yayımlanacaktır.

Yazışma Adresi: Çukurova Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi Binası, Türkoloji Araştırmaları Merkezi, 01330 Balcalı, Sarıçam / Adana.

Telefon: 0322-3387118 / 0322-3386084 Dâhili: 2693

E-posta: cutam@cu.edu.tr / cutam2017@gmail.com

İnternet Sayfası: <http://turkoloji.cu.edu.tr/>

Facebook: Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi

Değerli okurlar,

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi (ÇÜTAM) Türk edebiyatı, Türk dili, lehçeleri ve ağızları, Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları, Türk tarihi, Türk sanatı, halk kültürü alanlarında araştırma ve uygulama çalışmalarını planlamak, bu çalışmalarda işbirliği sağlamak ve yürütmek üzere 1996 yılında kurulmuştu. Kuruluşundan başlayarak değişik etkinlikleri olan Merkezimizin 2002 yılından 2015 yılına değin öncelikli olarak ağırlık verdiği çalışma alanı, Türkolojide ihtiyaç duyulan bir makale veritabanı oluşturmaktı. Bu doğrultuda yürütülen çalışmalarla makale veritabanı yayıncımız Türkiye’de ve dünyada internet başvuru kaynağı olarak önemli bir ihtiyacı karşılar hâle gelmiştir.

2015 yılından başlayarak Merkezimiz ÇÜTAM Makale Veri Tabanı yayınına devam etmekte ve 2016’dan bu yana Merkezimizin bilimsel dergisi ÇÜTAD’ı yayımlamaktadır. Bunların yanı sıra, Merkezimiz Üniversitenin bilgisini şehre taşıma görevini, bilimle kültürün birbirini tamamlaması ve bilginin paylaşılması gerekliliği anlayışı ile halka açık, haftalık konuşma etkinlikleri ile gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Merkezimize tahsis edilen ATO Kısacıkzade Konağı’nda Çarşamba günleri ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları etkinliği Adana bilim ve kültür hayatına katılmıştır.

9 Haziran 2015’te başlayan ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları bu gün 106 konuşma olarak hafızalarda yerini almıştır. Katılımcıların soru ve katkılarıyla da etkin bir bilgi alışverişine sahne olan Kültür Evimizdeki toplantılara değişik sebeplerle katılamayan ancak kaçırdıkları için üzülen katılımcılarımızın isteği üzerine facebook sayfamızdan canlı yayın yapılmaya başlanmıştır. ÇÜTAM Kültür Evi katılımcıları sunumların yazılı olarak kalıcı hâle gelmesine ilişkin isteklerini de birçok kez dile getirmişlerdir. ‘Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi (ÇÜTAM) Kültür Evi Konuşmaları’ başlıklı dergi bu istek doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Dergimiz ÇÜTAM-KEK yılda iki sayı ve elektronik dergi olarak yayımlanacaktır.

Dergide, ÇÜTAM Kültür Evinde, alanında uzman isimler tarafından yapılmış konuşmaların yazılı metinleri yer alacaktır. Kültür Evi konuşmaları Türkoloji de dahil olmak üzere birçok farklı bilim, sanat, kültür alanına ilişkin konuşmalardır. Türkoloji, tanımı içerisinde kültürü barındırdığı için konuşmalarla farklı alanların bilgilerinin birbirini tamamlaması “Kültür Evi” adını da daha anlamlı kılmaktadır.

Yayına hazırladığımız bu ilk sayıda ÇÜTAM Kültür Evinde yaptıkları konuşmalarla Ferdi Tanır, Ulus Çevik, Engin Çetin, Dilek Ergönenç Akbaba, Emre Sezgin, Mustafa Ever, Erol Doğan ve Şükür Kılıç yer alıyorlar. Merkezimize katkıda bulunan yazarlarımıza ve onları ilgiyle takip eden ÇÜTAM katılımcılarına destekleri için teşekkürlerimizi sunarız.

Merkezimizin makale veri tabanına ve diğer etkinliklerine <http://turkoloji.cu.edu.tr> adresinden ulaşılabilir.

Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi (ÇÜTAD) DergiPark bağlantımız: <http://dergipark.gov.tr/cutad>

Ayşehan Deniz Abik

Bu Sayının Yazarları

Prof. Dr. Ferdi Tanır
(*Çukurova Üniversitesi*)

Prof. Dr. Ulus Çevik
(*Çukurova Üniversitesi*)

Doç. Dr. Engin Çetin
(*Çukurova Üniversitesi*)

Doç. Dr. Dilek Ergönerç Akbaba
(*Gazi Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Emre Sezgin
(*Çukurova Üniversitesi*)

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Ever
(*Anadolu Üniversitesi*)

Mimar Erol Doğan
(*Çukurova Üniversitesi*)

Uzm. Şükür Kılıç
(*Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı*)

İçindekiler

<i>Sağlık Okuryazarlığı (17.01.2018)</i>	1 -5
Ferdi Tanır	
<i>Zamanımızı Sayan Muhteşem Makineler: Saatler (10.01.2018)</i>	6-9
Ulus Çevik	
<i>Türkçenin Sözlükleri ve Türkçe Sözlük (21.02.2016)</i>	10-16
Engin Çetin	
<i>Nogay Türkleri ve Nogay Türkçesi Üzerine (21.02.2018)</i>	17-35
Dilek Ergönenç Akbaba	
<i>El-Cezeri'den Günümüze Robotik (01.11.2017)</i>	36-39
M. Emre Sezgin	
<i>Doğu-Batı Divanı Üzerinden Enis Batur Şiiri (31.01.2018)</i>	40-54
Mustafa Ever	
<i>Sokollu Mehmet Paşa Menzil Külliyesi (05.04.2017)</i>	55-60
Erol Doğan	
<i>İyi Bir Nesil İyi Bir Gelecek İçin Geçmişten Günümüze Koruyucu Aile Hizmeti (27.02.2018)</i>	61-64
Şükür Kılıç	

Ferdi TANIR¹

SAĞLIK OKURYAZARLIĞI²

1. Sağlık ve İlkeleri

Sağlık; sadece sakatlık ve hastalığın olmayışı değil, beden, ruhen ve sosyal yönden tam iyilik halidir (World Health Organization-WHO/Dünya Sağlık Örgütü). Erişilebilir en yüksek sağlık standardından yararlanma, tüm insanların temel haklarından birisi olup, bütün toplumların sağlığı, barış ve güvenlik için temeldir. Hükümetlerin, halkının sağlığı için yeterli önlemleri sağlama sorumluluğu vardır. Halkın bilinçli-aktif işbirliği, halkın sağlığının iyileştirilmesinde son derece önemlidir. Tıpla ilgili bilgilerin halka yayılması, sağlığın tam olarak elde edilmesi için gereklidir.

2. Sağlık Etkileşimi

Sağlık; yaşam ve iş koşulları, bireysel yaşam tarzı faktörleri ve sosyal ve toplumsal normlar (kültür) ile etkileşim halindedir.

3. Sağlık-Kültür İlişkisi (Sağlık-Kültür Antropolojisi)

Kültür; toplumun bir üyesi olarak kişi tarafından kazanılmış bilgi, inanç, sanat, yasa, ahlak, gelenek, diğer yetenek ve alışkanlıklardır. Kişilerin sağlık bozuklukları (hastalıklar) karşısındaki tutum ve davranışları, yaşadıkları toplumun değer yargılarının, inanç sistemlerinin kısaca kültürünün bir yansımasıdır.

4. Halk Sağlığı

Türkiye’de yaşayan herkesin sağlığını korumak ve geliştirmek için yapılan ve yapılacak ve çalışma alanlarına giren konular içindeki tüm uygulamalara katkıda bulunan dahili klinik bilimler tıp dalı olarak

¹ Prof. Dr. - Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Dahili Tıp Bilimleri Bölümü, Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı.

ftanir@cu.edu.tr

² 17.01.2018 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

ifade edilir. Bunlar; Temel Dersler: Epidemiyoloji, Biyoistatistik, Sağlık Yönetimi (Mevzuat-Ekonomi-Finansman)

Uygulamalı Dersler: Ana Sağlığı, Çocuk Sağlığı, Kadın ve Üreme Sağlığı, İş Sağlığı ve Güvenliği, Çevre Sağlığı, Sağlık Eğitimi-Sağlık Okuryazarlığı, Beslenme, Toplum Ruh Sağlığı, Bulaşıcı Hastalıklar, Bulaşıcı Olmayan Hastalıklar, Kronik Hastalıklar, Olağan Dışı Durumlarda Sağlık Hizmetleri, Zoonotik Hastalıklar, Kazalar/Yaralanmalar, İlk Yardım, Okul-Adolesan-Turist-Kent Sağlığı şeklinde sıralanabilir.

5. Sağlık Eğitiminin Temel Amaçları (WHO-DSÖ)

Birey ve topluma;

1. Sağlığın değerini anlatmak, inandırmak
2. Sağlık sorunlarını çözmeye alıştırmak
3. Sağlık kuruluşlarından azami ölçüde faydalandırmaya alıştırmak
4. Sağlıklı yaşam biçimleri geliştirmek ve sağlıklı yaşamaya alıştırmak
5. Sağlığı korumaya ve geliştirmeye alıştırmaktır.

6. Halk Sağlığının Korunması

Toplum sağlığının korunması ve geliştirilmesi sağlık hizmetlerinin temel amacıdır. Türkiye’de sağlığın geliştirilmesi ve korunmasında beş temel strateji vardır.

1. Bireysel güçlendirme (sağlık okuryazarlığı ve olumlu sağlık davranışı kazandırma),
2. Toplumu güçlendirme,
3. Sağlık sistemini güçlendirme,
4. Sağlıklı toplum politikaları inşa etmek için sektörler arası işbirliği,
5. Sağlığı geliştirmede kapasiteyi arttırma.

7. Sağlık Okuryazarlığı (Health Literacy)

1974’de Scott SIMONDS; Sağlık Eğitimi ve Sosyal Politika kitabında ilk kez sağlık okuryazarlığından bahsetmiştir. Daha sonra Ottawa 1986 International Conference on Health Promotion’da açıklanan Ottawa Şartı’na göre (Ottawa Charter) “Sağlığı Geliştirme” (Health Promotion) için topluma bilgiler ulaştırılmalıdır ve bunun için de sadece sağlık sektörü yetmemektedir. 2001’de Nutbeam ve 2003’de Bernhardt-Cameron sağlık okuryazarlığının öğelerini ve düzeylerini açıklamışlardır.

Sağlık okuryazarlığının tanımları şöyle yapılmaktadır: Toplum bireylerinin sağlık bilgilerine ulaşabilmesi, onları kavraması, önemini algılaması ve uygun davranış geliştirmesi vb. aşamaları, insanların sağlıklarını korumak ve geliştirmek için sağlık bilgisine erişimi, sağlık ile ilgili bilgileri anlaması ve kullanmasındaki istekleri ve kapasiteleri konusundaki bilişsel ve sosyal becerileri (WHO) sağlık okuryazarlığıdır. Başka bir ifadeyle, bireylerin uygun sağlık kararları almada gerekli olan temel bilgileri anlayabilme, değerlendirebilme ve davranışa geçirebilme yetenekleridir. Sağlık okuryazarlığı, konfüzyonu(bilinç bulanıklığı) sona erdirmek için bir reçetedir. Sağlığın korunması ve geliştirilebilmesi için anlama, edinme ve değerlendirebilme kapasitesi (kültür) oluşturmaz. Halkın sağlık hizmetlerine ulaşabilmesi, sağlığın geliştirilmesi mesajlarını doğru algılayabilmesi, çıkarımlarda bulunabilmesi, iletişim yollarını kullanabilmesi, sağlık hizmeti sunucularına doğru yerde, zamanda, sıklıkta ve etkili başvuru yapabilmesinin yoludur. Sağlık düzeyinin yükseltilmesinin anahtarıdır (WHO-2012). Sağlığın sosyal belirleyicilerinden olan "Toplumun Eğitim Düzeyi" sağlık okuryazarlığı için tek başına yeterli

değildir. Eğitim düzeyi ile algılama, davranışa yansıtma farklıdır ve sağlıklı yaşam için bu özellikler birlikte olmalıdır.

7.1. Sağlık Okuryazarlığı Düzeyleri

Temel/işlevsel sağlık okuryazarlığı; yeterli genel okuma yazma becerileridir.

İnteraktif sağlık okuryazarlığı; bilişsel-sosyal becerilerle iletişim, bilgi edinme, yorumlamadır.

Kritik sağlık okuryazarlığı; bilgiyi analiz edebilme ve kararlarda kullanmadır (Nutbeam; 2001). Sağlık okuryazarlığı; bireysel becerilerin, sağlık ve eğitim sistemi, aile, iş ve sosyo-kültürel faktörlerle etkilenmesiyle şekillenmektedir.

7.2 Sağlık Okuryazarlığının Önemi

Sağlıkla ilgili mesajların doğru algılanması/uygulanması; korunma ve tedavi bakımından önemlidir. Genel olarak iyi eğitilmiş olmak sağlığın çok temel bir belirleyicisidir. Eğitilmiş kişiler genelde gelir düzeyi daha yüksek olan kişilerdir ve sağlık düzeyleri daha iyidir. Sağlık okuryazarlığı; sağlık hizmeti sunanlar ile hizmeti alanlar arasındaki sorumlulukların paylaşılmasını ve iletişimde tarafların birbirini daha iyi anlamasını sağlamaktadır.

Eğitim düzeyi yüksek kişiler, sağlığın korunması/geliştirilmesi etkinliklerine daha çok katılırlar ve tedaviye uyumları da daha yüksektir. Sağlık konusunda bilginin çok olması daha yüksek oranda sağlık harcamasına yol açmaktadır. Örneğin, Kanada'nın; sağlık okuryazarlığı düzeyi yüksek olup, 8 milyar dolar/yıl sağlık harcaması, harcamaların %4'üdür. Sağlık okuryazarlığı; kişilerin doğru bilgi ve doğru hizmete erişimini, kişilerin kaliteli sağlık hizmetinden yararlanmasını, kişilerin aldıkları sağlık hizmetini kullanabilmelerini, kişilerin sağlıklarıyla ilgili kararlara aktif katılımını ve kişilerin sağlıklı yaşam yılının ve kalitesinin yüksek olmasını sağlamaktadır.

7.3. Sağlık Okuryazarlığı Ölçütleri

Sağlık okuryazarlığı, soyut bir kavramdır ve ölçme-değerlendirme yapılabilmektedir. Sağlık okuryazarlığı düzeyini ölçmek için; 12 alt başlıklı 47 soru, 8 Avrupa ülkesinde (Almanya, Avusturya, Bulgaristan, Hollanda, İrlanda, İspanya, Polonya, Yunanistan) değerlendirme yapılmıştır. Ülkelerin toplu değerlendirilmesinde; %12'si yetersiz, %35'i problemlili düzeyde, bilgi ve yetenektir. Genel eğitim ve gelir düzeyi yüksek, azınlıklarda, yakın zamanda göç etmişlerde, genel sağlık düzeyi yüksek, uzun süreli sağlık sorunu olanlar ve yaşlılarda sağlık okuryazarlığı daha yüksektir.

ABD'de 2003'deki NAAL ve Avrupa Birliği ülkelerinde 2012'deki HLS-EU çalışmaları örnek alınarak yapılan Avrupa Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği Türkçe uyarlaması-Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği / T.C. Sağlık Bakanlığı'na göre oranlar;

Sağlık okuryazarlığı "Sorunlu" olanlar; % 42.2, "Yetersiz" olanlar; % 27.2 ve toplamı: %69.4'dür. Aynı çalışmada sağlık okuryazarlığı "Yeterli" olanlar; % 24.8 ve "Mükemmel" olanlar; 5.8 olup toplamda % 30.6'dır.

Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması-2016'ya göre;

- 1- 55 yaşın üzerinde belirgin olmak üzere yaşla birlikte sağlık okuryazarlığı yüksektir (% 52).
- 2- Genel sağlık durumu kötü olanların sağlık okuryazarlığı yüksektir (%91.7).
- 3- Eğitim düzeyi ve sosyal statüsü yüksek olan kişilerde sağlık okuryazarlığı yüksektir.
- 4- Sağlık okuryazarlığı yüksek olan kişilerde sağlıkla ilgili bilgiye ulaşma/kullanma, hastalıklardan korunma ve sağlığın geliştirilmesi oranı yüksektir.
- 5- Sağlıkla ilgili bilgiyi anlama/değerlendirme oranı yüksektir.

7.4 Sağlık Okuryazarlığını (Bilincini) Geliştirmek

Çok sektörlü yaklaşım; sağlık, eğitim, akademi, medya-iletişim, iş sektörü vb. işbirliğini gerektirir. Sağlık okuryazarlığı düzeyinin yüksek olması amacı ile üç tür müdahale vardır;

1. Genel eğitim düzeyi düşük olanların desteklenmesi,
2. Sağlık okuryazarlığı düzeyinin yükseltilmesine yönelik politika belirlenmesi,
3. Yönetmelik düzenlemeler yapılması ve uygulanmasıdır.

Sağlık okuryazarlığı bilincini geliştirmek için; sağlık okuryazarlığı eğitiminin erken çocukluk (aile-kreş) döneminden itibaren verilmeli, sağlığın geliştirilmesi kavramı okul eğitimi sırasında geliştirilmeli, yetişkin dönemindeki eğitimde olası engellerle baş etme yolları geliştirilmeli, bireylerin özelliklerine ve kapasitelerine uygun çok yönlü programlar yapılmalı, katılımcı eğitim yöntemleri kullanılmalı ve sağlıklı olmak ve iyilik hali için yeni yöntemler geliştirilmelidir. Sağlık okuryazarlığı, çok boyutlu bir yapıdır ve kapsamlı araştırmalarla en uygun ölçme yöntemi bulunmalıdır. Halkla ilişkiler geliştirilmeli, devlet, üniversiteler, sivil toplum kuruluşu ve profesyonel gruplar ortak projeler üretmelidir. Özellikle de medyada dolaşan bilgilerin uygun ve doğru olması sağlanmalıdır. Medyada eleştirel sağlık okuryazarlığı uygulamaları yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- ARAS Z, TEMEL A.B. Sağlık Okuryazarlığı Ölçeği'nin Türkçe Formunun Geçerlik ve Güvenilirliğinin Değerlendirilmesi. F.N. Hem Derg 2017;25 (2): 85-94.
- BALÇIK P.Y vd. "Sağlık Okur-Yazarlığı". TAF Prev Med Bull 2014;13 (4): 321-26.
- BERKMAN N.D, DAVIS T.C, MCCORMACK L. Health Literacy: "What is it?" Journal of Health Communication 2010;15:9-19.
- BOLSOY N vd. (2006). "Sağlık-Hastalık ve Kültür Etkileşimi". Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi 2006;9(3):78-87.
- BREUER D. (Ed.) (2015) "Sağlık Okuryazarlığı Sağlam Kanıtlar". WHO, 2013, Sağlıklı Kentler Birliği, ISBN: 978-605-85824-6-0, 2015.
- CINDIC D. (2004) "Health Literacy: A prescription to End Confusion". Institute of Medicine of The National Academies Committee of Health Literacy. Report Brief April 2004.
- ÇOPURLAR C. K vd. (2016). "Sağlık Okuryazarlığı Nedir? Nasıl Değerlendirilir? Neden Önemli?". TJFM & PC, 2016; 10 (1): 42-7.
- NUTBEAM D. (2008), "The evolving concept of health literacy" Social Science & Medicine 2008; 67:2072-2078.
- OKYAY P, ABACIGİL F. Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Ölçekleri Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması. Sağlık Bakanlığı Yayın No: 1025, ISBN: 978-975-590-594-5, Baskı 1, Mayıs 2016, Ankara.
- ÖLMEZ E.H vd. (2004). Sağlık Okuryazarlık Düzeylerinin Belirlenmesi ve Hasta Hekim İlişkisinin Değerlendirilmesi. Balkan Journal of Social Sciences 2015; 4 (8): 121-27.
- SEZGİN D. (2014) "Sağlık Okuryazarlığını Anlamak". Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi 2014; 73-92.
- TANRIÖVER M.D vd. *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Araştırması*. 1. Baskı, Sağlık-Sen Yayını:25, 2014, Ankara.
- TAŞ T.A, AKIŞ N. Sağlık Okuryazarlığı. STED 2016; 25 (3): 119-124.

YILMAZ M, TİRAKİ Z. Sağlık Okuryazarlığı Nedir? Nasıl Ölçülür? DEUHFED 2016; 9 (4): 142-7.

Ulus ÇEVİK¹

ZAMANIMIZI SAYAN MUHTEŞEM MAKİNELER: SAATLER²

1. Geçmişten Bugüne

Zamanın ölçümü gereksiniminin insanın ortaya çıktığından beri var olduğunu biliyoruz. İlk zamanlarda zaman kavramı sadece gece ve gündüz ile sınırlıyken, daha sonra güneş, ay, ve yıldızların konumu kullanılarak bu kavram daha da genişlemiştir. Dolayısıyla, gökyüzünün insanoğlunun ilk zaman aracı olduğunu söyleyebiliriz.

Tespit edilen bir başlangıca göre, zamanı gösteren alet olarak tanımlanan saat; güneş, kum, yağ ve su ile işleyen en ilkel şekliyle M.Ö. 3000-2000’lerde Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin’de kullanılmıştır. Bu saatlerden en yaygın olanı güneş saatleridir. Bunların Akdeniz havzası, Mısır ve Mezopotamya gibi güneş ışığının bol görüldüğü orta kuşakta çıkıp geliştiği düşünülmektedir. Güneş saatleri, özel olarak hazırlanmış bir mil gölgesinin güneşin görünen hareketlerine uygun olarak yine özel olarak hazırlanmış mermer, taş veya madeni bir zemin (kadran) üzerindeki hareketlerine göre vaktin tayinine yarayan cihazlar olarak tarif edilmektedir. Romalıların da güneş saati yaptıklarını bilinmektedir. Ancak bunların hiç biri İslam güneş saatleri kadar ayrıntılı ve hassas değildir. İslamiyet ile birlikte Oruç ve Beş Vakit Namazın emredilmesi, üstelik bu ibadetlerin vakitle sıkı sıkıya bağlı olması Müslümanları zamanı daha hassas bir biçimde tespit etmeye sevk etmiştir. Diğer dinlerde pek vurgulanmayan bu özellikten dolayı, güneş saatleri İslam ülkelerinde daha ayrıntılı ve hassas imal edilmiştir. Güneşin sadece gündüz görünmesi zaman tayini için insanları başka çözümler aramaya yöneltmiştir. Alıştığımız manada mekanik saatlerden önce dişli çubuk ve çark kullanan suyun kaldırma kuvveti ile çalışan mekanizmalar 1300 lü yıllara kadar yapıp kullanıldılar. 1368 yılında İngiltere’de ilk mekanik saat ustaları görünmeye başladı. Bu ustaların yaptıkları saatler, ki ‘taretli’ saatler olarak bilinirler, asılı bir ağırlık yardımıyla bir dizi çarkın sabit hızda dönerek boşalması prensibi ile çalışıyorlardı. Doğal olarak bunlar büyük makinelerdi ve kuleye ihtiyaç duyuyorlardı. Bu makinelerde yelkovan bulunmuyor, sadece saati gösteriyorlardı. Taretli saatlerin elde kalan en eski örneği olan makine 1386 yılında İngiltere’de Salisbury katedrali için yapılmıştır. Hâlâ ayakta olan en eski örnek ise Fransa’daki Rouen kule saatidir.

¹ Prof. Dr. – Çukurova Üniversitesi, Mühendislik- Mimarlık Fakültesi, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Bilgisayar Bilimleri Ana Bilim Dalı.

ucevik@cu.edu.tr

² 10.01.2018 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

Mekanizması 1389 yılında yapılmıştır. Bu saatler günde yarım saat kadar sapma yapabiliyorlardı. Taretili saatlerin evler için yapılan daha küçük örnekleri 14. yüzyılda kullanılmaya başladı. 1490 yılında Almanya'nın Nurnburg kentinde çilingirlik yapan Peter Hele zembereği icat etti. Bu mekanizma çelik bir yayı kurarak potansiyel enerji depo ediyordu. Böylece, küçük bir alana sığabilecek mekanizmaların yapımının önü açıldı. 1500 lerin ilk yıllarında masa saatleri kullanılmaya başlandı. 1510 yılında Nuremberg'li Peter Henlein bele takılabilen, boyuna asılabilen saatler yaptı. Bunlar da sadece saati gösterebiliyordu. 1577 yılında Jost Burgi yelkovanı icat ederek sonraki saatlerin dakikayı gösterebilir hâle gelmesini sağladı.

1581 yılında zamanın daha hassas bir biçimde ölçülebilmesini sağlayacak bir keşif yapıldı: Galileo sarkaç prensibini ortaya koydu. Bir sarkacın salınım frekansı boyu ile ters orantılıdır. Bu formüle göre saniyede 1 salınım yapan bir sarkaç kullanmak istiyorsak, bunun boyu yaklaşık 990 mm olmalıdır. Bu arada, 1587 yılında Cenevre saat endüstrisinin merkezi konumuna geldi. Galileo'nun Sarkaç prensibi kullanılan ilk saat ise 1657 yılında Hollandalı fizikçi Christiaan Huygens tarafından imal edildi. Christiaan Huygens 1674-75 yılında üzerinde spiral bir yay bulunan bir balans yardımıyla çalışan bir saat imal etti. 1759'da Thomas Mudge'ın kaldıracağı eşapmanı yapması ile saatlerin hassasiyeti arttı.

1760'lar Avrupada aydınlanma çağı olarak bilinir. Çağın gerektirdiği hassas denizcilik kronometreleri için geliştirilen sıcaklık değişiminden kaynaklanan genleşmeyi telafi edebilen balans çarkının geliştirilmesi diğer saatlerin, hatta ucuz saatlerin bile oldukça hassas zaman tutabilmelerine yol açtı. Dünyada ilk kol saati, 1810 yılında, Napoli Kraliçesi için Abraham Louis Breguet tarafından yapıldı. 1852 Girard Perregaux Alman denizciler için kol saatleri yaptı. 1868 yılında ise Patek Philippe kadınlar için kol saati yaptı. 1904 yılında, tanınmış saatçi Louis Cartier, pilot arkadaşı Alberto Santos'un isteği üzerine bir kol saati hazırladı ve bu saat piyasada büyük rağbet gördü. Fransa'da yaşayan Brezilya'lı pilot Alberto Santos'un uçmak en büyük tutkusuydu. Ancak, o yıllardaki köstekli saati uçuş sırasında kullanması imkansızdı, çünkü hem iki eliyle uçağı kullanmak hem de cebinden çıkarması gereken saate bakamıyordu. Öte yandan, havada zamanı öğrenmesi de gerekiyordu. Bunun üzerine, Cartier, saat yapımcısı Edmond Jaeger'in yardımıyla kol saatini hazırladı. 1840 yılında Edinburgh'da Alexander Bain ilk elektrikli saati yaptı. 1895'te ise Frank Hope Jones bunu mükemmelleştirdi. Bu saatlerde çalışma için gereken güç zemberek yada ağırlık yerine elektrik enerjisi ve motoru kullanılarak sağlanıyordu. 1900'lü yıllar ise tüm saatlerin endüstriyel olarak büyük miktarlarda üretildiği zamanlardır. 1949 yılında ise ilk atomik saat Amerika'da yapıldı. Atomik saatler 100 milyon yılda sadece 1 saniye sapma yapabilirler. 1927 yılında Kuvars kristalinin piezoelektrik özelliklerini kullanarak mekanik saatlerin erişemeyeceği hassasiyete sahip ilk saat yapıldı. O zamanki teknolojik seviyeden dolayı ancak laboratuvarlarda kullanılabilecek büyüklükte idi. 1969 yılında ise Seiko ilk elektronik kuvars kol saatini piyasaya sürdü (1250 \$). Bu saatler yılda birkaç saniye sapma ile çalışabiliyorlar. İlk dijital elektronik saat ise 1972 yılında yapıldı (2100 \$, şimdiki fiyat ile 11500 \$)

2. Osmanlı'da Saatler

Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak saatlere özel bir ilgi duydular. Bu durumun bir sonucu olarak dünya üzerindeki en kıymetli saat koleksiyonlarından biri Topkapı Sarayı'ndadır. Bu koleksiyonda 380 saat bulunmaktadır. Osmanlı padişahlarının 400 yıl boyunca biriktirdiği saatler Avrupa'nın dört bir yanından geliyordu.

Koleksiyonda Avrupa saatlerinin yanında eşi benzeri olmayan Türk saatleri de yer almaktadır. Türk yapımı saatleri arasında, Ahmet Eflaki Dede, Süleyman Leziz, Şeyh Dede, Mehmed Şükrü gibi en önemli saat ustalarının tasarlayıp, ürettiği saatler bulunuyor. Bu saatlerin en önemli yanı her birinin tek olması, bir benzerinin olmamasıdır. Mevlevi saat ustaları saat üretmeyi bir ibadet gibi görmüşlerdi. Her Mevlevi saat ustası bütün parçaları kendi ürettiğinden ömrü boyunca ancak birkaç tane saat üretebiliyordu.

Saat, Doğu medeniyetleri tarafından icat edilmiş olmasına rağmen kule saati yapma geleneği ve ardından mekanik saati öncelikle Batı uygarlığı geliştirmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde tüm Avrupa'da yaygınlaşan saat kuleleri Osmanlı'da Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra görülmeye başlar. İlk Osmanlı saat kulesi Üsküp'te 1577 yılında yapılmıştır. Osmanlı'da ilk mekanik saat yapımı çalışmalarını III. Murad başlatmıştır diyebiliriz. Onun döneminde açılan ve Takiyüddin Efendi'nin kurduğu rasathane, devrine göre en ileri aletlerle donatılmıştır. Bu aletlerden birisi de saattir.

16. Yüzyılın sonlarında Osmanlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği 18. ve 19. yüzyıldan batıdan doğuya doğru giderek artmıştır. Saat kulelerinin Anadolu içlerine ve Osmanlı coğrafyasının tamamına yayılmasının en önemli sebebi ise II.Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yılında (1901) valilere saat kulesi yapımıyla ilgili gönderdiği iradedir. Bu fermanla tüm şehirler anıtsal saat kuleleriyle şehircilik ölçüsünde süslenirken, zaman ölçmek anlamında Osmanlı'da bir devrim de gerçekleşmiş olur. Artık halk, zamanını ezan sesine göre değil, saat ile belirler. Osmanlı coğrafyasında Anadolu dahil 23 ülke sınırları içerisinde 260 civarında kule saati bulunmaktadır. Bugünkü sınırlarımız içerisinde ise ayakta olan 64, yok olan 24 ve yeni yapılan 14 tane saat kulesi belirlenmiştir.

Adana Büyük Saat

1882 yılında, Adana valisi Abidin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Zamanın belediye başkanı Hacı Yunus Ağa'nın da büyük emeği vardır. İlk makine Fransız işgali sırasında Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiş, 1925 yılında Almanya'dan yeni bir makine getirilerek yerine konulmuştur. Kule, tuğladan kare prizma şeklinde olup yaklaşık 35 m yüksekliktedir. 2015 yılında restore edilen saatin mekanik restorasyonunu günümüz Türkiye'sinin en önemli saat ustalarından Murat Yurtbulmuş usta yapmıştır. Restorasyon çalışmaları öncesinde mekanizmayı imal eden fabrikada atölye çalışması yapan ustaya burada saatin faturasının bir kopyası verilmiştir.

Mekke (Abraj Al-Bait) Kulesi

Daha çok Mekke Royal Otel Saat Kulesi olarak bilinen yapı 601 metre yüksekliği ile dünyanın en yüksek saat kulesidir. Üzerindeki saat ise 43 metre çapındadır.

Allen Bradley Saat Kulesi

Mekke saat kulesi yapılarına dek dünyanın en büyük saati konumundaydı. Yelkovanlarının her biri 6.1 metre boyunda ve 140 kg. ağırlığındadır.

Big Ben Saat Kulesi

Asıl adı Elizabeth saat kulesi olan Londra'nın simgesi olan eser 96 metre yüksekliğindedir.

Zytglogge Saat Kulesi

13. Yüzyılda yapılan saat kulesi İsviçre'nin Bern kentinde bulunmaktadır. UNESCO'nun dünya kültür mirası listesinde bulunmaktadır.

Glockenspiel Saat Kulesi

85 metre yüksekliğinde kulesi olan saat Almanya'nın Münih kentinde bulunmaktadır. 11:00, 24:00 ve yaz aylarında 17:00 saatlerinde yaptığı 12 dakikalık müzikli gösterileriyle ünlüdür.

Prag Astronomik Saati

Efsaneye göre, Prag eski şehir meydanının süsleyen saati yapan Hanus Usta, daha iyisini yapmasını diye kör edilmiş. O da intikamını saati durdurarak almış. Mekanizmanın anlaşılmasına kadar geçen yüz yıla yakın sürede saat çalışmadı.

İzmir Saat Kulesi

İzmir'in Konak ilçe meydanında olan saat kulesi, 25 metre yüksekliğinde ve 1901 yılında II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yılına atfen yapılmıştır. Mekanizması Alman imparatoru II. Wilhelm tarafından hediye edilmiştir.

Kopenhag Astronomik Saati

20. Yüzyılın ortalarında Jens Olsen tarafından yapılan bu saat sadece zamanı değil, güneş, ay ve yıldızların göreceli pozisyonlarını, güneş ve ay tutulma zamanları gibi ilginç özellikleri de gösterebilmektedir. Kopenhag şehir salonunda sergilenen saat yaklaşık 14.000 parçadan oluşmaktadır. Saatin en hızlı çarkı bir turunu 10 saniyede tamamlarken, en yavaş olanı ise 25.753 yıla ihtiyaç duymaktadır.

KAYNAKÇA

ACUN, H. Osmanlı İmparatorluğu Saat Kuleleri, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 402, 2011, Ankara.

ANDREWES, WILLIAM J.H., editor, The Quest for Longitude, Cambridge, Massachusetts: Harvard University, 1996.

AUDOİN, C., and BERNARD G., The Measurement of Time: Time, Frequency, and the Atomic Clock, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

DOHRN-VAN R., G., History of the Hour: Clocks and Modern Temporal Orders, Chicago: University of Chicago Press, 1998.

HELLWIG, H., KENNETH M. E., and DAVID J. W., "Time, Frequency and Physical Measurement," Physics Today, Vol. 23, 1978.

HOOD, P., How Time Is Measured, London: Oxford University Press, 1955.

SOBEL, D., Longitude, New York: Penguin Books, 1995.

DEDE, A., Milli Mecmua Dergisi "Sanatkar Mevleviler" Makalesi.

BÜNGÜL, N. R., Eski Eserler Ansiklopedisi, Tercuman Yayınları, İstanbul, 1979.

www.giphy.com, www.makeagif.com, www.bmumford.com, <https://commons.wikimedia.org>,

(Erişim tarihi: 28.12.2017)

Engin ÇETİN¹

TÜRKÇENİN SÖZLÜKLERİ VE TÜRKÇE SÖZLÜK²

Sözlük *isim* Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat. "*Türkçe Sözlük, Tarama Sözlüğü, Fransızca-Türkçe Sözlük, Türkçeden Almancaya Sözlük*" (TS 2011: 2157). «Sözlük» sözcüğü Türkçede (Türkiye Türkçesi) 1932 yılında kurulan Türk Dilini Tetkik Cemiyeti «Lugat Istılah Kolu Başkanı» Celâl Sahir (Erozan)'in önerisiyle 1930'lu yıllarla birlikte kullanılmaya başlamıştır. Oysa Türkçe «sözlük» sözcüğü bu tarihten önce Türkiye dışındaki bir kısım Türk topluluklarınca kullanılmaktaydı. Örneğin, Türkmenler 1929'da yayımladıkları «lügat»e *Orısça – Türkmençe Sözlük* adını vermişlerdi.

Sözlük sözcüğünden önce Türkçede bu sözü karşılamak üzere Arapça kökenli «kamus, lügat, mucem, tuhfe» sözcükleri ile Farsça kökenli «ferheng» sözcüğü az da olsa kullanılmıştır. Günümüzde ise «sözlük» ve türevleri yanında «lügat» ve günümüz Türk dillerinde «slovar», tilcit (Yakutça til + cit), laflık (Gagavuzca Ar. laf+lık)» sözcükleri kullanılmaktadır (Ölmez 1998: 109).

Sözlükçülük *isim* Bir dilin veya karşılıklı olarak daha fazla dilin söz varlığını sözlük biçiminde ortaya koymak üzere yöntemleri araştırma; sözlük hazırlama, yazma ilkelerini, kurallarını geliştirme ve uygulama alanına çıkarma işi, sözlük bilgisi, lügatçilik, leksikografi.

Sözlükler bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından iki şekilde sınıflandırılır;

1. Abece sırasının temel alınıp alınmamış olmasına göre;
2. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre (Aksan 2003: 75).

¹ Doç. Dr. - Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı

ecetin@cu.edu.tr

² 21.02.2016 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

Aksan dışında sözlükleri türleri açısından değişik bakış açılarıyla sınıflandıran çok sayıda araştırmacı vardır. Tüm bu çalışmalardan hareketle sözlükler türleri açısından şöyle sınıflandırılabilir:

1. Yazılış Şekillerine Göre
 - A. Mensur Sözlükler
 - B. Manzum Sözlükler
2. Ele Alınan Söz Varlığının Dizilişine Göre
 - A. Alfabetik Sözlükler
 - B. Ters Dizim Sözlükleri (Tersine Sözlükler)
3. Söz Varlığının Dil Özelliklerine Göre
 - A. Tek Dilli Sözlükler
 - B. Çok Dilli Sözlükler
4. Ele Alınan Söz Varlığının Niteliğine Göre
 - A. Genel Sözlükler
 - B. Kavram Alanı Sözlükler
 - C. Terim Sözlükleri
 - D. Köken Bilgisi Sözlükleri
 - E. Sıklık Sözlükleri
 - F. Argo Sözlükleri
 - G. Atasözü ve Deyim Sözlükleri ...
5. Söz Varlığının Yayınlandığı Ortam Açısından
 - C. Basılı Sözlükler
 - D. Elektronik Sözlükler

İyi bir sözlükten beklenenler; yansız olmalı, çelişki barındırmamalı, köken bilgisine yer vermeli, sözcük türüne ilişkin bilgi vermeli ve tanık (örnek) cümle barındırmalıdır.

2. Türkçenin Sözlükleri

2.1. Divanü Lügati't-Türk (11. yy.)

Kâşgarlı Mahmud'un hazırladığı Türkçe-Arapça ansiklopedik bir sözlüktür. Karahanlı Türkçesi yazı diliyle kaleme alınan sözlük, Türk dilinin en önemli eserlerindedir. Sözlüklerin açıklanmasının ardından verilen örnek cümleler, savlar, şiir parçaları Türk topluluklarının sözlü kültür dönemini yansıtır. Diğer sözlükler;

Mukaddimetü'l-Edeb (12. yy.)

Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân (İbni Mühenna Lügati) (13. yy.)

2.2. Kıpçak Sözlükleri

2.2.1. Codeks Cumanicus (14. yy.)

Toplam 82 varaktır. İtalyan bölümünde Biri alfabetik diğeri tematik olmak üzere iki sözlük vardır. Alfabetik sözlükte sözcükler Latince-Farsça-Kıpçak Türkçesi olarak sıralanmıştır. Alman bölümünde Almanca-Kıpçak Türkçesi ve Latince-Kıpçak Türkçesi olarak hazırlanmış sözlükler vardır.

Kitâb-ı Mecmû‘u Tercümân-ı Türkî ve ‘Acemî ve Mugalî (14. yy.) Kitabü’l İdrâk li-Lisâni’l-Etrâk (15. yy.)

Et-tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Lügati’t-Türkiyye (15. yy.)

Kitâbü Bulgatü’l-Müştâk fi Lügati’t-Türk ve’l-Kıfçak (15. yy.)

El-Kavânînü’l-Küllîyye li-Zabti’l-Lügati-t-Türkiyye (15. yy.)

2.3. Çağatay Sözlükleri Abuşka Lügati (16. yy.) Bedaiü’l-Lüga

Senglah (18. yy.)

Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî (19. yy.) ve Hulâsa-i Abbasi.

2.4. Osmanlı Sözlükleri

Lehçetü’l-Lügat (18. yy.)

Müntehabât-ı Lügât-i Osmâniyye

(Sir James Redhouse) (19. yy.)

Lehçe-i Osmânî (Ahmed Vefik Paşa) (19. yy.)

Lügat-i Remzî (Hüseyin Remzî) (19. yy.)

Lügat-i Ebüzziya (Ebüzziya Tevfik) (19. yy.)

Kâmûs-ı Osmânî (Mehmet Salahî) (19. yy.)

Lügat-i Nâcî (Muallim Naci) (19. yy.)

Mükemmel Osmânî Lugati (Ali Nazima ve Faik Reşad) (19. yy.)

Kâmûs-ı Türkî (Şemseddin Sami) (20. yy. başı) (Yavuzarslan 2004: 189 vd.)

2.5. Türkçe Sözlük

Türk Lügati (Hüseyin Kâzım Kadri 1927-1945) Tarama Dergisi

Derleme Çalışmaları ve Söz Derleme Dergisi

TDK «Lügat-Filoloji Kolbaşısı» Ali Canip Yöntem, Türkçe Sözlük’ün hazırlanması görevini üstlenir. 1939’da Dr. Mehmet Ali Ağakay bu görevi üstlenir. 1942’de, deneme baskısı yapılan A harfiyle başlayan sözleri içeren «Türkçe Sözlüğü Örnek Basımı» Dördüncü Türk Dil Kurultayı’nda incelenir. Türkçe Sözlük’ün ilk baskısı 1945’te tamamlanmıştır. İlk baskıda; kullanılmakta olan ve kullanılması umulan Türkçe sözcükler, hangi dilden olursa olsun terim olarak alınmış sözler, yazıda ve konuşmada geçen yabancı sözcükler yer almıştır. Türkçe Sözlüğün sonraki baskıları şu yıllarda yapılmıştır:

2. baskı: 1955

3. baskı: 1959

4. baskı: 1966

5. baskı: 1969

6. baskı: 1974
 7. baskı: 1983
 8. baskı: 1988 (İki cilt)
 9. baskı: 1998 (İki cilt)
 10. baskı: 2005 (2006, 2008, 2009)
 11. baskı: 2011 (2012)
1. baskı: 1945; 25.574 madde başı, 6530. (Mehmet Ali Ağakay, Besim Atalay, İbrahim Necmi Dilmen, Fuat Kösearif, Reşat Nuri Güntekin, Yaşar Özey, Nurettin Artam, Cemal Sağlam, Agop Dilaçar)
 2. baskı: 1955; 25.516 madde başı, 10.222 madde içi.
 3. baskı: 1959; 27.033 madde başı, 10.788 madde içi.
 4. baskı: 1966; 27.013 madde başı, 10.656 madde içi. (Mehmet Ali Ağakay, Nurettin Artam, Hasan Eren, Samim Sinanoğlu)
 5. baskı: 1969; 27.753 madde başı, 10.717 madde içi. (Kemal Demiray, Sabahattin Kudret Aksal, Sadettin Buluç, Behçet Kemal Çağlar, Haydar Ediskun, Hasan Eren, Tahir Nejat Gencan, Orhan Şaik Gökyay, Hasibe Mazıoğlu, Samim Sinanoğlu, Mehmet Tuğrul, Ferit Devellioğlu, Kadriye Alkan, Neval Kılıçkını)
 6. baskı: 1974; 31.693 madde başı, 13.485 madde içi. (Kemal Demiray, Hasan Eren, Hasibe Mazıoğlu, Mehmet Tuğrul, Ferit Devellioğlu, Nuran Eğembir, Neval Pirali, Güneş Müftüoğlu, Mübeccel Tekin)
 7. baskı: 1983; 40.836 madde başı, 18.891 madde için. (Mustafa Canpolat, Kemal Demiray, Semih Tezcan, Kadriye Alkan, Advıye Aysan, Neval Kılıçkını, Mübeccel Tekin, Nuran Tezcan, Selma Tuncay, Tayyibe Uç)
 8. baskı: 1988; 46.825 madde başı, 16.496 madde içi. (Hasan Eren, Talât Tekin, Nevzat Gözaydın, İsmail Parlatır, Hamza Zülfikar)
 9. baskı: 1998; 60.152 madde başı, 13.555 madde içi. (İsmail Parlatır, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Belgin Tezcan Aksu, Yaşar Yılmaz)
 10. baskı: 2005; 63.818 madde başı, 13.589 madde içi. (Ş. Haluk Akalın, Recep Toparlı, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Mustafa Argunşah, Nurettin Demir, Belgin Tezcan Aksu, Beyza Gültekin)
 11. baskı: 2011; 77.005 madde başı, 15.287 madde içi. (Ş. Haluk Akalın, Recep Toparlı, Nevzat Gözaydın, Hamza Zülfikar, Mustafa Argunşah, Nurettin Demir, A. Melek Özyetgin, Belgin Tezcan Aksu, Abdullah Durkun, Beyza Gültekin, Burçak Okkalı, Adem Terzi, Şener Mete, Ömer Kaya, Safa Tekel) Türkçenin Diğer Genel Sözlükleri;
Türkçe Sözlük (Dil Derneği Yayını) (www.dilderneği.org.tr)
Türkçe Sözlük (Ali Püsküllüoğlu)
Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)
(Kubbealtı Neşriyat)
(www.kubbealtilugati.com)
Ötüken Türkçe Sözlük (Yaşar Çağbayır) (www.otukensozluk.com)

2.6. Türkçe Sözlük'ün Sorunları

2.6.1. Hazırlık Öncesine İlişkin Sorunlar

Sözlüğü amacı ve sınırları iyi tespit edilmeli, sözlükbilim ile ilgili teorik konular üzerinde yoğun olarak durulmalı, sözlük, Türkçenin değişik türde yazılı ürünlerinden oluşan derleme dayanmalıdır.

2.6.2. Hazırlık Aşamasına İlişkin Sorunlar

Sözlerin kökeni konusu, sözcük türü konusu, tanımlamadaki sorunlar, benzer sözlerin tanımlarındaki çelişkiler, örnek cümleler konusu, terimlerin tanımlanmasına ilişkin sorunlar, başka söze gönderme sorunu, tek örnek olan veya az kullanılan sözler konusu, yeni sözcükler konusu, bazı eklere ilişkin kalıplaşma sorunları, kısaltmalara ilişkin sorunlar ve yazıma ilişkin sorunlardır.

2.6.2.1. Sözlerin Kökeni Konusu

Kökeni bilinmeyen sözler ile Türkçe sözler karışmaktadır.

Kaynak dil değil alıntı dili belirtilmelidir.

2.6.2.2. Tanımlamadaki Sorunlar

Kargo, isim, Fransızca cargo

1. isim Yük taşıyan uçak veya gemi
2. Uçak, gemi vb. bir taşıtla taşınan eşya, yük
3. Bir yerden bir yere yük veya posta taşıyan şirket
4. Bu şirketin taşıdığı yük veya posta

2.6.2.2.1. Tanımlardaki Yetersizlikler

Karpuz isim

bitki bilimi; Farsça harbüz

3. Lamba karpuzu

Kayır isim

halk ağzında

1. isim Kalın kum
2. İnce kum

2.6.2.2.2. Benzer Sözlerin Tanımlarındaki Çelişkiler

Hayvan adlarının tanımlanması

2.6.2.2.3. Terimlerin Tanımlanması

Türkçe Sözlük bir terim sözlüğü değildir. Sözcüğün temel anlamı ile terim anlamı arasındaki ayırım açıkça çizilmelidir.

Aslan (I) isim; hayvan bilimi

Kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, erkekleri yelesi, yırtıcı, uzunluğu 160, kuyruğu 70 santimetre ve ucu püsküllü, çok koyu sarı renkli güçlü bir tür memeli, arslan

Karıklama isim

Meralarda yüzey akışını önlemek ve toprak nemini uzun süre koruyarak vejetasyonu geliştirmek için 1-1,5 metre aralıklarla 10-15 santimetre kesitinde tesviye eğrilerine paralel küçük hendeklerin açılması

2.7. Örnek Cümleler Konusu

Örnek cümleler sayıca yetersizdir. Örnek cümlelerin bir bölümü kastedilen anlamı ifadeye yetersizdir. Bazı örnek cümlelerde yer alan sözcüğün görevi tanımda belirtilenden farklıdır.

Kekelemek nsz

1. nsz damak sesleriyle başlayan kelimeleri ve heceleri tekrarlayarak ve keserek konuşmak "İhtiyar kadın hep çapaklanan gözlerini mendiliyle kurularak bir iki söz daha kekeledi." - P. Safa

2. Ne söyleyeceğini şaşırıp kelimeleri birbirine karıştırmak "Bir şey söylemek istedim, bulamadım, kekeliyordum." R. H. Karay

2.8. Başka Söze Gönderme Sorunu

Faiz isim, Ekonomi (fa:iz) Arapça fā'iz

1. *isim* Ekonomi İşletmek için bir yere ödünç verilen paraya karşılık alınan kâr, getiri, ürem, nema

Dilbasar isim (di'lbasar)

1. *isim*; hekimlerin boğazı görebilmek için dili bastırdıkları araç, abeslang

2. Ecza karıştırmakta kullanılan yassı araç, abeslang

2.9. Tek Örnek Olan veya Az Kullanılan Sözcükler Konusu

Şair ve yazarlara özgü sözler, Eserlerde rastlanmayan sözler.

Kaslan isim

İsim, erkek aslanla dişi kaplanın çiftleşmesinden doğan hayvan

Yeni Sözcükler Sorunu

Her geçen gün artan söz ihtiyacı, yeni Türkçe ve yabancı kökenli sözler de problemidir.

Örneğin; kapri, pañço, kullanat, kallanıcı, şaşkırtıcı ... gibi.

2.10. Bazı Eklere İlişkin Kalıplaşma Sorunları

+II, +IU: çantalı, kasalı (kararlı, tatlı, büzgülü vb. kalıplaşmış sözlere yer verilmelidir.)

+IIk, +IUk : kara paracılık, karavaşlık, kasalık

-Iş, Uş: karıştırmış, kaydediş

Tasvir fiilleri: kararivermek, kararabilmek ...

Karşılanabilme, karşılanabilmek, karşılanış, karşılaşabilme, karşılaşabilmek vb.

3. Yazıma İlişkin Sorunlar

Karakutu isim (kara'kutu)

isim; uçaklarda pilotların konuşmalarını ve kuleden gelen mesajları alıp saklayan araç

Kara kutu isim mecaz

isim; Bir kişinin bütün sırlarını bilen kimse, sırdaş

3.1. Kısaltmalara İlişkin Sorunlar

hlk. : halk ağzında, *kef*, *kepme* (kepme hlk. ile gösterilmiş)

4. Anlam Sıralaması Sorunları (kargı md., karo, kartuş md., kaydırak, kazıklamak)

Karo isim; Fransızca *carreau*

isim, oyun kâğıtlarının küçük, kırmızı, baklava biçimli benekli olanı, orya

1. mimarlık, betondan yapılmış dört köşe döşeme taşı "Olmaz, ben bu karonun metrekaresini iki bine döşeyemem." - M. İzgü

Kartuş isim, askerlik Fransızca *cartouche*

1. *İsim*, *askerlik*, merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi

Hartuç

2. Dolma kalem içine yerleştirilen mürekkep dolu tüp

3. Resim yazıda kralın adını diğerlerinden farklı bir biçimde göstermeyi sağlayan oval çerçeve

4. *bilişim*, *yazıcıya yerleştirilen mürekkep dolu tüp*

KAYNAKÇA

AKSAN, D. (1994). *Her yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖLMEZ, M. (1998). "Tarihi Türk Dillerinin Sözlükleri", *Kebikeç Dergisi*, 6, 109-110.

PAŞA, Y. (2004), "Türk Sözlükçülük Geleneği Açısından Osmanlı Dönemi Sözlükleri ve Şemseddin Sâmî'nin Kâmûs-ı Türkî'si" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44, 2, 185-202.

Türkçe Sözlük (2012). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek ERGÖNENÇ AKBABA¹

NOGAY TÜRKLERİ VE NOGAY TÜRKÇESİ ÜZERİNE²

Özet

Günümüzde en çok Kuzey Kafkasya’da olmak üzere Karadeniz’in çevresindeki ülkelerde dağınık bir biçimde yaşayan Nogaylar, yüzyılımıza kadar göçebe olarak yaşamışlardır. Nogay Türklerinin konuştukları lehçe Türkçenin Kıpçak koluna bağlı Aral-Hazar grubu Türk lehçelerinden biridir. Türkiye’de de çok sayıda Nogay Türkü yaşamaktadır. Özellikle 1850’den sonra Kuban ve Stavropol Nogayları Türkiye’ye göç etmeye başlamışlardır. Kuzey Kafkasya’da yaşayan Nogay Türkleriyle Anadolu’da yaşayan Nogay Türklerinin kullandıkları dilde zamanla farklılıklar meydana gelmiştir. Kuzey Kafkasya’da Rusça, Türkiye’de ise doğal olarak Türkiye Türkçesi baskın dildir. Her iki dilin farklı coğrafyalarda Nogay Türkçesini etkilemesi doğaldır. Kuzey Kafkasya’da kullanılan Nogay Türkçesi tehlike altındaki Türk lehçelerinden biridir. Rusçanın yanı sıra diğer baskın dil ve lehçelerin Nogay Türkçesinin varlığı üzerine olumsuz etkileri söz konusudur. Günümüzde Türkiye Nogayları arasında ise Oğuz grubundan olan Türkiye Türkçesi ile Kıpçak grubundan olan Nogay Türkçesinin, karışık olarak kullanıldığı karma bir dil karşımıza çıkmaktadır. Bu karma dilde Nogaycaya has unsurların yok olmaya başladığı dikkati çekmektedir. Bu çalışmada Nogay Türklerinin kim olduğu, yaşadıkları yerler, adları, kökenleri, tarihleri, sosyal yapıları, gelenekleri, Türkiye Nogaycası ile ilgili proje gibi konular hakkında bilgi verilmesinin yanı sıra; Kuzey Kafkasya’da kullanılan Nogay Türkçesi ile Türkiye’de kullanılan Nogay Türkçesinde yer alan biçimbirimler, müşterek ve farklı yönleri bakımından incelenmiştir.

¹ Doç. Dr. - Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
dileker@gazi.edu.tr

² Bu çalışma Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi tarafından 13-16 Kasım 2017 tarihleri arasında Ankara’da yapılan “Türk Dili Konuşan Ülkeler Kurultayı”nda sunulan “Edebî Nogay Türkçesi ile Türkiye’de Kullanılan Nogay Türkçesinin Müşterek ve Farklı Ekleri Üzerine” adlı bildirisinin geliştirilmiş şeklidir. Aynı zamanda 21.02.2018 tarihinde ÇÜTAM Kültür Evinde yapılmış konuşmanın yazılı metnidir.

GİRİŞ

1. Nogay Türkleri Kimdir?

Kuzey Kafkasya'da yaşayan Nogay Türkleri, Türkiye'de son zamanlara kadar çok fazla bilinmeyen bir Türk boyudur. Kıpçak koluna bağlıdırlar.

2. Nogay Türklerinin Yaşadığı Yerler

2010 yılı nüfus sayımına göre Rusya Federasyonu içinde 103 bin dolayında Nogay Türkü yaşamaktadır. Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti ve Dağıstan'daki Nogayskiy rayonu (Nogay bölgesi) başta olmak üzere, Stavropol, Çeçen-İnguş Muhtar Cumhuriyeti, Astrahan, Romanya'nın Dobruca Bölgesi, Türkiye'de Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesine bağlı köyler, Konya-Kulu'nun ve Eskişehir'in bazı köyleri başta olmak üzere doğudan batıya pek çok ilde; hem köylerde hem de şehir merkezlerinde hayatlarını sürdürmektedirler (Ergönenç Akbaba 2013: 2741). Bütün Rusya Federasyonu'ndaki Nogayların yaklaşık 87.000'i ana dilini hâlâ kullanmaya devam etmektedir (Karakoç 2013: 276).

3. Nogay Adı ve Nogay Türklerinin Kökeni

Nogay Türklerinin etnik adları bir Altın Ordu şehzadesi olan Nogay Han'dan gelmektedir. Nogay kelimesinin Moğolca olup olmadığı ve kelimenin anlamları üzerine de farklı görüşler bulunmaktadır. Ayrıca Nogayların buldukları coğrafyaya göre farklı adlarla da anıldığı görülmektedir. Bugün Kafkasya halklarından biri olarak görülseler de etnik ve kültürel açıdan "Kafkasya halkları"ndan ayrılan Nogay Türkleri, Kafkas halkları arasında son bir kaç yüzyıldır yaşamaya başlamışlardır (Tavkul 2003: 38). Tarih boyunca yaşadıkları yerlerin önemi dolayısıyla siyasî ve askerî mücadelelerin odak noktası olan Nogaylar; baskılara, göçe, katliamlara maruz kalmışlar, ekonomik yönden büyük sıkıntılara uğramışlardır. Bu zorluk ve sıkıntılar onları siyasî yönden olduğu gibi kültürel yönden de etkilemiştir.

Nogay adının kavim adı olarak nasıl kullanılmaya başlandığı hususunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Altın Ordu şehzadelerinden olan Nogay, kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır. Nogayların, bazı araştırmacılara göre Moğol kabilesinden olan Mangıtlardan, bazılarına göre de Uz ve Peçenek Türk boylarından geldikleri belirtilmektedir (Bavbek 1986:160). Nogayların tarihinde Nogay'dan çok Edige Bey'in adı geçmektedir. Mangıt beylerinden biri olan Edige, Nogay gibi istediği şehzadeyi tahta çıkarabilen cesur ve kurnaz bir beydir. Nogay Ordası'nın bütün bey ve mirzalarının Edige soyundan olduğu görülür. Kesin bir bilgi olmamasına rağmen, Edige'nin isimlerinden birisi Nogay olabilir (Alpargu 1996b: 194-195).

Nogay Türkleri için olan adlandırmalarda da problemler mevcuttur. Altın Ordu Devletinin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklar arasında adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır (Devlet 1993: 287).

Kazaklar, Tatarlara Nogay demektirler. Türkiye'ye göç eden Nogay Türklerinin atalarının çok büyük bir kısmı Kırım Hanlığı'nın bir parçası olduğundan dolayı Osmanlılar, Ruslar ve başkaları tarafından hanlığın bütün Türk dilli Müslüman tebaası gibi bunlara da daha ziyade "Tatar" veya "Nogay Tatarı" denmiştir (Kırımlı 2012: 3). Bu adlandırma Türkiye'deki Nogaylar için yakın bir tarihe kadar sürmüştür. Anadolu'yu kendine yurt edinen pek çok Nogay Türkü günümüzde kendi milli kimliğini yeni yeni fark etmektedir. Anadolu'daki Nogay Türklerinin pek çoğunun geçmişte kendilerine "Tatar" dedikleri bilinmektedir.

4. Nogay Türklerinin Tarihi

Cuci'nin oğlu Moğol'un torunu olan, bir Altınordu şehzadesi olarak bilinen Nogay, Altın Ordu yönetiminde söz sahibi bir tümen beyidir. Bir cariyeden doğduğu için yasaya göre han olamamıştır. Ancak kırk yıl bu devlet üzerinde çok önemli bir rol oynamıştır.

Özellikle Don (Ten) ile Dinepr (Özü) arasındaki bölgelerde nüfuz kazanan Nogay, Berke Han'ın ölümünden sonra müstakil bir han gibi hareket etmiştir. Cengizlilerden istediği kişiyi "han" ilân etmiştir. Altınordu'nun işlerine durmadan karışarak anlaşmazlıklara sebep olan Nogay, Tula Buğa'ya karşı Tokta'yı (1290-1312) tahta çıkarmıştır. Tokta'ya birçok Nogay beyini öldürtmesine rağmen aralarında anlaşmazlık çıkmış, Tokta 1299 yılında Kafkasya dağları önündeki "Kökenlik" denen yerde Nogay'ın ordusunu yok etmiştir. Nogay da savaş meydanında öldürülmüştür (1300). Nogay'ın idaresinde toplanan beyler, ölümünden sonra onun adıyla anılmaya başlamışlar ve Altın Ordu'nun yıkılmasından sonra 14. yüzyılın sonunda Aşağı Volga bölgesinde bir hanlık kurarak Nogay Hanlığı adı altında birleşmişlerdir. İdil'den (Volga) Balkaş'a, Hazar Denizi'nden Aral gölüne kadar uzanan bu hanlığın merkezi Saraycık olmuştur. Birçok Türk boyunun yaşadığı bu hanlıkta asıl söz sahibi olanlar Nogaylardır. Zamanla Nogay mirzaları arasında da anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. Nogayların kendi aralarında bölünmelerine, özellikle İsmail ve Yusuf Mirza arasındaki iktidar mücadelesi sebep olmuştur. Yusuf Mirza öldürüldükten sonra, İsmail Mirza'nın han olabilmesi için anlaşma sağlanamamıştır. Böylelikle Nogaylar, Rus taraftarı ve Rus muhalifi olarak iki farklı topluluğa ayrılmışlardır. 1558-1559 yıllarından sonra İdil'in batısı; Kırım tarafı veya Kiçi (Küçük) Nogay, doğusu ise Nogay tarafı veya Ulı (Büyük) Nogay olarak isimlendirilmiştir. 1783'te Rus ordusu, Kuban ve Don arasında göçebe hayatı yaşayan Nogay Türklerine saldırmış ve büyük bir bölümünü yok etmiştir. Sağ kalanlar Kuban'ın sol kıyısındaki Edigelere sığınmışlardır. Bazıları bugünkü Krasnodar bölgesinde yerleşik bir hayata geçmeye mecbur bırakılmış, bir kısmı da eski topraklarına dönmüştür. Bir kısmı ise deniz yoluyla İstanbul'a, birazı da Karadeniz'deki limanlara gelmişlerdir (Bavbek 1986: 161-163; Alpargu 1992: 13).

5. Nogay Türklerinde Göç

Nogay göçleri özellikle 19. yüzyılda Rus saldırıları sebebiyle yoğunlaşmıştır. Evlerin yakılması, insanların iskelelere yığılması gibi olayların belgeleri arşivlerde bulunmaktadır. Bu yüzyılda dağınık bir durumda olan Nogayların zorla yerleşik hayata geçirilmeye çalışılması çok sancılı bir süreç olmuş, bu durum Nogay toplumunun temel yapısını derinden sarsmıştır. Rusların yerleşim siyasetindeki alt üstlük, itme ve çekme faktörleri, Nogayları yerleşim alanlarını terk etme ve Osmanlı Devleti'ne göç etme yoluna itmiştir (Alpargu 2007: 129-131). Rus Çarlığı 18. ve 19. yüzyılda meydana gelen toplu göçleri desteklemiştir. İleride ortaya çıkabilecek bir Nogay halk hareketini önlemek ve Nogayların yaşadığı verimli toprakları boşalttırmak, Rusların Nogay göçlerini desteklemelerinin en önemli sebepleridir. Özellikle 1850'den sonra Kuban ve Stavropol Nogayları Türkiye'ye göç etmeye başlamışlardır. Nogayların Çerkezlerle birlikte göç etmeleri, Osmanlı topraklarına ulaşmadan yaşanan hastalıklar ve deniz kazaları sebebiyle ortaya çıkan ölümler; göç edenlerin sayıları hakkında arşivlerden tam olarak bilgi elde edilememesine sebep olmaktadır (Alpargu 2007: 131, 133, 134).

6. Nogay Türklerinde Sosyal Yapı

Tarih boyunca tam bir göçebe hayatı süren Nogayların geçim kaynağı hayvancılıktır. En iyi gıda maddeleri süt ve ondan yapılmış maddeler, kısırak sütünden kımız ve at etidir. Nogay Türklerinin inanç ve millî yapılarından dolayı Ruslarla karışmamaya çalıştıkları, yapılan istatistiklerden anlaşılmaktadır. 1991 yılında Nogay Ordasının kuruluşunun 600. yılını kutlayan Nogay Türkleri, günümüzde ayrı bir idarî yapıya kavuşmayı arzu etmektedirler. Fakat bu isteklerine kavuşmaları oldukça zordur. Bilhassa birbirlerinden uzak yerleşim bölgelerinde yaşamaları bunun en büyük engellerinden biridir (Alpargu 1996: 205-206).

7. Nogay Türklerinde Gelenekler

Sovyet formatına girme konusundaki baskılara rağmen Nogay Türkleri bütün Türk dünyasında varolan pek çok geleneği devam ettirmektedirler. Nogay Türklerinde gelenekler; ad vermeden sünnete, çocuğun eğitiminden düğüne, ölüme kadar bir çok alanda, diğer Türk topluluklarıyla ortak olan ritüellerin yanı sıra kendilerine has özelliklerin de yer aldığı bir çeşitlilik göstermektedir.

Evlenmede "beşik kuda" (beşik dünürleri), "nişan saluv" (nişanlanma), yüz görümlüğü, süt hakkı gibi âdetler bütün Türk boylarında olduğu gibi Nogay Türklerinde de yaşatılmıştır (Alpargu 1996 a: 15-20). Çocuğa isim vermede, sünnette, çocuğun eğitiminde, düğünde, ölümdede, cenazede geleneklere önem verilir. Gelenekler arasında *kindik kesiw* (göbek bağı) kesme ve bu bağı dualarla karanlık çökünce gömülmesi, *cayalıq* denen ve içine sıcak kum serilmiş pamuklu bez ile bala bölme (bebeğin kundaklanması), bebeğe *it köylek* (köpek gömleği) denen ve kırk gün yıkanmayan bir gömlek giydirilmesi, kırk gün dolunca bu gömleğin köpeğe atılması (böylece kötü ruhların etkisinin gittiğine inanılır), *besik toy* (beşik düğünü) sayılabilir (Ergönenç Akbaba 2015: 391-395).

Yaşlı Nogayların anlattığına göre bundan 30-40 yıl öncesine kadar bir kişi öldükten sonra torba torba çörek dağıtılır, gelenlere et yedirilir, çorba içirilir, tatlı sunulur, çocuklara simit, çörek verilir. Bunlar hiç de basit yiyecekler olmazmış, emek harcanarak yapılan yiyecekler olurmuş. Sevap kazanmak için fakirlere, düşkünlere, öksüzlere dua yemeği dağıtılmış. Bu konuda Nogay Türkleri birbirleriyle yarışlar, biri diğerinden aşağı kalmamak için daha iyisini yapmaya çalışmışlar. Nogay Türklerinde ölüm ile ilgili inançlar için bk. (Ergönenç Akbaba 2008: 77-84). Nogaylar baharın gelişini bayramlarla kutlarlar; bunlar "*sabantoy*", "*nevruz*" ve "*tepreş*"tir. Hem yılbaşı hem de Nevruz bayramı olan, gece ve gündüzün eşitlendiği 21 mart gününün Nogaylarda önemi büyüktür. Nevruza Nogaylar *kündelim* veya *amel* derler. Nevruz bayramıyla, umutların gerçekleşmesi, bol ürün alınması, hayvanların canlı ve sağlıklı olması arasında bağlantı kurulur (Ergönenç Akbaba 2015: 394-395).

8. Türkiye Nogaycası

Kafkasya birçok farklı milletin ve farklı dilin bir arada bulunduğu bir coğrafyadır. Bu kadar çok dilin bir arada ve birbirinin içine girmiş bir şekilde konuşulduğu bir coğrafyada bazı dillerin öne çıkması ve ortak iletişim dili veya ortak yazı dili hâline gelmesi gelmektedir. İşte Nogay Türkçesi de bu şartlar altında varlığını sürdürmeye çalışan Türk lehçelerinden biridir.

Nogay Türkçesi için ölmekte olan bir dil denmesi şimdilik yanlış olur. Ancak tehlike altında olduğu kesindir. Hem Rusçanın hem de diğer baskın dil ve lehçelerin Nogay Türkçesinin varlığı üzerine olumsuz etkileri söz konusudur. Nogay Türkçesinin üç ağzı vardır. Bunlar; Ak Nogay, Kara Nogay ve Asıl Nogay ağzlarıdır. Bilindiği üzere, Rusya Federasyonu içinde varolan tüm dil ve lehçeler için Rusça öldürücü bir dildir. Nogayca için de Rusçanın olumsuz etkileri yoğun bir biçimde devam etmektedir.

Nogaycanın tehlikede olduğunu gösteren en belirgin durumlardan biri, Nogayların toplumsal baskı ve zorlayıcı koşullara yoğun bir şekilde maruz kalmalarıdır. Kuzey Kafkasya'da yaşayan ana kitlede, kalabalık bir nüfus tarafından konuşulan Nogayca; UNESCO tarafından "belirli biçimde tehlikede" (definitely endangered) şeklinde gösterilmiştir (ISO 639-3 code)³. Johanson Nogayca'yı az konuşurlu küçük diller içinde orta küçüklükte olan gruba dahil etmektedir (2012: 9).

Karaçay-Çerkez Cumhuriyetine tarafımızdan yapılan gezilerde bilhassa gençlerin ve çocukların ana dillerini konuşmayı aşağılayıcı bir durum olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Bilindiği gibi dilin nabızı genç kuşakta atar. Dil; evde anne baba veya diğer büyükler tarafından çocuklara doğal yoldan aktarılmıyorsa tehlikede demektir (Nettle-Romaine 2001: 24). Son yıllarda Nogayca için, Türkiye'de yaşayan Nogaylar arasında Kafkasya Nogaylarının aksine bir durum söz konusudur. Anadolu'yu kendine yurt edinen pek çok Nogay Türkünün günümüzde millî kimliklerini yeniden hatırlamaya başlamaları ve artan mikro milliyetçilik cereyanları ile Nogay Türkçesi yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Özellikle eğitilmiş Nogayların Nogayca konuşma eğiliminde oldukları, ancak genç kuşak Nogaylar ile yaşlı kuşak Nogayların konuştuğu Nogay Türkçesi arasında bariz farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu fark yaşlıların ana dili olarak eskiden beri kullandıkları Nogayca ile, gençlerin ise daha

³ <http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>.

kitabî bilgilerle süslenmiş ve sonradan öğrendikleri Nogayca ile konuşmaya çalışmalarından kaynaklanmaktadır (Çelik Şavk 2015).

9. “Yok Olma Tehlikesindeki Türkiye Nogaycası: Belgeleme ve Konuşur Tutum Araştırması” Projesi

Nogaycanın kaybolmaya yüz tutması, onun belgeleme ve ana dili konuşurlarının dil tutumlarını tespit etme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu amaçla gerçekleştirilen Tübitak projesinin amacı; Türkiye Türkçesinin yoğun biçimde etkisinde kalan Nogaycanın, Türkiye’de konuşulan değişkesini belgelemek, gittikçe unutulmaya yüz tutmuş bir dile karşı konuşurların tutumunu belirlemek olmuştur.

a. Saha Çalışması:

Projeye ilk olarak alan sınırlaması yapılarak başlanmıştır. Bu sınırlamayı yaparken Nogayların yoğun olarak yaşadıkları ve Nogaycanın aktif olarak konuşulduğu varsayılan yerler tercih edilmiştir. Nogay Türklerinin Anadolu’da ilk yerleştikleri yerlerin oldukça olumsuz çevre şartlarına sahip olması, onların Anadolu’nun çeşitli yerlerine dağılmasına sebep olmuştur⁴. Proje için Nogayların yaşadığı bütün yerleşim yerlerine gidilmesi mümkün olmamış, bir sınırlama yapılması gerekmiştir. Proje kapsamında Nogay köylerinde mülakat yapılan kişi sayısı şu şekildedir:

Ankara içi: 17

Kırkkuyu Köyü: 21 (Kulu / Konya)

Akin Köyü: 20 (Şereflikoçhisar / Ankara)

Doğankaya Köyü : 9 (Şereflikoçhisar / Ankara)

Şeker Köyü: 5 (Şereflikoçhisar / Ankara)

Seyitahmetli Köyü: 6 (Kulu / Konya)

Boğazören Köyü: 9 (Kulu / Konya)

Kulu İlçesi: 2 (Konya)

Ağılbaşı Köyü: 7 (Kulu / Konya)

Toktamış köyü: 1 (Ceyhan / Adana)

Nogaylar Köyü: 5 (Gaziantep /Nurdağı)

Yenibelkavak Köyü: 14 (Kızılören /Afyon)

Orhaniye Köyü Çay (Afyon):6

Toplam:122 Kişi

Proje sonunda, çeşitli yaş gruplarından toplam 122 kişiyle, izinleri alınarak mülakat yapılmış, görüşmeler sesli ve görsel kayıt altına alınmıştır. Söz varlığı tespiti ve Nogaycanın durumu ile ilgili de bu görüşmeler harici yüzlerce kişiyle anket çalışması yapılmıştır. Çalışmanın sonuçları üç kitap hâlinde yayımlanmıştır.

Şereflikoçhisar, Kulu ve Afyon’un ilçelerinde yaptığımız derleme çalışmalarında, Nogay Türkçesinin aktif olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Şereflikoçhisar ve Kulu’ya görüşme yaptığımız kişiler, atalarının Adana üzerinden geldiğini, burada sivrisinek ve nemden dolayı sıtma salgını olduğunu, pek çok Nogay Türkünün bu salgınlarda yaşamını yitirdiğini, daha sonra bu Nogayların Tuz Gölü çevresindeki bozkırlara geldiğini ifade etmişlerdir. Gaziantep ve Adana’daki Nogay köyleri ise

⁴ Türkiye’deki Nogay köylerinin tam tespiti Hakan Kırımlı tarafından yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kırımlı, Hakan (2012) *Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Nogayların iskan ettirildikleri ilk yerleşim yerleri olması bakımından önemlidir. Adında Nogay kelimesi geçen tek yerleşim yeri Nogaylar köyü de buradadır. Bu bölgede yaşayan kişilerle yapılan görüşmelerde, kendilerinin Nogay olduğunu söyleyen bu insanların çoğunun Nogaycayı bilmediği gözlemlenmiştir. Köylerde 80 yaş üstü dahil olmak üzere Nogay Türkçesi bilen kimseye rastlanmamıştır. Atalarının Suriye'nin Lazkiye Limanı üzerinden Türkiye'ye geldiğini anlatan Nogaylar, muhtemelen ilk gelenlerden oldukları için aradan nesiller geçmiş ve Nogay Türkçesi burada tamamen unutulmuştur. Antep ve Adana'da ise Nogayca konuşur bulunamayışı bir lehçenin ölümünün tespiti bakımından önemlidir. Afyon'daki Nogay köylerinde ise akıcı bir şekilde Nogay Türkçesi konuşulmaktadır. Bu bölgedeki Nogay Türkleri atalarının Romanya üzerinden Türkiye'ye geldiğini anlatmışlardır.

b. Saha Çalışması Kapsamındaki Köyler

Proje kapsamında gidilen köyler Konya, Ankara, Afyon, Gaziantep ve Adana illerine bağlıdır. Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Şavk, Ergönenç Akbaba, Kalenderoğlu vd. 2017: 16-17).

1. Konya-Kulu

Kırkkuyu Köyü:

Toplam nüfusu 310; 143'ü erkek, 167'si kadın olan Kırkkuyu Köyü; 1853-1856 Osmanlı- Kırım Savaşı'nda Anadolu'ya gelen ve Çöpler ile Paşadağı havalisine yerleşen bazı Nogayların, köy yerine göç etmesi ile kurulmuştur. Köyde 1890 yıllarında Rusya'nın Petersgie ili Semirik ilçesi Gölderen köyünden gelip yerleşenler de bulunmaktadır.

Boğazören Köyü:

Toplam nüfusu 135; 73'ü erkek, 62'si kadın olan köyün eski adı *Köstengil'dir*. Köye ilk yerleşen ve kuran Temirbek Ata ve obasıdır. Köy 1850-60'lı yıllarda Rusya'dan göç eden Nogaylar tarafından kurulmuştur.

Ağılbaşı Köyü:

Toplam nüfus 178; 83'ü erkek, 95'i kadın olan Ağılbaşı Köyü; 1860'lardaki göçle Kafkasya'dan, Rabat Ay'dan gelenler tarafından kurulmuştur. Önceleri Mandıra ismiyle bilinen köyün adı 1960'ta Ağılbaşı olarak değişmiştir.

Seyitahmetli Köyü

Sultan Abdülhamit'in fermanıyla kurulan, toplam nüfusu 24; 11'i erkek, 13'ü kadın olan köy, halk arasında *Seydametli* şeklinde telaffuz edilmektedir. 1884-1887 yılları arasında Seyit ve Ahmet adlarında iki kardeş köyün bugünkü arazisine gelip araziye ve suyu çok beğenerek buraya bir yerleşim yeri kurmak istedikleri rivayet edilir.

2. Ankara-Şereflikoçhisar

Akin Köyü:

Toplam nüfus 231; 106'sı erkek, 125'i kadın olan köy, halk arasında *Agin* şeklinde söylenir. Köyün 1860 yıllarında Kafkaslardan göç ederek gelen üç aile Nogay aile tarafından kurulduğu söylenmektedir. Rivayete göre Akin Köyü'nün kurucuları Abdullah, Osman ve Hacı Yunus adlı kişilerdir.

Şeker Köyü:

Halk arasında *Şeker* biçiminde kısaltılarak söylenen köy 1861 yılında Kafkasya'dan gelen Nogaylar tarafından kurulmuştur. Toplam nüfus 186; 83'ü erkek, 103'ü kadındır.

Doğankaya Köyü:

Toplam nüfus 94; 45'i erkek, 49'u kadın olan köyün eski adları *Qarapqur*, *Karakaya* veya *Abdulgedigi'dir*. 1853-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım savaşıdan sonra Anadolu'ya göç eden Nogay Türklerinin kurduğu köy; Osmanlı arşiv belgelerinde Abdülgedik olarak geçer. 1860 yılında kurulan köyün sakinleri Kulu, Paşa dağı dolaylarına iskân ettirilen Nogaylardandırlar.

3. Gaziantep-Nurdağı

Nogaylar Köyü:

2012 yılında elde edilen bilgilere göre toplam nüfusu 487; 239'u erkek 248'i kadın olan köy 1850 yılında Kuban'dan yahut Kırım'dan göç eden Nogaylar tarafından kurulmuştur. Günümüzde köyün çoğunluğu Yörük'tür, Nogay Türkleri ise köyde 10 hanedir. Eski adı Muhacirîn-i Atîk iken 1960'da köy halkının isteğiyle Nogaylar olarak değiştirilen köyde Nogayca konuşur bulunmamaktadır.

4. Adana-Ceyhan

Büyükmangıt Köyü:

2012 yılında elde edilen bilgilere göre köyde toplam 3064 kişinin yaşadığı köy; başlangıçta Buhara Hanlığı Hükümdarı Emir Alim Han'ın soyundan olan Mangıt hanedanı tarafından kurulmuştur. Daha sonra köye Balkan Muhacirleri ve Yörükler yerleşmiştir. 19. yüzyılda ise köye Kafkasya Nogayları yerleştirilmiştir.

Küçükmangıt Köyü:

2006 yılında nüfusu 375 olan Küçükmangıt köyü; Ceyhan'ın 5 km kuzeyindedir. Köyün kurucuları Türkistan'dan gelen Mangıt boyu iken günümüzde köye Kürtler de yerleşmiştir.

Tokdamış Köyü:

Nüfusu 2006 yılında 1135 kişi olan köy 1860 yılında Kırım üzerinden gelen Toktamış kabilesine mensup Nogaylar tarafından kurulmuştur. Köyde Türkmen-Muhacir-Yörük aileleri yaşamaktadır.

5. Afyon-Çay

Orhaniye Köyü:

2011 yılın nüfusu 183 kişi olan köyün geçmişi 1 km batısında yer alan Bodrum köyü ile ilişkilidir. Köy, Avşar aşiretinden Türkmenler tarafından kurulmuştur. Karahisar-ı Sahib (Yenibelkavak), Muhacir Belkavak, Bodrum köyünün yakınlarındaki Armutlu ve şu an var olmayan Nevruzul köylerinde bulunan NogayTürkleri 1860 yılından beri bu köyde yaşamaktadırlar (Şavk, Ergöneç Akbaba, Kalenderoğlu vd. 2017: 16-17).

10. İNCELEME

Türkiye Nogayları arasında yapılan derlemeler sonucunda bir Kıpçak lehçesi olan Nogay Türkçesi ile bir Oğuz lehçesi olan Türkiye Türkçesinin karışık olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Aşağıdaki inceleme bölümünde; edebî Nogay Türkçesi ile Türkiye'de kullanılan Nogay Türkçesi arasında, biçimbirimsel farklılıklar ve müşterek yönler karşılaştırılarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Edebî Nogay Türkçesi örnekleri Nogay Türkçesi Grameri'nden alınırken (Ergöneç Akbaba 2009), Türkiye'deki Nogay Türkçesi için "Yok Olma Tehlikesindeki Türkiye Nogaycası: Belgeleme ve Konuşur Tutum Araştırması" başlıklı proje kapsamında yapılan derlemelerden faydalanılmıştır (Şavk, Ergöneç Akbaba, Kalenderoğlu vd. 2017). Türkiye Nogaycası ile edebî Nogay Türkçesi arasındaki farklı ve müşterek yapım ve çekim ekleri şu şekildedir.

1.YAPIM EKLERİ

1.1. İSİMDEN İSİM YAPMA EKLERİ

+Aw

Edebî Nogay Türkçesinde sayı isimlerine gelen bu ekin ünlü uyumuna göre ince veya kalın şekli kullanılabilir. Belirttiği ismin “kaç tane” olduğunu bildirir: *üşew* “üç”, *altaw* “altı”, *yetew* “yedi” *onaw* “on”.

Türkiye Nogaycasında aynı ek şu şekilde kullanılmıştır:

AD: Ekewü de *ekewü* de eki ulumuz, altı kızımız vardı.

+GI

Aitlik eki olan bu ek, tonlu ünsüzden sonra +*GI*, tonsuz ünsüzden sonra +*KI* şeklinde gelerek ünsüz uyumuna uyar: *bügüŋgi* “bugünkü”, *endiği* “artık, şimdi”, *sölegi* “şimdi”, *aligi* “şimdi”, *ondağı* “oradaki”, *şkoladağı* “okuldaki”, *qolındağı* “elimdeki” *sıqtıqı* “cimrininki”, *seniki* “seninki”, *özindiki* “kendi”. Türkiye Nogaycasında ek işlek olarak kullanılmaktadır:

AD: Men de qoşşulardın moturları bar *bızdeki* niye coq.

+IİK

Çok yaygın olan ek, düz ünlüdür.

Awızlıq “gem”, *közlik* “gözlük”, *qamışlıq* “kamışlık”, *tawlıq* “dağlık”, *toğaylıq* “çayır”, *yazuwşılıq* “yazarlık”, *onlıq* “onluk”, *yüzlük* “yüzlük”.

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde –*İlk* eki işlektir.

AY: *Çiftçilik* yaşaymız, èy qotu *tawarcılıq* yaşadık.

AD: Adamın birewi kızdı mağa, *gençliğinde* ne yaptın da, şindi ne yapacan deyi.

+sIz

İsmin bildirdiği anlamın olmadığını ifade eden, olumsuz anlamlı vasıf isimleri türetir.

İşlek olan ek, +*II* ekinin olumsuzudur: *qansız*, “kansız”, *yansız* “cansız”.

Türkiye Nogaycasında ekin kullanımı aynıdır:

AD: Pek iyi boldular şükür arúw ya onnar da *anasız* ğaldılar.

1.2. İSİMDEN FİİL YAPMA EKLERİ

+IA-

Nogay Türkçesindeki en yaygın isimden fiil yapma ekidir: *tazala-* “temizlemek”, *şömişle-* “kepçeyle almak”, *şuwalla-* “çuvalla taşımak”, *qozıla-* “kuzulamak”, *qulınla-* “yavrulamak (at için)”.

Türkiye Nogaycasında, verilen örnekte –*le* eki kendisinden önceki sesle benzeşerek *n*’ye döndüğü tanıklanmaktadır: –*le*>–*ne*

LG: İköyün de annem *üykennetti*.

+IA_n-

Bu ek, +*IA-* eki ile –*n-* fiilden fiil yapma ekinin birleşmesinden oluşmaktadır. Ekin, +*IA-* isimden fiil yapma ekiyle türemiş fiil tabanları Nogay Türkçesi edebî dilinde bulunmamaktadır:

aqırlan- “çevik olmak”, *aşuwan-* “kızmak”, *äsiretlen-* “kederlenmek”, *baqtulan-* “mutlu olmak”.

Türkiye Nogaycasında ekin ünlüsünün yuvarlak şekli de kullanılmaktadır:

AD: Wallā ne diyim! Tooo, bunuman *üwlendik*.

AD: Balları *üylöndü*, *üylöndü* ayrı gettiler.

1.3. FİLDEN FİİL YAPMA EKLERİ

-(I)n –

Çok yaygın bir ek olan *-n-* ekinin asıl fonksiyonu kendi kendine yapma veya olma ifade etmektedir: *qasın-* “kendini kaşımak, kaşınmak”, *kezin-* “gezinmek”, *qımtan-* “bürünmek, sarınmak”, *körklen-* “süslenmek, güzelleşmek”, *maqtan-* “övünmek”.

Türkiye Nogaycası örneği:

AY: Onlar man *keçindik*.

-DIr-

Bu ek fiil kök ve gövdelerine gelmektedir ve çok yaygındır.

aşıqtır- “acıktırmak”, *böktir-* “tıka basa yedirmek”, *qaqtır-* “kaktırmak, çaktırmak”, *qaruwlandır-* “güçlendirmek, sağlamlaştırmak”, *qıldır-* “yaptırmak”.

Türkiye Nogaycasında ek, işlektir.

CD: Sekizini *evlendirdim*.

2. İSİM

2.1. İSİMLERDE ÇOKLUK

Çokluk eki *-lar/ -ler* ekidir: *awıllar* “köyler”, *balalar* “çocuklar”, *baqalar* “kurbağalar”, *eginler* “ekinler”, *iyisler* “kokular”, *kelinler* “gelinler”, *künler* “günler”.

Türkiye Nogaycasında *-lar* eki kullanılabildiği gibi, *alar* şeklinde ayrı bir kelime ile de çokluk şekli karşılanmaktadır.

CD: *Bunlar* bilirler.

CD: *Çocuklar*, segiz çocuk var.

AD: Toyumuz boldu. *Ballar* boldu ğız ül niyse..

AD: Gençlikte güzel *ğünner* geçirdim ben yā ketti.

HK: Ännem *alar* annemdin anāsının anasığıl şiyden gelgen, Tataristan’dan.

2.2. İSİMLERDE İYELİK

Edebî Nogay Türkçesinde iyelik ekleri şu şekildedir:

1. tk. şh.	<i>-m, -im / -im</i>	1. çk. şh.	<i>-mız, -miz / -ımız, -imiz</i>
2. tk. şh.	<i>-ñ, -iñ / -iñ</i>	2. çk. şh.	<i>-ñız, -ñiz / -iñız, -iñiz</i>
3. tk. şh.	<i>-ı, -i / -sı, -si</i>	3. çk. şh.	<i>-ları, -leri</i>

Türkiye Nogaycasında iyelik eklerinin kullanım örnekleri şöyledir:

AD: Ğızlar da olay *yularını* qurdular kettiler *ekewmiz* qaldıq.

LG: Oqulda *ikimis* Noğayşa ğonuşamız.

CD: *Birisi* Antalya'da, *birisi* Eskişehir'de.

2.3. İSMİN HÂLLERİ

2.3.1. İLGİ HÂLİ

Nogay Türkçesinde ilgi hâli eki tonlu ünsüzlerden ve ünlülerden sonra *-diñ/ -diñ*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-tiñ / -tiñ*; *m, n, ñ* geniz ünsüzlerinden sonra *-niñ / -niñ*'dir: *Atamniñ* "babamın", *baladiñ* "çocuğun", *esiktiñ* "kapının". Türkiye'deki Nogay Türkçesinde ekin hem *n*'li, hem *d*'li şekli bulunmaktadır. Ekin sonundaki /n/ bazen damak *n*'si olabilmektedir.

AY: *Babamniñ* babasını bilmeyimiz kı babamı zor bilemen.

MY: Yok, şımdı *babandıñ* bir yere ne işün köşkenini aytıp soramadı.

AD: Şıncı şıncı âru *qızlardın* şıysi.

HK: Ännem alar *annemdin anāsınıñ* anasıgıl şiyden gelgen, Tataristan'dan.

2.3.2. YÖNELME HÂLİ

Edebî Nogay Türkçesinde yönelme hâli eki olan *-GA*; ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *-ğa/-ge*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-qa/-ke*'dir. Örnekler: *buzğa* "buza", *qalağa* "şehre", *közge* "göze", *kemege* "gemiye", *qonaqqa* "misafire", *esikke* "kapıya", *üyge* "eve".

Türkiye Nogaycasında *-GA*'nın yanı sıra *-A* eki de kullanılmaktadır.

MY: Bu *qóyge* qay zaman gelgeninizi, soraydılar. Bu *kóyde* dèydi, qay zamandan geldiniz, dèydi?

MY: ... Balıkesirden bı *yaqqa* kelediler.

AY: *Oğa* da ben ayttım da o saldı.

AD: Bu sifer *rinçberligge* basladıq

AD: Adamın birewi kızdı *mağa*, gençliğinde ne yaptın da, şındı ne yapacan deyi.

HK: ...padışax zamanında, padişax bize *şeye* gelmiş.

2.3.3. YÜKLEME HÂLİ

Yükleme hâli eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *-dı/-di*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-tı/-ti*; 3. şahıs iyelik eklerinden sonra *-n*'dir: *baydı* "zengini", *qonaqtı* "misafiri", *üydi* "evi", *soqpağımdı* "sokağımı", *sözdi* "sözü", *seniñ anañdı* "anneni", *balasın* "çocuğunu", *käripti* zavallıyı", *şıbadı* "elbiseyi".

AD: Dawarımız bardı. *Onlardı* sattıq.

LG: Onnan sōra *annemdi* şaqırdı öğretmen,

Türkiye Nogaycasında yükleme hâli tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-i* olmasının yanında, m konsonantı ile biten kelimelerden sonra (söz gelimi 1. teklik şahıs iyelik ekinde *-ni* olabilmektedir.

AY: Babamniñ babasını bilmeyimiz kı babamı zor bilemen.

-i'li kullanım yaygındır.

MY: Bu *qóyge* qay zaman *gelgeninizi*, soraydılar. Bu *kóyde* dèydi, qay zamandan geldiniz, dèydi?

İyelik ekinden sonra *-n* kullanımı da söz konusudur.

CD: Çiftçilik atlarınınan óqúzünen onnan geçimin yapıyolar.

2.3.4. BULUNMA HÂLİ

Bulunma hâli eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *-da/-de*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-ta/-te* şeklindedir: *üyde* “evde”, *oramda* “sokakta”.

AD: *Anğara*’da ballarımız.

2.3.5. UZAKLAŞMA HÂLİ

Uzaklaşma hâli eki ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra *-dan/den*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-tan/-ten*; *m, n, ñ* ünsüzleriyle biten isimlerden sonra *-nan /-nen* şeklindedir: *alistan* “uzaktan”, *üyden* “evden”, *künnen* “günden”, *dorbadan* “torbadan”.

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde *-DAn* eki;

AY :*Ondan eveli* , biz yoğ idik; ama babam ka yaktadır.

AD:*qardaşımnan* imza almayınca aketpediler xastanız beg aru tuwul.

2.3.6. VASITA HÂLİ

Nogay Türkçesinde her kelimeye gelen belirli bir vasıta hâli eki yoktur. Farklı kelimelere *-n, -la/-le, -lay/-ley, -layın/-leyin* ekleri gelerek vasıta anlamı vermektedir, bu bakımdan ekler bazı kelimelerde kalıplaşmıştır: *aqırın* “yavaşça”, *aldın* “önceden”, *yañıla* “yeni olarak”, *yaslay* “gençken”, *atlayın* “at gibi”, *şıntılay* “gerçekte olduğu gibi”, *birinşiley* “ilk olarak”, *tiriley* “canlı olarak”. Vasıta hâlini her durumda ifade eden *MAN* “ile” edatıdır: *bala man* “çocuk ile”, *terek pen* “ağaç ile”, *qonaq pan* “misafir ile”.

Türkiye Nogaycasında vasıta hâli eki için *-nAn* kullanılmaktadır. *MAN* edatı da tıpkı edebî Nogay Türkçesinde olduğu gibi aynı işlevde kullanılmaktadır.

CD: *Düwennen* sürüyoruz, *capaynan* sawuruyoruz.

CD: Çiftçilik atlarınınan óqúzünen onnan geçimin yapıyolar.

AD: Wallā ne diyim! Tooo, *bunuman* üwlendik.

2.3.7. EŞİTLİK HÂLİ

Eşitlik-benzerlik hâli eki *-şa/-şe*’dir: *bayağınşa* “deminki gibi”, *kökşe* “mavimsi, mavi gibi”, *uzınşa* “uzunca”, *balaşa* “çocuk gibi”. Ayrıca *-day, -dey, -tay, -tey* eki de eşitlik hâli ekidir. Gibilik, benzerlik anlamı verir. *aldınğiday* “önceki gibi”, *tastay* “taş gibi”, *birdey* “aynı”, *terektey* “ağaç gibi”, *ävelgidey* “önceki gibi”.

Türkiye Nogaycası örneği:

AD: Bızım ğünümüzde yoxdu ki *onday* bişiy.

2.4. İSİMLERDE BİLDİRME (EK FİİL)

2.4.1. ŞİMDİKİ ZAMAN

İsim-fiilinin şimdiki zaman çekimi şu eklerle yapılır:

-ban/-ben, -man/-men, -pan/-pen *-bız/-biz, -mız/-miz, -pız/-piz*

-sıñ/-siñ *-sıñız/-siñiz, -sız/-siz*

-dı/-di, -tı/-ti, Ø *-lar/-ler, -tılar/-tiler*

Türkiye Nogaycasında aynı ekler işlek olarak kullanılmaktadır. Ancak eklerdeki damak n'sine her zaman rastlanmaz.

CD: Bırısı xesap ediyo doqsan beş yaşındasın diyor.

AD: Onu bekleyimiz işte şıncıq calğızbız ekewmız.

AD: Şıncı ayaqtamız çoq şúqur çoq şúqúr ayaqtamız şıncı.

AD: Onun işün biraz perişanmız.

Olumsuz Şekli:

Olumsuz şekli “tuwıl” “değil” kelimesiyle yapılır: *bay tuwılman*.

CD: Ben oqır yazarım yoğ.

2.4.2. BİLİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

E- filinin görülen geçmiş zaman çekimi olan “edi” ile yapılır.

yas edim “gençtim” *yas edik*

yas ediñ *yas ediñiz*

yas edi *yas ediler*

Türkiye Nogaycası örneği:

AD: Āru qorqtum men calğızıdım.

2.4.3. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN

E- ve bol- fiillerinin öğrenilen geçmiş zaman çekimi olan “eken” ve “bolğan” ile yapılır.

arıq ekenmen “yorgunmuşum” *arıq bolğanman* “yorgunmuşum”

arıq ekensiñ *arıq bolğansiñ*

arıq eken *arıq bolğan*

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AD: Xastane qaydaken.

arıq ekenmiz *arıq bolğanmız*

arıq ekensiñiz *arıq bolğansiñiz*

arıq ekenler *arıq bolğanlar*

2.5. KİPLER VE ZAMANLAR

1. TİP GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ

1.tip geçmiş zaman kipi -DI ekiyle yapılmaktadır.

Birge oqımağa, birge yürmege, turmağa degenley, üyken tatımlıq eki baladı äskerge ketkenşe taslamadı. TQ, 107

“Birlikte okumak, birlikte yürümek, durmak derken, büyük dostluk iki çocuğu askere gidinceye kadar bırakmadı.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AY: Onlar man keçindik.

CD: Pāncar ekip, pancar *sattıq*.

AD: Toyumuz *boldu*. Ballar *boldu* ğız ül niyse..

2. TİP GEÇMİŞ ZAMAN KİPİ

1. tip geçmiş zaman kipi Nogay Türkçesinde -*GAn* ekiyle yapılmaktadır.

Bilektey yuwan nārtük sabaqlar yan-yaqqa qıyrayıp yığılğanlar. TQ, 113

“Bilek gibi kalın mısır sapları her tarafa darmadağın bir şekilde yığılmışlar.”

Türkiye Nogaycası bu kullanımı muhafaza etmiştir.

MY: Kaytıp *kelgensiniz?*

MY: İşte Balıkesir.. İşte ilk yerleşke yeri ne? Balıkesir... Balıkesirden bı yaqqa kelediler. Ne üşün *köçkensiniz* bu yerge? Ne üşün *köçkenler?*

AD: Sarqmadı da qalp qızı *geçirgen*.

AD: Toyda tana *kesgenler*.

HK: Ännem alar annemdin anāsının anasığıl şiyden *gelgen*, Tataristan’dan.

TT’de olduğu gibi -*miş* de kullanılmaktadır.

CD: Bekar *gelmiş*. Ğulu’da *evlenmiş*.

HK: Şimdi zamanında, onun adı ne, padişax zamanında, padişax bize şeye *gelmiş*.

ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİ

1. TİP ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİ

1. tip şimdiki zaman kipi, ünsüzle biten fiillerden sonra -*A*; ünlüyle biten fiillerden sonra -*y*'dir.

Siz onu öziñiz de yaxşı bilesiz. SQS, 11

“Siz onu kendiniz de iyi biliyorsunuz.”

Qarayman da, ondağıladıñ köbi mağa tanıs ekenler. SY, 49

“Bakıyorum da, oradakilerin çoğu bana tanıdıkmiş.”

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde -*A* ve -*y* işlek bir şekilde kullanılmaktadır.

AY : Babam Balıkesirde sın *bilesin*, işte.

AY: Kóyde ne iş *yaşayınız* mı! Ne iş *yaşayınız*.

ZY: Qısta *turamız*, zoba yoq o yerde onun için *turamız* kóyde.

Türkiye Nogaycasında, Türkiye Türkçesindeki -*yor* şimdiki zaman kipi de kullanılmakta, *r* sesinin düşürüldüğü tanıklanmaktadır.

CD: Bin doğuz yüz yirm yedili. Bıraz óle yirm beşli *diyolar*.

Olumsuz kullanılış:

ZY: Zoba *yağamayız*.

3. TİP ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİ

3. tip şimdiki zaman kipi *fil + -A + yatr + şahıs ekleri* kalıbıyla yapılmaktadır.

Qalay oraza yuwıqlayatur degenley gazette orazadıñ zararı aqında yazadılar, radio man söyleydiler. QQ, 104

“Oruç nasıl yaklaşmakta diye gazetede orucun zararı hakkında yazıyorlar, radyoda bahsediyorlar.”

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde bu kullanım mevcuttur.

AD: Olay bulay qünner keçeyatırımız.

4. TİP ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİ

Fiil + -(I)p zarf-fiil eki + turı/ oltırı/ yüri/ yatur yardımcı fiilleri + şahıs ekleri kalıbıyla yapılmaktadır.

Äci yoldıñ yulduzları yanıp turılar. SY, 12

“Samanyolunun yıldızları parlamakta.”

AD: Onuman yaşap turumuz.

-Söle, Zinadin, etkendey zamanım yoq, kolhozğa bir qıstañ zatlar bolıp solardı etip yaturman. QQ, 119

“-Şimdi, Zinadin, başka bir şey yapmaya zamanım yok, çiftlik için acele bir şeyler var, onları yapmaktayım.”

Türkiye Nogaycasında -(I)p bara yatur şeklinde bir kullanım bulunmaktadır.

AD: İşte olay bulay qún ketipbaryatur.

GELECEK ZAMAN KİPİ

1. TİP GELECEK ZAMAN KİPİ

1. tip gelecek zaman kipi, fiil tabanına -Ar/-r ekinin getirilmesiyle yapılır.

Ozıp ketken yas küniñdi qaytararman artına. SY, 8

“Geçip giden gençliğini döndürürüm geriye.”

AD: Ayrı ayrı qonuşsaq tınlansın, daxa anlaşılır.

AD: Sonradan şindi qızlarğa maşşalla qurulu yuwağa bararlar şimdi qızlar.

Olumsuz kullanımı şöyledir:

AD: Soba yaqpağa adam bolsa xêç ketpem.

2. TİP GELECEK ZAMAN KİPİ

2. tip gelecek zaman kipi, fiil tabanına -(A)yAq eklerinin getirilmesiyle yapılmaktadır.

-Tağı da şay işeyekpizbe? SY, 56

“-Daha da çay içecek miyiz?”

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde hem -AyAk hem de -AcAk kullanılmaktadır.

AD: Adamın birewi kızdı mağa, gençliğinde ne yaptın da, şindi ne yapacan deyi.

MY: Şehirge keteyiksiniz be döp soraydılar.

ŞART KİPİ

Tasarlama kiplerinden olan şart kipi, fiil tabanına -sA ekinin getirilmesiyle yapılır.

Tezden yetpis yasıña tolayaqışñ, a sağa qarasañ endi de yırma segiz yasındasıñ. SY, 53

“Çabucak yetmiş yaşını dolduracaksın, ama sana bakarsan şimdi de yirmi sekiz yaşındasın.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AD: Soba yaqpağa adam *bolsa* xêç ketpem.

EMİR KİPİ

Nogay Türkçesinde emir kipi, fiile her şahıs için farklı ekler getirilerek yapılır (2. teklik şahıs hariç). Bu ekler hem şekil, hem de şahıs bildiren eklerdir.

Bügün bizdi bulay quwantqan bolsa, erten saw awıldı, bəri xalqımızdı quwantsın. SY, 50

“Bugün bizi böyle sevindirmişse, yarın bütün köyü, bütün halkımızı sevindirsin.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AD: Wallā ne diyim!

AD: Ayrı ayrı konuşsaq *tnlansın*, daxa anlaşılır.

LG: ...annemge öğretmen “bundan sora” dedi, “ballarga hep üyde Türkçe *ğonusunuz*.”

2.6. HİKÂYE BİRLEŞİK ZAMAN

Nogay Türkçesinde hikâye birleşik kipli çekim “e-” (imek) isim fiiline 1. tip geçmiş zaman kipinin getirilmesiyle yapılır (*e-di*).

2. TİP GEÇMİŞ ZAMAN KİPİNİN HİKÂYESİ

2. tip geçmiş zaman kipinin hikâyesi; *-GAn* ekinden sonra *edi* getirilerek yapılır.

Kişkey-kişkey üyler asfalt töselgen yoldıñ eki yağına tizüwlesken ediler. SY, 63

“Küçük küçük evler asfalt döşenmiş yolun iki tarafına dizilmişlerdi.”

Türkiye Nogaycasında

AD: O xiş aytpadı onday bişiy yoq... *Kelgen boldu ya.*

Türkiye Nogaycasında *-miş edik* anlamı veren şöyle bir örneğe de rastlanmıştır.

LG: Ona baya bñ *külüb edik*.

2. TİP ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİNİN HİKÂYESİ

Fiil + -A /-y + tağan + edi + şahıs eki kalıbıyla yapılmaktadır.

Körgen yerinde qart bolsın, yas bolsın, Aysaxan Azretovnağa turıp orın beretağan ediler. SY,

52

“Gördükleri yerde ihtiyar olsun, genç olsun, Aysahan Azretovna'ya kalkıp yer vermekteydiler.”

Türkiye Nogaycasında bu yapının gösterdiği gelişim çok ilgi çekicidir. *-tağan* yapısı şöyle bir gelişim göstermiştir: *-tağan>-tān> -dān*. Bu kullanım Türkiye'deki Nogay Türkleri arasında çok işlektir.

AY: On beş gún bozup keçse bñ ay ulāyı *cırlaytān edi* eskiden.

ZY: Mayda qızarıredí. Bek aruw *bolatān edi*. Cımşiq cımşiq *bolatān edi*.

AD: Walla eskiden qaleşi *tikedāndıq*.

LG: Ama hiş yani sangı benim balam bolğandı bilgen değil dep soradı halbugi *bilmeydāndı*.

1. TİP GELECEK ZAMAN KİPİNİN HİKÂYESİ

Fiil + -Ar /-r + edi + şahıs eki kalıbıyla yapılmaktadır.

Maxmud kerbişti qalap baslasa, mayadı Musa etip qollasar edi. SY, 58

“Mahmut kerpici koymaya başlarsa, harcı Musa yapıp yardım ederdi.”

Türkiyede’deki Nogay Türkçesinde şu kullanımlar bulunmaktadır.

ZY: Ölgende de helwaman *dağıtırdıq*.

ZY: Bawursaq hamırda *eşkituredik*.

2.7. RİVAYET BİRLEŞİK ZAMAN

2. TİP GEÇMİŞ ZAMAN KİPİNİN RİVAYETİ

Fiil + -GAn (2. tip geçmiş zaman kipi) + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılmaktadır.

Bu zatlardı sezgen em üyken ulın yılqığa baytaldıñ tölin almağa yibergen eken. QBKA, 16

“Bunları sezmiş ve büyük oğlunu at sürüsüne, kısrağın dölünü almaya göndermişmiş.”

Kipin Türkiye Nogaycasında da Türkiye Türkçesiyle aynı şekilde kullanıldığı tanıklanmıştır.

CD: İkimiz bir günde dünyā *gelmiştik* onun Nail’in bacısıynan.

1. TİP ŞİMDİKİ ZAMAN KİPİNİN RİVAYETİ

Fiil + -AdI /-ydl + eken + şahıs eki kalıbıyla yapılmaktadır.

Tezden kün şığıp qızdırsa şıbınlar biyleydi ekenler. TQ, 112

“Çabucak güneş çıkıp ısıttığı zaman sinekler kuşatırlarmış.”

Türkiye Nogaycasında Türkiye Türkçesine benzer bir kullanım bulunmaktadır. Ancak 3. çokluk şahısta *-yorlarmış* yerine *-yomuşla* şeklinde bir kullanıma rastlanmıştır.

CD: Onu beslüyü onla *geçiniyomuşla*.

2.8. SIFAT-FİİL EKLERİ

-GAn

Bu ek Nogay Türkçesinde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Genellikle geçmiş zamanı ifade eder.

Birisi birinnen ärüw yasalğan qamışılar irgediñ türli-türli yerine ilingenler. SY, 25

“Biri diğerinden iyi yapılmış kamçılar duvarın çeşitli yerlerine asılmışlar.”

Türkiye’deki Nogay Türkçesinden hem *-Gan*, hem *-An* kullanılmaktadır.

MY: Bu *qóyge* qay zaman *gelgeninizi*, soraydılar.

AD: Bi yaqqa *şıqqanımızda* bek perişan bolduq.

AY: O zamanın Rusya kralı *isteyen* Türkiye’ye getsin; *istemeyen* bu yirde galsın dedi.

Aşağıdaki örnekte, aynı cümlede hem *-An* hem *-GAn* kullanılmıştır.

AY: O zamanda işte *isteyen* bu yaqa geledi; *istemeyen* galadı; yani *qúçi* yétip *kelebilgen* geledi, *qúçi* yétip *kelemeen* xaytke qala, diyordu.

-A, -y yatqan

Nogay Türkçesinde bu ek, devam etmekte olan bir hareketi, durumu bildiren sıfat-fiiller yapar.

...keleyatqan birewdiñ yürisinnen xabar berip sıqırdağanın ekewi birdey esittiler. TY, 27

“...gelmekte olan birinin yürüyüşünden haber vererek gıcırdadığımı ikisi de işitti.”

Türkiye’deki Nogay Türkçesinde –A yatqan ekine –da bulunma hâlinin de eklenmesiyle –A yatqanda şeklindeki zarf-fiil eki yaygındır.

AD: Naw merdiwende *tüşeyatqanda* canlarım şığadı.

AD: *Üyleneyatqanda* işittim ya xiş xabarım bile bolmadı.

-(A)yAK

Nogay Türkçesinde yaygın bir ek olan bu sıfat-fiil eki gelecek zamanı ifade eder. Ek, Türkiye Türkçesine –AcAk ekiyle aktarılmaktadır.

Yañı tuwyaq yuldızdı sağıñıñ pan küte edi. SY, 11

“Yeni doğacak yıldızı özlem ile bekliliyordu.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AD: Qulu’da Qonya’ā *ciberyek* bolğan.

2.9. ZARF-FİİL EKLERİ

-(D)p

Nogay Türkçesindeki en yaygın zarf-fiil ekidir.

Medew anasına yuwıq kelip, soñ onıñ qolların sıypap, erinlerine tiydiriş yumsaq, ayawlı öpti. SY, 28

“Medev annesine yaklaşır, sonra onun ellerini okşayıp, dudaklarına değdirip yumuşak ve hürmetli bir şekilde öptü.”

Türkiye Nogaycasında –(D)p çok işlektir.

AD: *Catp* qaldı o yirmi gün bır gün cattı.

AD: Allax razı olsun *kelib* akettiler.

LG: Ama hiş yani sangı benim balam bolğandı bilgen değil *dep* soradı.

Türkiye Nogaycasındaki kullanım şu şekildedir.

MY:Canı bala *tuwğanda* neler etesiniz, diydi.

ZY: *Ölgende* de helwaman dağıtırdıq.

-GAndA

–GAndA zarf-fiil eki; –GAN sıfat-fiil ekinden sonra –da bulunma hâli eki getirilerek yapılır. Ek, zaman bildirir. Çok yaygın olarak kullanılan bu ek, –DIĞI zaman, –Arken/–(I)rken veya –DIĞIndA şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilmektedir.

Aq saqal üyge kirgende, bek üyken seyirge qaldı. SY, 10

“Ak sakal eve girdiği zaman çok şaşırıldı.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanım şu şekildedir.

MY: Canı bala *tuwğanda* neler etesiniz, diydi.

ZY: *Ölgende* de helwaman dağıtırdıq.

-GANLI

İşlek olmayan bu ek, *-All* ekiyle Türkiye Türkçesine aktarılmaktadır. “*-Dan beri*” anlamına gelen bu ek, zaman ifade etmektedir.

Arslanb ek tuwğanlı altı kün degende, onıñ anası awır marazdan ölip ketti. TQ, 102

“Arslanbek doğalı altı gün olduğunda annesi ağır hastalıktan ölüp gitti.”

Türkiye Nogaycasındaki kullanımı:

AD: On bir sene boldu *ölgeli*.

SONUÇ

Kuzey Kafkasya’da yaşayan Nogay Türklerinin kullandığı edebî dil nasıl ki Rusça’nın etkisi altında ise, Türkiye’de yaşayan Nogay Türklerinin kullandığı Nogay Türkçesi de büyük ölçüde bir Oğuz grubu Türk lehçesi olan Türkiye Türkçesinin etkisi altında kalmaktadır. Aynı kaynak kişi, aynı cümlede ekin hem Nogay Türkçesi hem de Türkiye Türkçesinde olan şeklini kullanabilmektedir.

Edebî Nogay Türkçesindeki eklerin bir kısmı Türkiye’deki Nogay Türkçesinde unutulmuş, bir kısmı fonetik olarak değişmiştir. Bir kısmı ise aynen kullanılmaktadır.

Nogay Türklerinin yaşadıkları bölgelere göre, buldukları yörenin ağız özelliklerinin de etkisinde kaldıkları görülmüştür. Hangi ağzın Nogayca’yı hangi ölçüde etkilediği başlı başına bir araştırma konusudur.

Kaynak kişilerden yapılan derlemelerin tamamı göz önünde bulundurulduğunda çok daha fazla veriye ulaşmak mümkündür. Ayrıca fonetik ve sentaksın yanı sıra söz varlığı bakımından da Türkiye’deki Nogay Türkçesi incelenebilir.

KAYNAK KİŞİLER

- LG: Yaş 37, Şeker Köyü, mülakat tarihi: 20.05.2016
HK: Yaş 58, Şeker Köyü, mülakat tarihi: 20.05.2016
AD: Yaş 80, Akin Köyü, mülakat tarihi: 29.09.2016
CD: Yaş 91, Akin Köyü, mülakat tarihi: 29.09.2016
MY: Yaş 51, Doğan kaya Köyü, mülakat tarihi: 31.07.2016
AY: Yaş 79, Doğan kaya Köyü, mülakat tarihi: 31.07.2016
ZY: Yaş 75, Doğan kaya Köyü, mülakat tarihi: 31.07.2016
(Şavk, Ergönenç Akbaba, Kalenderoğlu vd. 2017).

KAYNAKÇA

A. Taranan Kaynaklar:

- QBKA: DAWLOVA, N.A.- Z.K.DAUTOVA (1994) “Qara Batır Em Kök At”, *Tuwğan El Literaturası (5 Klass üşin)*, Çerkessk.
QQ: QAPAYEV, Suyun (1990) *Qazqulaqtıñ Qartları*, Çerkessk.
SQS: SİQALİYEV, Aşim (1975) *Sınap Qarap, Sırlasıp*, Çerkessk.

SY: QAZAKOV, Valeriy (1983) “Songı Yaz”, *Toğız Qaptal*, Çerkessk.

TQ: QAZAKOV, Valeriy (1983) *Toğız Qaptal*, Çerkessk.

B. Faydalanılan Kaynaklar:

ALPARGU, M. (1992) “Nogayların Tarihine ve Bugünkü Problemlerine Genel Bir Bakış”, *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 33, s. 13.

ALPARGU, M. (1996) “Dünden Bugüne Kafkasya’da Nogaylar”, *Tarih Boyunca Balkanlardan Kafkaslara Türk Dünyası Semineri*, İ.Ü. Ed. Fak. Tarih Araştırma Merkezi, Ed. Fak. Basımevi, İstanbul, s. 193.

ALPARGU, M. (1996b) “Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri” *Emel*, Sayı: 216, Eylül-Ekim, s. 12-20.

ALPARGU, M. (2007) *Nogaylar*, Değişim Yayınları, İstanbul.

BAVBEK, O. (1986) Nogay Türkleri, *Türk Kültürü*, Mart, Sayı 275, s. 160-165.

ÇELİK ŞAVK, Ü. (2013) Türkiye Nogayları Üzerine Gözlemler ve Tespitler (www.dergi.tehlikedekidiller.com), V.2, I.2, p.326-337.

ÇELİK ŞAVK, Ü. , ERGÖNENÇ AKBABA D. vd. (2017) Tehlikedeki Türkiye Nogaycası 1, Ankara 2017.

DEVLET, N. (1993) *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay. İstanbul.

ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2008) “Nogay Türklerinde Ölüm ile İlgili İnançlar ve Ağıtlar”, *Millî Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 80, s. 77-84.

ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2009) Nogay Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi, Grafiker Yayınları, Ankara.

ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2013), “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, *TDD/JofEL Yaz/Summer*, s. 233-242.

ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2015) “Nogay Türklerinin Gelenekleri Üzerine”, *Yeni Türkiye Dergisi (Kafkaslar Özel Sayısı)*, Cilt X, Sayı: 80, s. 391-395.

JOHANSON, L. (2012). “Smaller Turkic languages” *Tehlikedeki Diller Dergisi* 1, 3-20.

KARAKOÇ, B. (2013) “Az Konuşurlu Bir Türk Dili: Nogayca Ve Nogaylar Üzerine”, *TDD / JofEL Yaz/Summer*.

KIRIMLI, H. (2012) *Türkiye’deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

NETTLE D., ROMAİNE S. (2002), *Kaybolan Sesler- Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, (Çev. Harun Özgür Turan), Oğlak Yayınları, İstanbul.

TAVKUL, U. (2003), “Kafkasya’daki Nogay Tatarlarının Etno-Politik Durumları Üzerine Sosyolojik Bir Analiz”, *Kırım Dergisi*, 11 (41-44), 38-46.ss.

<http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php>.

Mehmet Emre SEZGİN¹

EL-CEZERİ'DEN GÜNÜMÜZE ROBOTİK²

1. Ebu'l İzz İbni İsmail İbni Rezzaz El Cezeri

El Cezeri, ilk algoritmayı oluşturan, sibernetik robot ve hidro mekanik bilimlerini ilk uygulayan, ilk bilgisayarın mucitlerinden sayılan bir mühendis ve bilim insanıdır. Artukoğulları döneminde 32 yıl Reis-ül Amal (Başmühendis) olarak görev yapmıştır. (Al Jazari - El Cezeri) Doğumu: 1136, Ölümü: 1206, Doğum yeri: Cizre (Şırnak)

2. Sibernetik

Güdümlü bilimi, canlılarda ve makinelerde kontrol iletişim ve işleyişi inceleyen bilim, kibernetik, sibernetik (TDK-Sözlük).

Sibernetik veya güdümlü bilimi; canlı ve cansız tüm karmaşık sistemlerin denetlenmesi ve yönetilmesini inceleyen bilim dalıdır (Vikipedi).

Sibernetik sözcüğü; yöneten, gerekli yönü veren, yol gösteren anlamlarını içinde barındıran Yunanca kybernétes (dümenci) sözcüğünden gelir. Sibernetik, tıpkı bir dümencinin yaptığı gibi denetleme, haberleşme, kontrol, ayarlama ve denge kararlarının verildiği, 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış karmaşık sistemlerle ilgili bir tür yönetim ve denetim bilimidir.

3. Robot

Çek dilinde “işçi” anlamına gelen “robot” sözcüğü ilk kez Karel Čapek’in 1920 yılında yazdığı “R.U.R. (Rossum’s Universal Robots)” adlı eserinde kullanılmıştır. Sözcüğün tanımları şu şekilde

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Ana Bilim Dalı.

esezgin@cu.edu.tr

² 01.11.2017 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

yapılmaktadır: Belirli bir işi yerine getirme için manyetizma ile kendisine çeşitli işler yaptırılabilen otomatik araç (TDK-Sözlük).

Görünüş olarak insanoğluna benzesin benzemesin otomatik olarak çalışan her makine (Britannica Ansiklopedisi).

Otomatik olarak kontrol edilen, üç ya da daha fazla eksende çalışan ve endüstriyel otomasyon uygulamalarında kullanılan çok amaçlı makine (ISO- Uluslararası Standartlar Organizasyonu).

3.1. Robotların Kısa Tarihi

1801: Joseph Jacquard ilk kez delikli kart kullanarak çalıştırılan otomatik dokunma makinesi geliştirdi.

1830: Christopher Spencer mekanik denetimli otomatik bir torna tezgahı geliştirdi.

1892: Seward Babbitt sıcak metal parçaları fırından almak üzere motorlu tutucuya sahip vinç tasarladı.

1920-1921: Çekoslovak Karel Čapek'in yazdığı bir tiyatro oyununda ilk kez 'robot' kelimesi kullanıldı.

1927: Fritz Lang'in yönettiği 1927 tarihli Metropolis filminde, insan biçimli bir robot ilk kez görüldü.

1940: Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) radar teknolojisi geliştirilmesi, cisimleri insan etmeni olmadan algılama konusunda en önemli adımlardan birisi oldu.

1940: Grey Walter ışığa yönelen ilk gezer robotları (machina speculatrix) üretti

1941: Isaac Asimov "robot" kelimesinden "robotik" kelimesini türeterek ilk kez kullandı. Robotik, robot teknolojisiyle ilgili tüm alanları kapsayan bir tanım olarak bilim literatürüne girdi.

1942: Isaac Asimov, "Runaround" isimli hikayesinde "Üç Robot Yasasını" yazdı:

1) Bir robot bir insana zarar veremez ya da zarar görmesine seyirci kalamaz. 2) Bir robot, birinci yasayla çelişmediği sürece bir insanın emirlerine uymak zorundadır.

3) Bir robot, birinci ve ikinci kuralla çelişmediği sürece kendi varlığını korumakla mükelleftir.

1946: J. Presper Eckert ve John Mauchly, Pennsylvania Üniversitesi'nde ilk elektronik bilgisayar olarak bilinen ENIAC isimli bilgisayarı geliştirdiler.

Whirlwind adlı başka bir bilgisayar, MIT'de ilk olarak bir bilimsel problemi çözdü.

1948: MIT'den Norbert Wiener elektronik, mekanik ve biyolojik sistemlerin denetim ve iletişimini inceleyerek "sibernetik" başlıklı bir kitap yayınladı.

1950: Alan Turing, "Hesaplama Mekanizması ve Zeka" isimli ikinci makalesini yayınladı. Bu makale, makineler ve zekayla ilgili birçok tartışmalı konuya cevap niteliğindedir.

1951: Raymond Goertz, ABD Atom Enerji Komisyonu için uzaktan işletilen bir kol tasarladı.

1954: George Devol, programlanabilir genel amaçlı robotu tasarladı ve patent başvurusu yaptı.

1956: G. Devol ve Joseph F. Engelberger, "Unimation Inc." adlı dünyanın ilk robot firmasını kurdular.

1958: Satış amaçlı ilk ticari robot üretildi.

1962: General Motors ilk kez bir endüstriyel robotu (Unimate) üretim hattında kullanmaya başladı. Robot, sıcak parçaları kalıp döküm makinesinden alarak istiflemek amacıyla kullanıldı.

1963: Bilgisayar denetimli, altı eklemlili ilk yapay kol (Rancho arm) geliştirildi.

1964: Dünyanın önde gelen bazı üniversite ve araştırma merkezlerinde (MIT, Stanford Araştırma Enstitüsü, Stanford Üniversitesi, Edinburgh Üniversitesi) ilk kez Yapay Zeka araştırmaları başladı ve laboratuvarlar açıldı.

- 1965: DENDRAL isimli ilk uzman sistem yazılımı geliştirildi.
- 1967: Japonya, ilk kez robot ithal ederek robot teknolojisini kullanmaya başladı.
- 1968: Stanford Araştırma Enstitüsünce Shakey isimli, görme yeteneği olan ilk gezer robot üretildi.
- 1973: Richard Hohn, Cincinnati Milacron Corporation adına ilk minibilgisayar denetimli robotu geliştirdi. Geliştirilen robot T3 (The Tomorrow Tool) olarak adlandırıldı.
- 1974: Dokunma ve basınç algılayıcıları (sensörleri) kullanarak küçük parçaların montajını yapabilen ilk robot, üretim hattında kullanılmaya başlandı.
- 1976: Viking 1 ve Viking 2 uzay araçlarında robot kollar kullanıldı.
- 1977: Star Wars'un C3PO ve R2D2 adlı robot karakterleri sayesinde, robot kelimesi geniş insan kitlelerine yayıldı.
- 1979: Stanford Cart isimli gezer robot, üzerine monte edilmiş kameradan aldığı görüntüleri kullanarak engellerle dolu bir odayı engelleri aşarak boydan boya geçti.
- 1984: SRI tarafından Shakey'den daha fazla gelişmiş bir gezer robot olan Lakey üretildi.
- 1993-1994: ERRATIC ve PIONEER1 isimli gezer robotlar üretildi.
- 1998: Robot oyuncak FURBY piyasaya çıktı.
- 2000: Honda yeni humanoid robotu Asimo'yu dünyaya tanıttı.
- 2004: ABD'nin ikiz Mars gezginleri Spirit ve Opportunity 2003'de fırlatıldılar ve 2004 başında 21 gün arayla Mars yüzeyine ulaştılar.
- 2008: NASA'nın Phoenix robotu Mars'ta başarılı bir şekilde ulaştı.
- 2012: 26 Kasım 2011'de gönderilen Mars Bilim Laboratuvarı ve beraberindeki Curiosity gezgini, 5 Ağustos 2012'de Mars'a başarılı şekilde iniş yaptı.
- 2014: İnsan görünümlü bir robot Japonya'da haber bülteni sundu.
- 2015: İnsan gibi görünüp rol yapabilmesi için özel olarak tasarlanan "Geminoid F" isimli bir robot, Sayônara filminde "Leona" adlı karakteri canlandırarak tarihe geçti.
- 2016: Boston Dynamics, iki ayak üzerinde yürüyen dünyanın en gelişmiş engebeli arazi ve iş robotlarından Atlas'ı tanıttı.
- 2016: Hanson Robotics tarafından Sofia adlı robot tanıtıldı.

3.2. Günümüzde Eğitim Alanındaki Robotik Uygulamaları

Dünyada olağanüstü bir hızda gelişme gösteren robotik bilimi, robotik biliminin eğitime duyulan ihtiyacı da aynı hızla arttırmaktadır. Bu ihtiyaç doğrultusunda günümüzde robotik biliminin genç yaşlardan eğitime başlanması hızla yaygınlaşmaktadır. Bu eğitim süreci gençleri robotik alanında geliştirmenin yanında, bilim ve teknoloji alanına yönlendirmekte, yönünde motive etmektedir.

3.3. Okullarda Neden Robotik Öğretilmeli?

Robotik eğitimi bireylere; problemlere çok yönlü çözümler sunma, sistematik/algortmik düşünme, olayları ilişkilendirme, farklı ve yaratıcı düşünme, problem çözme odaklı olma, takım çalışması yapabilme ve eleştirel düşünebilme gibi özellikler kazandırır.

Ayrıca robotik eğitimi;

Çocuklar robotları eğlenceli bulduğundan (Edutainment-eğlenerek öğrenme),

Kodlamayla tanışmak için etkili bir yol olduğundan,
Geleceğin iş dünyasına katkı sunacağından okullarda verilmelidir.

KAYNAKÇA

HİLL, P. (2012). The Book of Knowledge of Ingenious Mechanical Devices:(Kitab fi ma'rifat al-iyal al-handasiyya). Springer Science & Business Media.

<http://www.computerhistory.org/>

<http://www.cezerilimited.com/>

<http://www.endustri40.com/endustri-tarihine-kisa-bir-yolculuk/>

<http://www.technolabs.net/robotlarin-ilk-mucidi-el-cezeri>

<http://www.bilimkurgukulubu.com/genel/bilim-teknoloji/robotlarin-kisa-tarihi/>

Mustafa EVER¹

DOĞU-BATI DİVANI ÜZERİNDEN ENİS BATUR ŞİİRİ²

Enis Batur, hiç tartışmasız şimdilik Ahmet Mithat Efendi'den sonra Türk edebiyatının en çok kitap yazan ve yayımlayan bir iki edebiyatçısından biri olmuştur. Kitapları şimdilik 150'yi geçmiş durumdadır. Onu bütünüyle izlemek neredeyse imkânsız bir şeydir. Öte yandan, Enis Batur tehlikeli bir adamdır da. Tehlikesi; geniş bilgisiyle, tek bir yazının içinde sıraladığı tanımadığımız onlarca yabancı adla, kavramla, bilgiyle okuyanı sarsmasıdır, sarsmıştır. Nitekim onun için kültür teröristi demişlerdir.

Fark edilmiş ise, onun için edebiyatçı dedim. Yazar ya da şair demedim. Çünkü onun, bu iki adlandırmaya da sığmayan, bu sıfatları aşan bir yanı vardır. Ancak kendisi, öncelikle bir şair olarak kabul edilmek ister. Varoluş nedeni şair olmaktır. Çok sayıda denemesi olduğu için ona denemeci de denir ama o, O. Paz gibi, denemeyi iki şiir arasındaki boşlukta bir faaliyet olarak görür. Bazıları onun şairliğinin güçlü olmadığını ima için denemeci yanını öne çıkarır. Enis Batur, denemeyi türler üstü görür ki en önemli özelliği de türleri ihlal etmektir. Bu yüzden şiirin yanında denemeyi de seçmiştir.

Enis Batur; öte yandan, dergici ve yayıncıdır. *Oluşum, Yazı, Gergedan, Argos, MEB, Tan, Şehir, Sanat Dünyamız, Kitap-lık, Cogito, Arredemento, Dekorasyon, Fol* gibi çok sayıda dergi çıkarmış ya da yöneticiliğini yapmıştır. Bu dergiler Türk edebiyat tarihinde o güne kadar benzeri olmayan, lüks baskılı dergilerdir. Yapı Kredi gibi büyük yayınevlerinde yöneticilik yapmış, 2000'den fazla Batı kaynaklı kitabın çıkarılmasında öncülük etmiştir. Onun bu anlamdaki çabaları, Tanzimat dönemindeki Tercüme Odası ve Hasan Ali Yücel Dönemindeki Klasikleri Türkçeye kazandırma faaliyetine benzetilebilir. Enis Batur, bu faaliyetiyle Türk edebiyatını dolayım lamıştır kanımca. Ne yazık ki, anlamadığım ve kabul edemediğim bir şekilde romancıdır da. *Acı Bilgi, Elma, Kitap Evi* gibi romanlar yazmıştır. Tür ayrımını reddeden, denemeye yakın duran yanı vardır romanlarının. Enis Batur, eleştirmen, incelemeci ve gezi yazarıdır da. Ece Ayhan üzerine yaptığı inceleme, *Tahta Troya* çok önemlidir. Ancak edebiyatta bilimselliğe inanmadığı için bu tür çalışmalara bir daha girişmemiştir. O daha çok bir kurmacacıdır. Enis

¹ Öğr. Gör. Dr. Anadolu Üniversitesi, Türk Dili Bölümü.

mever@anadolu.edu.tr

² 31.01.2018 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

Batur, eleştirmen, incelemeci ve gezi yazarıdır da. Ece Ayhan üzerine yaptığı inceleme, *Tahta Troya* çok önemlidir. Ancak edebiyatta bilimselliğe inanmadığı için bu tür çalışmalara bir daha girişmemiştir. O daha çok bir kurmacacıdır.

Batur, 1952'de Eskişehir'de doğmuştur. Ortaöğrenimini İstanbul Saint Joseph ve Ankara Atatürk Lisesinde tamamlamış, arada başka şehirlere de gitmiştir. Standart iyi bir öğrenci değildir. Yükseköğreniminde Ortadoğu Teknik Üniversitesi'ni yarım bırakıp, Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nde tamamlamıştır (1976). Ancak okuldan çok kendini yetiştiren, otodidakt bir edebiyatçıdır. İleride ünlü olacak Ertuğrul Özkök, Oğuz Demiralp ile de buralardan arkadaşlıklarını kurmuş, bu nedenle çok sayıda takma ad kullanmıştır: Leman Batur, Fakir İdris, Reşit İmrahor, Salim Kantörün, Sarp Yenisey, Yenisey, İdris Kantörün, Hakkı Aksulu.

Burada öncelikle şiir kitaplarının bazılarına anmak istiyorum: *Eros ve Hgades, Bir Ortaçağ Yalnızlığı* (1973); *Nil* (1975); *Ara Kitap* (1976); *İblise Göre İncil* (1979); *Kandil* (1981); *Sarıç, Tuğralar* (1985); *Yazılar ve Tuğralar* (Toplu şiirler, 1973-1987); *Gri Divan* (1990); *Perişey, Tuğralar Yanık Divan* (2016). On üç yabancı dilde otuz kitabı yayımlanmıştır. *Şiir ve İdeoloji* kitabıyla TDK 1980 ödülünü, *Perişey* ile 1993 Cemal Süreya ödülünü, *Opera 1-4004* ile Altın Portakal 1996 ödülünü almıştır. Cumhuriyet gazetesinde haftalık yazılar yazmaktadır. 10-13 Mayıs 2013'te Eskişehir'de II. Uluslararası Eskişehir Şiir Buluşmasının onur konuğu olmuştur, eserleri üzerine toplantılar düzenlenmiştir. (1992); *Opera 1-4004*(1996); *Doğu-Batı Dîvanı I-II* (1997); *Ağırlaştırıcı Sebepler Dîvanı, Abdal Düşü: Düzyazı Şiirler* (2003); *Neyin Nesisin Sen?* (2007) *Doğu-Batı Dîvanı III* (2011); *A Capella* (2015);

Zaman-mekân algısı ve ikisinin arasında kalmışlık, parçalanmışlık onun şiirinin ana eksenini oluşturmaktadır. 'Varlık nedir?' sorusu onun için 'Dünyaya atılmış bir varlık olarak ben kimim?'e dönüşür. Enis Batur'un, 1978 sonrası 20 yıllık periyotta Türk edebiyatının şekillenmesinde önemli etkisi olmuştur. Türkiye'nin değişim geçirdiği, çevrenin kenti çepeçevre kuşattığı, çevre-merkez çelişkisinin belirginleşip siyasal dünyamızı biçimlendirdiği, bir anlamda feodal kültürün çözülmeye başladığı süreçte yazdığı yazılarla, çıkardığı ya da çıkmasına katkıda bulunduğu dergilerle, çevirttiği kitaplarla modernizmin etkili olmasını, şehir kültürünün hâkim kılınmasını dar bir çevrede de olsa sağlamıştır. Bunda, elbette 12 Eylül ile gelen ortamın da etkisi vardır ama değişim önceden başlamıştır aslında: Nitekim onun *Yazı* dergisinin çıkış tarihi önce 1975 sonra 1978'dir.

Enis Batur'a son modern demek doğrudur. Belki de geç-modern demek daha da doğrudur. Çünkü 12 Eylül'den sonraki gelişmeler göstermiştir ki Türkiye başka yerlere doğru, yani postmoderne gitmektedir. Enis Batur'un şiirlerinde, Doğu ve Batı medeniyetinin derinliklerine açılan derin, girift ve kendini kolay ele vermeyen bir atmosfer vardır. Bu durum, Enis Batur'un Türk edebiyatı içerisindeki konumu konusunda kafa karışıklığı yaratmıştır. Öte taraftan Türkiye'nin keskin karşıtlıklar üzerinden şekillenmiş, toplumcu şiir-bireyci şiir tartışmalarına indirgenmiş 1980'lerin edebiyat ve şiir ortamı da Batur'un poetik duruşu bağlamındaki tartışmaları çeşitlendirmiş ve ortaya, birbirinden oldukça farklı değerlendirmelerin çıkmasına zemin hazırlamıştır. Batur, 70'li yıllarda kendisini edebiyat alanında iktidardaki toplumcu gerçekçi anlayışın dışında konumlandırmıştır.

Batur'a göre şiirin muhalif ve devrimci niteliğini, herhangi bir ideolojik söyleme angaje olmadan kendi iç dinamikleriyle sürdürmesi gerekir. Sürekli bir devrim düşüncesini içeren şiir, günlük dilden uzaklaşmalı, yeni bir karşı dil ve söylem gerçekleştirilmelidir. Batur'un bu poetik tercihleri şiirin günlük yaşamın dilinden, genel geçer politik söylemden uzaklaşması, derinleşmesi, kendi içine kapanması anlamına gelir. Bu da Batur'un 1970'lerin egemen sanat/şiir anlayışı tarafından neden yoğun bir biçimde eleştirildiğinin en açık kanıtıdır. Postmodern dönemde ise (90 sonrası) sanat eserini bir tüketim nesnesi biçiminde algılayan yüzeysel bir okur kitlesinin ortaya çıkması Batur'un elitist, kapalı, girift, soyut hatta anlamsız şiirler üreten bir poetik duruşun temsilcisi olduğu düşüncesini yaygınlaştırmıştır.

İlk şiirinden (Eros ve Hgades 1973) bazı dizelere bakalım:

1

gül ve öl
sen kırmızımcıl
kandan ve diken
ellerimi ellerine
yırtan yüzümü gülüm
seven ki öldüren ölüm!
Ölüm! Ölüm! Ölüm! Ölü
m- Simsiyah bir senfoni sızıyor
penceresinden bir kadının-sızlıyor
gebeliğini doğurmuşluğu.

Ölüm! Ölüm! Ölüm! Ölü
m- Çocukçocuk fişkırır kanar
anlıkırmızıl yalım
yalım-
Ölüm! Ölüm! Ölüm! Ölü
m.
Odalarımnda salt gece vardır hüzüne
Karşı
Çıkabilen
İp. (Sen gebem olsaydın, inan
Modigliani çizirdi boynunu
Birden aklıma seni sevmek gel
gel
gel
gel
iyor z(Un)

Alışılmış şiirlerden olmadığı görülüyor bu ilk şiirlerin. Bölünmüş kelimeler, dizeler, anlamsız gibi duran uygulamalar. Aslında biçimsel bozulma içerikteki değişimin de bozulmanın işaretidir. Mevcut düzene de bir muhalefettir. “Gel” sözcüğünün tekrarlanarak uzatılması Modigliani’nin ince uzun heykelciklerini hatırlatmak içindir. Enis Batur, önce sessizlikle sonra tepkiyle karşılanmıştır Türk edebiyat dünyasında. Mehmet Fuat, “Neden Şair? Neden eleştirmen değil? Enis Batur’u tanımlamamız gerekse, sanırım, hiç duralamadan şöyle deriz: ‘Deneme, eleştiri, metin kitapları da yayımlayan bir şair.’” (Fuat, 2001: 108).

“On sekiz yılda 24 kitap yayımlamış olan yazar tam anlamıyla bir yazın adamı. Otuz iki sayfalık bir şiir kitabı çıkarmış. Arkasından beş düzyazı kitabı yayımlamış. Şairlikten bir türlü vazgeçmiyor. Belki de son yazdığı Gri Divan’dakiler (1990) en güzelleri, on eleştiri-deneme kitabı da az bir birikim değil. 1979’da İblise Göre İncil’i çıkarıyor şiir kitabı, 1980’de TDK ödülünü alıyor deneme dalında. Denemeciliği öne çıkarılmış oluyor (Fuat, 2001: 109).”

Mehmet Fuat, Enis Batur’un yayın dünyasına girişini ironik bir dille anlatır: “Eros ve Hgades, dostlarının yayımladığı bir küçük bir kitap bu. Sözcüklerle, hecelerle, harflerle oynuyor genç şair adayı. Dış görünüşe pek özen gösteriyor. Ne dediğini ise pek çıkaramıyorsunuz. Ölüm var, sevgi var. Gerisi size kalmış (Fuat, 2001: 109).”

Fuat, 16 sayfalık ikinci kitap Bir Ortaçağ Yalnızlığı için de şunları söyler: “Başta bir Prolog, sonda bir Epilog. Arada iki şiir. Birincisi “Le Parc Monceau”, ikincisi “Oda”. (...) Araya Fransızca dizeler sokulmuş. Sonda bir tarih: Temmuz, Kasım 73, Paris.” Düşünüyorsunuz: Paris’te okuyan, şiir yazmaya hevesli bir genç. Arkadaşları çok yetenekli olduğuna inanıyorlar. Varlıklı bir çevre. Kitap bastırmak için verdikleri paraya aldırıyorlar, aralarında oyun oynuyorlar. Kitabı şöyle bir karıştırıyorsunuz. Okumak bile gelmiyor içinizden (Fuat, 2001:110).”

M. Fuat, 1975’te çıkan *Nil, şiirsel metinler* için -900 adet basıldığını da söyler- alaycı sayılabilecek ifadelerle şöyle der: “Beşinci sayfada, üstte Bacon’dan bir alıntı: İngilizce. Altında Roland Barthes’dan bir alıntı: Fransızca. Sonra Türkçe, Fransızca, Almanca, İngilizce, Latince dizelerle örülmüş şiirler... Bilimsel bir yapıt gibi siyahlar, beyazlar, italikler... Bir görüntü cümbüşü... Ya şiir? Bilmem, belki şiir de vardır, ama bunca özentinin arasında şiir bulup çıkarmak için insan İlhan Berk olmalı. (...) Evet, biz ölümlülere göre göre değildi anlatılanlar *Nil*’de... Iskalıyorduk.. (Fuat, 2001:110).”

Burada Enis Batur’un tavrını da görmek gerekir. Batur, okurun kendisini anlamayacağı inancındadır. *Gordium* şiirine bakalım: “Konuşmak? Anlatmak, bir anlatı yapmak? Kime anlatmak? Nasıl anlatılacağı bilinse de, karşıdakinin, karşıdakilerin ıskalayacaklarını bilmek mühürlemeye yetiyordu sözcükleri. İngesal de olsa, yaşamının kandolaşımından da gelse, anlatılanların çöle aktığı belliydi: Bir çöldeyiz, kime kimseyi duymuyor (...) Bir anlatı yapma zorunluluğu çıkıyordu şimdi; en azından anlatmadıklarımı anlayamadıkları için kimseye anlatmadığım, ya da, öyle ya, kendime anlattığım.”

Enis Batur, okur ile arasındaki mesafeye, okurun kendisini anlayamayacağı meselesine birçok kez değinecektir. “Bu satırları gülümseyerek okuyacağını bildiğim nice vasat idrak sahibi...”

“Parasız yatılı ya da kolejli konfeksiyon okurun kısır dilleri ve şaşı perspektifi...”

Mehmet Fuat, ilk dört kitaptan sonra şu yargıya vardığını söyler: «Şiir yazmaya özenen entelektüel bir snob.» (s. 112) Snob, züppeden süslü püslü giyinen kimseye; Frenk benzetmesi yapmacıklardan üstün saydığı kişilere özenen, aşağı saydığı kişilere üstünlük taslayan kimseye kadar çeşitli anlamlara gelir. Mehmet Fuat’ın Enis Batur’a bakışı , birçok insan gibi, *İblise Göre İncil* kitabından (şiir)ve *Ayna (deneme)* kitabından sonra değişecektir. Enis Batur, en azından bir kesime kendini kabul ettirmeye başlamıştır. Fuat’a göre *İncil*, en azından Türkçe yazılmıştır, yabancı dilde değildir.

1981’de *Kandil*’de biçimsel denemelerden çok içerik ile ilgili kaygılar, meseleler öne çıkmıştır. Meseller, Enis Batur’un poetikasında önemli bir yer edinecek olan kısa öykü, örnek alınacak söz, bir tür kıssadan hisse metinleridir.

YANLIŞ MESEL

Bir zaman da böyle geçsin, pusula
durmadan dönüp dursun: Şimdi

nerdeyim? Yüksek Düş'ün içinde,
sarsıntı, soğuk ter, gırtlığımda
bir güz mührü, neredeyim ki azalıyorum
gecede, yükseliyor simsiyah kanım.

Bir zaman da böyle geçti, pusula
durmadan döndü ve durmadan durdu:
Şimdi buradayım: Kağıt kalem
arasında titrek, kararsız, bir sınır
varsa beni benden ayıracak, tam da
kanın mürekkebe dönüp durduğu
yerdeyim.

-Beşir Fuad, yanlış kardeşim benim.

Enis Batur'un şu yargısı onun edebiyat anlayışını iyi anlatır: "Yararlılık ve pozitivizm. İlk gençlik yıllarımdan başlayarak birer tiksinti kaynağı oldu benim için." Bilindiği üzere bizim edebiyatımız en azından 80'li yıllara kadar toplumsal bilinçlenme üzerinden şekillenmiştir. Yani pragmatiktir.

Enis Batur, kendi şiir poetikasını Ars Poetica şiirinde anlatır:

Ars Poetica

Hiçbir şeye benzemediği söylendi şiirlerimin,
Wallace Stevens'a benzediğim, hiç kimseye
benzemediğim, olsa olsa "II. Yeni'nin devamı",
"III. Yeni'nin ta kendisi" sayılabileceğim-
"deli saçması bir söz ve işaret yumağı" denildi.
Bütün bunlar bensem, bütün bunlar bendim.
Yaktığım kâğıtlar, fırladığım kürsüler
Ve çekilip dinlediğim kör mağarada
söyleştiğim gölge, örümcek, alter:
Kendimden çekilsem de, gelsem de
kendime fark edilmedi: Ateşin içine
söktüğüm el, gözümü ayırmadığım saat,
insanlarla çarpıştığım seyrek günler
ses ile kelimenin birbiriyle
dikleştikleri yere kilitledi beni.
Gençtim, çok genç -şiiri düzen sanmıştım:

Çileydi gözümde, arınma ve yurttu,
terkedilmiş yüzüm için her an yanımda
yürüyen aynaydı, gecenin kaynağında
gövdemi dalgalayan simsiyah su, sanmıştım.
Yıllar başka bir yol çiziyor tortuya.
Şüphesiz şimdi de sanıyorum: Sehere
duyduğum inanç arkamdaki koyu, hem
delifişek uykudan geliyor belli ki.
Düzen değil şiir, kargaşa değil. İki üç
arası zamanı çelen uçarı bir odak belki.
Belki zaman ender seslerin eşliğinde tuzak,
kıvrılıp yatmış çingiraklı bir soru,
öd noktasında, hançerede, yerimden
her oynayışında kuytudan çıkagelen
koşnul bir yumak belki. Bir düzen değil
ama - bekleyiş, zemberek, inatçı, köz,
kakanüs hep.
Kömürden elmasa varmak için
çıktığım yolda elmastan yola çıktığımı
unutmadım: Yangınsa sonunda yazılan,
orada yazacağım an gelmeli de. Birer
kıvılcım olsun harflerim, her kelimemi
yalım dili taşısın - öyle bir ateş ki
içinde içimde tutuşmuş bir karanlıktan
kana kanaya içsin herkes, istedim

Enis Batur, okuduğumuz bu *Ars Poetika* şiirinde kendi şiirinin egemen sanat anlayışları tarafından dışlandığını söyler (Demir, 2014). Dışlamanın nedeni açıktır: Onun şiiri elitist, avangard, farklı kültürel göndermeleri olan bir şiirdir. Bu şiirde “ses” ile “kelime”nin birbirine dikleştikleri yere gelmek için epey çaba harcadığını, önceleri şiiri bir düzen sandığını, sonraları şiirini tüm kurulu düzenlerin dışında kurduğunu söyler. Kömürden elmasa varmak için yola çıkmıştır sonunda. Ki bu simya demektir. Şiirin kendine özgü bir dil anlayışı olması gerektiğini, girift, imgesel ve öznel olması gerektiğini belirtir.

Besim Dellaloğlu'nun (2013 deyişiyle Modernliğin birimi, ünitesi, temeli bireydir. Sormak gerekir: Türkiye’de birey var mıdır? Bağımsız entelektüel var mıdır? Türkiye’nin modernleşmesi, mevcut cemaatlere alternatif cemaatler üretmiştir. Türkiye kişilik toplumundan daha çok kimlik toplumdur. O yüzden de Türkiye’de bağımsız düşünür azdır. Aydınımız yalnızlıktan korkar. Oysa yalnızlık entelektüelliğin koşuludur. Belli bir cemaate aidiyetle tanımlanamamış olan entelektüeller, yani bir kimlik değil de bir kişilik konumundan konuşanlar konumlandırılmamaktadır. Enis Batur’un

konumu da budur. Tanpınar da böyle bir entelektüel idi. Bir cemaat sahiplenince öteki reddetmiş idi. Oğuz Atay da öyle. Uzun süre kabul edilemedi. Tuhafır, ikisini de Enis Batur tanıttı büyük ölçüde. Bu memleket aydınını en büyük açmazı Tanpınar ile Yakup Kadri'yi, Nazım Hikmet ile Peyami Safa'yı birlikte okuyamamış olmasıdır belki de, Dellaloğlu'nun dediği gibi. Oysa ötekinin farkına varmadan insan kendisi de olamaz. Tanpınar Mevlana ile Baudelaire'yi birlikte okuyabilmiş idi . Dede Efendi ile Mozart'ı birlikte dinleyebiliyor idi. Bu, Tanpınar'ı okuyanların da anlamadığı bir şey idi. Türk aydını reçetecidir. Hazıra konar, konmak ister; araştırmaz. Farklı olan karşısında huzursuz olur, şaşırır kalır. Enis Batur, fazla ağır gelmiştir bizim edebiyatımıza. Çünkü bütün dünyaya açık, hiçbir cemaate sığmayan yelpazesi geniş bağımsız bir entelektüeldir. Mehmet Fuat'ın görüşlerine bir temsilci olarak yer verdim, o solda kanaat önderi konumunda bir eleştirmendir. Yoksa Enis Batur'un Hilmi Yavuz ile polemiklerini de biliyorsunuz, yakında Hece dergisi polemik özel sayısında okuyabilirsiniz. Hilmi Yavuz, onu Batılı olarak görür, yabancı bulur.

Burada Hece dergisinin 2006 yılında çıkan özel sayısında yer alan Enis Akın'ın değerlendirmesine de bakalım.

Enis Akın, Enis Batur'un anlamlı ama içeriksiz şiirler yazdığını söyler. Enis Batur, Attila İlhan'ın sentez fikrini eleştirmekte, bu fikrin Batı icadı olduğunu söylemektedir. Batı, siz nasıl olsa Batılı olamazsınız. Kendiniz de olamazsınız. En iyisi ikisinin karışımı olmanızdır, demiştir. Sentez fikri bizim evrensel bir bakış açısına ulaşmamızı engellemiş, Dünya'dan kopmamıza, kendi içimize kapanmamıza yol açmıştır. Enis Akın bu fikre karşı çıkar ve koleksiyoncuların sentezi anlayamayacağını söyler. Koleksiyoncu, elbette Enis Batur'dur!

Unutmadım Ravenna'lı Kadınları,

Unutmadım: Duvardaki uçuk mozayık

Aklımdaki parçalanmayla buluştuğunda

Boşlukta dağılıp yeniden kurulan figürü

Unutabilir miydim, unutmadım hiçbir

Ayrıntıyı-ben ki bütün parçaları iyi

Tanırdım ama bütünü hiç anlamadım. (*Karpostal, Perişey*)

Enis Akın burada anlaşılamayan bütünlük kavramına dikkat çeker.

Enis Akın, Enis Batur'un birçok "ben"liği olduğunu, bu birçok "ben"liğin farklı şiirlerde söz aldığını söyler. Dolayısıyla sentetik bir şeyle karşı karşıya olduğumuzu belirtir. Batur'un şiirlerinde yakalayamadığı bütünlüğü kütüphane raflarında kurmaya çalıştığını ifade eder: *Yazı adam*.

"Yaptığını yazmazsa, yazdığını yayınlamazsa, yapmak (yaşamak) yarım kalacaktı. Yazdı, yazıyor, yazacak; yazmak zorunda; yazarak unutulabilir. Kayıt ediyor, hatırlamak zorunda olan "ben"lerden kurtulmaya çalışıyor, yazdığı için unutmakta özgür ." Enis Akın, Enis Batur'un çok yazmasından yola çıkarak onun için «daktilo-tanrı» der ona; «Bedeninde kas, damar, sinir yerine kelimeler, harfler, nüanslar vardır.» Enis Akın'ın yargısı: "Bütün bunlar onu önemsiz bir şair yaptı; daha doğrusu Enis Batur önemsiz ve sıkıcı bir şiir yaratmakta başarılı oldu. Buna bir sanat akımı olarak "Art That Matters Not" (Olmasa da olur) tarzı diyebiliriz. Enis Batur'un yazı adam olduğu yanlış olmayabilir ama öteki sözler zorlama yorumlardan ibarettir.

Bu geldiğimiz noktada kısa bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz. Enis Batur, ortaya çıktığı 70'li yılların edebiyat ortamında kendisini mevcut iktidar yapılarının karşısında, muhalif olarak konumlandırmıştır. Gerek tema gerekse biçim olarak aykırı bir çizgide yer almış, mevcut okura pirim vermemiş, seçkinci, elitist bir tutum takınmıştır. Bireyin altını kalın kalın çizen bir modernist tavır sergilemiştir. Yazısını gündelik hayata ilişkin gözlem ve deneyimlerden çok, okuduğu

geniş bir yelpazede yer alan metinler üzerinden; şair, yazar, ressam, filozof ve müzisyenler üzerinden kurmuştur. İlgi alanının genişliği, güncel ve klasik Batı metinlerine, Batı düşüncesine ve sanatına yoğun ilgisi, Doğu metinlerine aynı derecede yakınlık duyması onun ister şiir olsun isterse deneme olsun yazısını bir kültür boyutu yüksek bir metin haline getirmiştir. Öte yandan, en önemli özelliklerinden birisi, belki de anlaşılmasını, kabul edilmesini zorlaştıran unsurlardan birisi yazın türlerini zorlamasıdır. O nedenle onun şiiri, klasik ölçü, kafiye, dize, imge gibi şiir araçlarına dayanmaz. Düzyazı ile şiir arasında ayırım ortadan zaman zaman neredeyse kalkar. Romanları da klasik roman kalıplarına uymaz. Hatta söz dizimi ve yazım kurallarına karşı tutumu da alışılmış düzene uymaz. Ayrı yazılması gereken kelimeleri bileşik yazar. Noktalama işaretlerine bir şiirsel gereç olarak aşırı dikkat eder. Dize kırmaları bunlarla birleşerek şiirin nasıl okunacağı belirlenir ki bu da kapalı sanat yapısı anlamına gelir.

Genel olarak Enis Batur, söz sanatlarına önem vermez. Dize, zaten onun şiirinde zaman zaman ortadan kalkar. Daha çok şiirin bütününde bileşik bir imge yaratmaya özen gösterir. Enis Batur'un şiirinde metin içi göndermeler, çeşitli dillerden yapılan alıntılar yaygındır. Bu da onun şiirinin algılanmasını zorlaştırır. Aşağıdaki şiiri anlamak için ondan fazla isimle ilgili bilginizin olması gerekir.

Öyle bir müze ki
bir tek parmak izini bulundurmalı Kerim Sadi'nin
Doktor'un gözlükleri
Mihri hanımın yorgun paleti
ve Carl Berger'in yayı durmalı ayrı
ayrı köşelerde sergilenmeli
Salih Zeki'nin pergeli,
Resneli Niyazi'nin tüfek kayışıyla
Şeyh'in özel nota sehпасı: Çağrışım Evi
diye vaftiz edilmeli
Ahmet Eken'in müebbed müdürü olacağı
o köhne Galata hanı- yün şişleri
Hüseyin Rahmi'nin, ağızlığı Cem'in
ve sahici hayaleti
bir köşede uyuklayan İbnülemin'in
ne yapıp edip buluşturulmalı. (*Doğu-Batı Divanı, Gün Ortasında Fantazy*)

Doğu-Batı Divanı'nın ve esasen genel olarak Enis Batur'un öyküleme tarzı onun şiirinin temel özelliğidir. Bir olaydan, bir durumdan, bir gazete haberinden, bir olgudan, bir kurmacadan yola çıkarak öykülemenin olanaklarıyla şiir oluşturulur.

Ağrısına katlanamadığın bir an gelir,
çektirilir. Ben de korkarım içneden,
koltuktan, hele o koku-hastaneleri
içimde hazırlanan ölümü hatırlatan
dipsiz bir koridor olarak düşlerimde
beklerim. Biliyorum canım, biliyorum

düşten söz etmediğimizi. Unutma ki
bu saç sakalı değirmende ağartmadım
ben. Farkı yoktur bazen dişlerin-
apseli, çürük, durmadan içimizde
zonklayan birini söküp atmak için
ağrıyı korkudan çok sevmek gerekir.

(*Doğu-Batı Divanı, Büyükbaba*)

Asıl üzerinde durmak istediğimiz *Doğu-Batı Divanı* üç ciltten oluşmaktadır. Kitabın birinci cildi, *Gri Divan* ve *Seferi Divan* adlarını taşıyan iki kitaptan; ikinci cildi ise *Alaca Divan* ve *Barok Divan* adlarını taşıyan iki kitaptan oluşmaktadır. Bu ilk iki cilt, daha önce yine *Doğu-Batı Divanı* adı ve “Dramatik Şiirler” alt başlığı ile 1997 yılında tek cilt halinde yayımlanmıştır. Bu iki cilde 2010 yılında *Ağırlaştırıcı Sebepler Divanı* ve *Buzlu Cam Arkasından Divan* adını taşıyan bir kitap eklenerek üç ciltlik bir *Doğu-Batı Divanı* ortaya çıkmıştır. Bu arada, 2016 yılında yine Dramatik Şiirler alt başlığı ile *Yanık Divan* yayımlanmış ama bu kitap *Doğu-Batı Divanı*’na eklenmemiştir. Tabii bu, ilerideki bir zamanda eklenmeyeceği anlamına gelmemektedir. Çünkü “Dramatik Şiirler” alt başlığı ilk *Doğu-Batı Divanı*’nda da vardır.

Enis Batur, *Yolcu* (2011) kitabında *Doğu-Batı Divanı*’nda yer alan bazı şiirlerin yazılış hikâyelerini ve kitabın hikâyesini anlatır. “Her basımında irili ufaklı ekler söz konusu olabilir, belki beşinci, altıncı kitapla yolunu da sürdürebilir. Bu kez, herhangi bir öngörüm yok: Zamana bırakıyorum Divan’ın geleceğini (s. 246).”

Enis Batur, çalışmalarını daima kitap bütünlüğü içinde düşünür. 1980 yılında, Ankara’dan İstanbul’a giderken, artık dergilerle uğraşmayacağını, kitap yazacağını, söylediğini iyi hatırlıyorum. Öte yandan 30 kitabı birden yazdığımı da söyleyelim. Nitekim o yıldan sonra dergilerde az görünmüş, çoğunlukla yazdığı her metni, irili ufaklı bir kitap bütünlüğü içinde düşünmüştür. Yazdığı bir metin, bu kitaplardan birine bir tarihte girecektir. Bu kitaptaki bir metin, ileri bir tarihte bir başka kitaba girecektir. Çok sayıda kitabı olmasının bir nedeni de kanımca budur. Bu nedenle, divandaki kitapların sayısının artacağını söyleyebilirim.

Gri Divan’da 50, *Seferi Divan*’da 34, *Alaca Divan*’da 40, *Barok Divan*’da 37 şiir-metin vardır, tabii şimdilik.

Neden Doğu-Batı Divanı adı?

Enis Batur’un *Doğu-Batı Divanı* adını tercih etmesinin ardında birden fazla neden bulunduğu söylenebilir. Ancak en önemli neden Goethe’nin *Batı -Doğu Divanı* adında kitap yazmış olmasıdır. Goethe ayrıca kitabıyla ilgili oylumlu açıklamalar da yapmıştır. Enis Batur da bu yolu izleyecek, *Yolcu* kitabını yazacak, burada kendi sanatı üzerine açıklamalar yapacaktır.

Goethe, 1829’da yayımlamıştır bu kitabı (Yolcu: 69). Enis Batur, Goethe için şunları söyler: “Divan’ın kendisi kadar şairinin oylumlu açıklamaları da benzersiz bir yaklaşım ortaya koyuyor. Doğuya yolculuğa çıkmış hiçbir şair, ne Nerval ne de Lamartine, ne de Gautier, Almanya’dan bakan Goethe ölçüsünde Doğu gerçekliğini görebilmiş, ona böylesine nüfuz edebilmiştir (Yolcu: 72).”

Goethe, Almanlarla anlaşmazlığa düştüğünde İtalya’ya gidip arınmış, yenilenmiş şair kimliğiyle İtalya Seyahatnamesi ile dönmüştür. İkinci kriz döneminde odasına kapanıp soyut Doğu yolculuğuna çıkmıştır. Almanya’da uyanan, yurttaşların kinle beslenen ulusallık duygusuyla özdeşlik kuramamıştır. Alman olmadan önce insandır (s. 72). Anahtar kelimeler burada saklıdır, kanımca.

Enis Batur, Goethe ile aralarında bir komşuluk ilişkisi kurmayı, bir denklik aramaya kalkışmadığını söyler. Ancak kendini onunla “hem-sefer” saydığını da yazar. *Batı-Doğu Divanı*’ndan bir iki dize alır:

“ Yolculuksa bu yaptığımız,
aynı yere ulaşmaksa dileğimiz,
birlikte yürüyelim öyleyse!” (Goethe)

“Hem-şikem(ikiz çocuk) olduğumuzu söylüyorum: İkiz kardeş.”(Enis Batur)

Ayrıca Enis Batur, *Seferi Divan*’ın merkezine *Goethe Evi* şiirini koyacağını yazar (s. 74). 1827’de Goethe, “Ulusal edebiyatın bugün bir anlamı yoktur; evrensel edebiyatın zamanı gelmiştir...” demiştir (Yolcu: 75). Goethe, iyi bir Avrupalı’nın Greko-Latin uygarlığının ötesinde insanlık kültürünün üç bin yıllık evriminin bütününe hâkim bir bakış getirmesi gerektiğine inanmaktadır.

Bu düşünceler Goethe’yi yaşadığı yıllarda bile “persona non grata” statüsüne taşıyacaktı.

Eliot, Goethe için, “hiçbir ülkeye bağlı olmayan Avrupalı soyut bir kişidir-hiçbir çizgisi olmayan bomboş bir yüzdür ve bütün dilleri ne yerlisi gibi konuşur ne de yabancı gibi” der. Enis Batur da onun görüşlerini tersi bir vurguyla paylaştığını söyler. Enis Batur’a göre no man’s land’e aittir şair. “Hiçbir yere ait değil o, kendisin aynı anda her yere koyduğu, koyabildiği için.” Kendi evinin de Goethe’nin evine komşu olduğunu söyler. (s. 77).

Bu satırlar bize *Doğu-Batı Divanı*’nı adının neden konduğunu söyleyecektir. Enis Batur, bir yeryüzü şairidir, sanatçısıdır.

Yolculuk adını taşıyan kitabının bir bölümünün adı da YERYÜZÜ DURUŞU adını taşır.

Doğu-Batı Divanı’nda Enis Batur Batı ve Doğu dünyasında yaşamış ya da yaşayan huzursuz şair, ressam, yazar, müzik adamı vb. insanların dünyalarına odaklanarak, onlar adına «ben» diye konuşarak anlatır. Yaşamın belirli bir anında, belirli bir durumda varlık sorunu yaşayan insanlardır bunlar. Şiirler, bu nedenle öykülemecidir; daha çok düzyazı şiirlerdir. Aslında Enis Batur, onlar üzerinden kendi kimliğini sorgular, kendi parçalanmışlığını yansıtır.

Gri Divan adı, kitapta anlatılan öznelere yaşamla ölüm arasında sıkışmış, hem yaşam hem ölüm, ne yaşam ne ölüm denebilecek gri bölgede yaşamış ya da yaşıyor olmalarına işaret etmektedir. Nitekim ölümün gölgesi kitap boyunca sürecektir (Akın 1997:32).

Esasen *ölüm* sözcüğü, anlamca birbiriyle ilişkili sözcüklerin bir anlam alanı oluşturduğuna dair anlam alanı kuramı çerçevesinde (Toklu 2015: 141) ele alındığında, genel olarak Enis Batur’un şiirinde önemli bir alan oluşturur. İlk kitabı *Eros ve Hgades*, *Tuğralar/Perişey* (2015) birleşik kitabı içinde sadece 9-21 sayfalar arasında yer alır ve ölüm sözcüğü bu şiirlerde 21 kez geçer. *Doğu-Batı Divanı*’nın bütününde de ölüm, hem sözcük düzeyinde hem de anlam düzeyinde anlam alanı oluşturan temel kavramlardan olacaktır. Nitekim Gülten Akın, şairin kitap boyunca tek şiir yazdığını ve bir destan yazdığını, şairin *Gri Divan*’ın her öyküsünde hep ölüme değme ya da ölümü yakalama olduğunu, her öykünün tragedyaya dönüştüğünü söyleyecektir (1997:32). Ama gri bölgeler sadece ölümle ilişkili değildir. Yaşamın her alanında yer alan gri bölgelerle ilgilidir. “Gri Tavırlar” şiir-metni (s. 20), Gülten Akın’ın da işaret ettiği gibi (1997:26) Enis Batur’un dünyaya bakışını ve divanın adının neden *Gri Divan* olduğunu kanımızca iyi yansıtır.

“Bilemiyoruz.” *Diyordu son yıllarında,/ “Tahmin edebilir mi bir kırlangıç gerçekten de/ Fırtınayı?” Bir kelimenin içinden avladığı/ Gizil anlamlar, kırılğan alayın örttüğü derin/ Yara, tok sesinin bir ömür boyu dinlenmiş/ Tınlarında artık eleveriyordu kendini ölüm. (...)...Kimdi peki?/ Şimdi dönüp baksak, sinsin bir tuzaktır hayat:/ Tarihler ve şehirler, insan isimleri ve belli/ Durumlarda benimsenmiş gri tavırlar, keskin/ Duranla eğilip bükülen içiçe geçmiştir sanacak/ Aramızda onu*

anlamaya çalışacak olan.// Anlaşılmaz oysa insan: Nasıl birdenbire/ Başlayan yağmur uzaklaşıp gitmişse biz daha/ Şemsiyeyi açmadan.

Seferi Divan, adından da anlaşılabilir gibi yolculuklar, göçler, taşınmalar, bir sebeple yer değiştirmeler üzerine yazılmış şiir-metinler içeriyor. Ama bir gezginin gözlemlerini yansıtan bilindik bir gezi kitabı değildir söz konusu olan. Daha çok Batı ve Doğu dünyasından tanıdığımız, bildiğimiz yazar, şair, besteci, ressam gibi insanların sürgün hayatları; o hayatların gizleri ve asıl olarak Enis Batur'un o hayatlara bakarak kendisini arayışı söz konusudur.

Sefer, daha çok Enis Batur'un o hayatlara yaptığı seferlerdir.

Nitekim “Varış” adını verdiği şiir-metinde (s. 108) Batur, İstanbul'u iyi bildiği için rehberlik yapmasını teklif eden dergici ve turizmci dostlarından yakasını zor kurtardığını anlatırken kitaba niçin *Seferi Divan* adını verdiğinin ipuçlarını da verir.

...Oysa/doğruydu sokakları insanlardan daha iyi tanıdığım-/kılavuz dediğiniz insanları sokaklardan önce tanır./ tanımalıdır; doğruydu şehrin taşları ve ağaçlarıyla/haşır neşir olduğum-kimse dönüp bakmaz ki siz/gösterdiniz diye, parke taşlarına ve akasyalara/Gezgin her yerde ortalama ayrıntıların peşindedir,/ başkalarının bildiklerini öğrenmek ister ve kendi/ sabit fikirlerini alır yanına bir sefere çıktığında:/ Son imparator nerede öldü, son büyük deprem ne zaman./ İnsan önce kendisinden yola çıkmayı öğrenmişse/ dönüp gene kendine varır.

Kendinden yola çıkmak/kendine varmak Enis Batur'un temel izleklerinden biridir.

Bir başka küçük şiir-metin de (*Fa Bemol*) *Seferi Divan*'ın anlamını kanımızca iyi yansıtır.

Sanmıştım ki: Gidersem dönebilirim. Bilirsiniz, hem de nasıl basmakalıptır/zaman tüneli imgesi. Girdim oysa ben,/çıkamadım: Uzun, hızlı, girdaplı bir/tek yöndü-vardığımda ne kendimdim/artık, ne başkası: Ne canlı, ne cansız,/eskimiş nota kâğıtları üzerinde bir avuç/kanlı ses, mürekkep lekesi, iç çekiş;/ne olmuşum, ne olmamış.

Bu arada, şiirin adının *Fa Bemol* olmasının şiirin içeriğini yansıttığını biraz nota bilenler anlayacaktır. Müzikte Mi ile Fa notaları aralığı yarım sestir. Fa notasına bemol işareti getirilirse fa bemol olur ki yarım ses kalınlaştırılmış demektir. Bu durumda da Mi notası ile aynı sesi verir. Aslında söz konusu olan şey, artık sesleri aynı fakat adları farklı iki notanın bulunmasıdır. Şiirdeki “ne kendimdim/artık, ne başkası” sözlerinin anlamı budur. Aslında bu sözü şöyle de okumak mümkündür: Hem kendimdim artık, hem başkası. Buradan yola çıkarak Enis Batur'un *Seferi Divan*'da başkalarının hayatlarının gizlerini kendi gizine varmak için aradığı söylenebilir. Burada hem kendim hem başkası ya da ne kendim ne de başkası zıtlıkları söz konusudur ki Enis Batur bu tür zıtlıkları sever.

Tür ihlali örnekleri daha önce Nazım Hikmet şiirinde görülür. *Simavne Kadısı Şeyh Bedrettin* (1936) ve ölümünden sonra yayımlanan *Memleketimden İnsan Manzaraları* bu ihlalin örnekleri olarak gösterilebilir (Yalçın, 2014:95). Bu, hiç kuşkusuz dünyayı algılama biçiminin değişmesi sonucu, eski biçimlerin yeni algılayışı yansıtmaya yetmemesinden kaynaklanmaktadır (Yalçın, 2014: 93). Düzyazılaşma eğilimiyle türsel ihlal yolunu açan Nazım Hikmet, temsilin bireyselleşmesinin de yolunu açmış olur (Yalçın, 2014: 95). Enis Batur şiiri de kanımızca bu açılmış olan yoldan yürümüştür. Ancak söz konusu olan Enis Batur olduğunda sadece Nazım Hikmet'in açtığı yolu söz konusu etmek yeterli olmayacaktır çünkü Enis Batur, Batı dünyasını içeriden diyebileceğimiz kadar yakından tanımış, öte yandan Doğu dünyasına da kayıtsız kalmamış modern bir şairdir.

Alaca Divan Ömer Hayyam'ın iki dizesiyle açılır: “Geldik kaldık ve gittik ammâ ne için/Kerhen göçüverdik ermeden mânâye.”

Hayyam'ın bu dizelerindeki dünyada bulunmanın ya da bir başka deyişle varolmanın anlamına varamamanın “dayanılmaz” ağırlığı genel olarak Enis Batur'un şiir dünyasıyla ve özel olarak *Alaca Divan*'daki şiirlerde tezahür eden dünyayla örtüşmektedir ki zaten Batur'un bu dizeleri epigraf olarak

kullanmasının nedeni de budur. *Alaca* sözcüğü Büyük Türkçe Sözlük'te “Siyahla beyaz karışık renk” olarak tanımlanıyor. Enis Batur'da ise sözcük, dünyanın gece-gündüz, karanlık-aydınlık, bilinmeyen-bilinen, yokluk-varlık, ölüm-yaşam türünden sayısı artırılabilir zıt yönlerini içeren bir sıfatı olarak kullanılmaktadır. *Alaca Divan*'ın ilk şiiri *İçindekiler* başlığını taşır. Burada hem kitaba niçin *Alaca Divan* adının verildiğini hem de divanın içinde ne türden şiirlerin neden bulunduğunu anlatan dizeler buluruz. Şair, bu kitaptan söz etmektedir.

Kapak siyah ve sessiz olsun istiyorum, olmuyor.

Sayfalar bembeyaz, suskun olsun istiyorum, lekeler.

O lekeler ki Lady Macbethin temizleyemediği

ellerinden çıkagelen kurumuş ıslak kan sesleri,

öteki ben bendim belki, bu ben başkasıdır hep:

Biri yaşarken bilmem öteki nasıl yazmış-

ne aynı yer, ne aynı zaman, ikisi birden

bir üçüncüde kördüğüm: Gitmiş, kalakalmış. (s.17)

Bu «Ben başkasıdır» sözü Rimbaud'undur, bilindiği üzere. Enis Batur da bu nedenle kendini ararken başkasına, onların nasıl yazdığına, nerede, ne zaman yazdığına bakmaktadır. Ancak yazma eylemi eninde sonunda bir seçmeyi gerektirdiğine göre, Enis Batur'un da kimleri içindekilere alacağına seçerek karar verdiğini söyleyebiliriz. Bu kişiler elbette *alaca* bölgedeki sanatçılar olacaktır. Ölümle yaşam arasında, yaşamdan çok ölüme yakın *alaca* bölgede (iken) konaklayan sanatçılar. Bu kişilerin adını kimi zaman açıkça verir Enis Batur. Semiha hala, Forster, Tülay Tura, Hrant Lüsgyan, Şirazlı Sadi, Danilo Kiş ve Timur, Elizabeth Fowles, Stefan Zweig ve karısı, Hamiyet hanım... Kimi zaman sözünü ettiği öznelere adların vermez, okur çıkaracaktır çıkarabilirse ya da ki kim olduğunun önemi yoktur, anlatılan durum önemlidir. Enis Batur'un temel izleklerinden birisi bölünmüşlüktür. Birçok şiirinde bu izleği görmek mümkündür. Divanın son birkaç şiirinde bunu görürüz.

Yazı adlı şiirinde Kâhin, Enis'in ölümünün nerede ve nasıl olacağını göremediğini söyler. *Esatir* adlı şiirinde Enis, bir edebiyat fakültesi öğrencisini uyardığını söyler: Her şeyi uydurmuştur. *Ebediyet* şiirinde biyografisini yazacak olan kişinin kendisini şizofren bir ahtapot olarak görebileceğini ve bütün bunları yapan kişinin günlüğünde “ben” diyen kişi olamayacağını düşüneceğini yazar. *Vasiyet* şiiri ayrı bir önemdedir. Maddî şeyler bir tarafa, (varsa) ruhunun kıvrandırılmamasını; gelecek zamanlarda birkaç okur kalmışsa, onların kendisini yanlış bir bütünlüğe oturtmasına üzüleceğini söyler.

“Elindeki kitaptan

göreceğim yanlış kurulmuş bütünlüğüm

doğru bırakılmış bir eksikten beni

o halimle o an acıtmasın.

Belki birkaç şiir, belki birkaç satır, kelime –

ben böyle kurmak istiyordum beğenmediğim

evreni yeniden, ne geçtiyse geçmiştir elime. (s. 71).”

Son iki şiir *Odamdaki* ve *Albino* adlarını taşıyor. İkisi de Enis Batur'u anlatan şiirler. *Odamdaki* şiiri çoğu şiirinde olduğu gibi bölünmüşlüğünü anlatır:

İki kişiydim ben, birini artık
hep odamda bıraktım, kaldım.

....

iki kişiydim hep ben, birini çoktan
karanlık odamda bıraktım (s. 73).

İkinci cildin ikinci kitabı olan *Barok Divan*'a bu adın neden verildiğini yorumlamak gerekirse, bu adlandırmanın hem üslupla hem de içerikle ilgili bir boyutu olduğu söylenebilir. Barok'ta bir özgürlük ortamı vardır. Bu özgürlük ortamı, Rönesans'ın insana sadece insan olduğu için önem veren hümanist mirası olarak görülebilir. Rönesans'ın sağladığı özgüven sayesinde kişiler artık kendi değerlerinin, bireysel istek ve özgürlüklerinin farkındalığına kavuşmuştur.

Enis Batur'un *Barok Divan* adlandırması daha çok yenilikçi tavrından, belirsizlikten, aykırılıkları kaynaştıran cüretli üslubundan, biçimleri bozmasından, tür ihlallerinden ileri gelir. Ayrıca Enis Batur'un metinlerine seçtiği öznelerin Barok oluş halinden söz edilebilir. Kitabın son iki şiiri...

Toz

Kelimeler...ah, kelimeler diyordu: Bütün
dilleri öğrendim ve kaçıp gidecek yurdum
kalmadı, anadilimin bana sunduğu müebbed
suskudan başka. İlk sesi, ilk sözü bulamıyordu
belleğinin ölüm koyağında; ilk heceyi, ilk anlam
belirtisini silmiş atmış olabilir miydi yorgun bir
hücreden: Soru esirgenmiş yanıtından, ne ışık,
ne bir karanlık sözlüğünde aranabilir artık
töz ve işaret. Kratylos'un Sokrates'e sapladığı
bıçak, Kelim'e inen her kelimedede saklanan
arı söz, Peirce'in çözerken bıraktığı kör mantık,
bir dil olsun ki kimse içinden çıkmasın.
Bir dil olmuş ki içinden çıkamazsın. Harfe
dimdik bak, dilini damağının her yanına
dokundur, çarp, yerleştir. Gözüm kulağıma
sağır, elim uzandığı boşlukta hepten esrik,
ah kelimeler diyordu, birinden ötekine sert
hareketlerle geçip: Tutsan sıvışıyor, salsam
sallanıyor, beklesen gelmiyor ve gitmiyor
anladıkların, anlamadıkların. Yaprakta
hissettiğin rüzgârla güneşin değdiği taştan

kopan zerre arasında eklemsiz, fiilsiz, tok
dönüyorsun havada: Bir toz tanesi, kimbilir
hangi salkımdan hangi salkıma, serseri.

KIYAMET SÜRESİ

Git, meleğin tuttuğu kitabı al
ve yut onu: Ağzında bal tadı
bırakacak önce, içinde ağrılar,
kıvrnacaksın sana yerleşen
harfler, heceler, cümlelerle-
geçmişse hakikat kanına, tohum
tutmuşsa organlarında: Gövden
için yepyeni bir çekirdek, acı
bir meyve, sarmaşık ve sürekli
bir yükseliş: Hayat böyle erir,
yavaş yavaş açılır önündeki
siyah üstüne siyah ufuktan
daha da siyah ötesi: Git,
meleğin tuttuğu kitabı tut.

Kitabın son şiiri

BAŞKA ÖLÇÜLER

Adım Enis-biri kısa biri uzun
İki hece, ben seçmedim o harfleri,
özel isim cins isim derin sıfat her
neyse, sıralarını kendim kurmadım.
Divan'ım gün gelsin öyle anılsın,
sözüm tıpkı onun gibi kaybolmuş
fisıltı dolaşsın, bir anlamın
yanına sokulmuşsam, boşlukta
dilsiz ama mürekkepsiz anılsın,
yankısın. Bırakalım geçip gitsin
Zaman, içinde başka zamanlar
Başka ölçülerle durma karşılaşsın.

Sonuç olarak Enis Batur, kendi varlığının anlamını sorgulayan bir şairdir. Bunu yaparken parçalanmışlığını, bölünmüşlüğünü, yersiz-yurtsuzluğunu; ölümü, kendi hayatını tesis etmeyi anlatır.

KAYNAKÇA

- AKIN, G (1997). *Gri Divan'la; Komisyon, Enis Batur İçin Otuz Kuş Bakışı*, İstanbul: Altıkırkbeş
- AKIN, E (2006). 'Türk şiirinde konuşan kim?', *Hece dergisi* 120 (özel sayı), Aralık 2006.
- ARMAĞAN, Y. (2014), *İmkânsız Özerklik*,3.b., İstanbul: İletişim
- BATUR, E (1997). *Doğu-Batı Divanı*, İstanbul: YKY
- BATUR, E (2010). *Doğu-Batı Divanı (I-II-III)*, İstanbul: Kırmızı
- BATUR, E (2011). *Yolcu*, İstanbul: Kırmızı
- DELLALOĞLU, Besim F (2013). *Modernleşmenin zihniyet dünyası: Bir Tanpınar Fetşizmi*,3.b., İstanbul: Ufuk
- DEMİR, F (2014). "Enis Batur'un Poetik Evreni: Şiir ve İdeoloji, *Ars Poetica*", *The Journal of International Social Resarch*, no.35, pp.66-78, 2014.
- FUAT, M (2001). *Aydınlar Sözlüğü*, İstanbul: Adam.
- KOÇAK, O (2012). *Kopuk Zincir*, İstanbul: Metis
- PAZ, O (1997). *Öteki Ses*, (Çev. Murat Varlı), İstanbul: İnkılap
- POLAT, T vd. (2015). "Postmodern Cephe Estetiğinde Barok Bir Yöntem Olarak Teatral Anlatım İlkeleri", *tasarım+kuram*, cilt 11, Sayı 19 (2015) ss. 109-122

Erol DOĞAN¹

SOKOLLU MEHMET PAŞA MENZİL KÜLLİYESİ²

İskenderun Körfezi'ni ve yakın çevresini göz önüne aldığımızda, Payas'ın 10 – 15 km. kuzeyinde, tarihte önemli savaflara sahne olmuş İssos kentini, güneyinde Büyük İskender'in kurduğu İskenderun (antik Alexandretta) ve Arsuz (antik Rhosos) ile karşı sahildeki Yumurtalık'ı (antik Aigai) görüyoruz. Bu durum göz önünde tutulduğunda; Payas tarihinin ilk çağlara kadar inmekte olduğu düşünülmelidir. Haçlılar döneminde, Kudüs'ü Anadolu'ya bağlayan "Kutsal Yol"un güvenliğini sağlayan kalelerden biri Payas'da inşa edilir.

Amanos dağları ile İskenderun Körfezi arasında yer alan karayolu üzerinde bulunması ve Anadolu ile Suriye'yi birbirine bağlayan Gülek ve Belen geçitleri arasında yer alması, Payas'ın tarih boyunca stratejik açıdan önemli bir yerleşme olmasına neden olmuştur. 1516 yılında, Mercidabık Savaşı sonrasında Osmanlı topraklarına katılan bölgenin ve özellikle Payas'ın yeni bir statüye kavuştuğu görülmektedir. Bölgede yapılan ilk kalkınma - iskan hareketi; 732 ailenin Hac yolunun güvenliği sağlamak üzere derbentçi olarak bölgeye yerleştirilmesi olmuştur. Sokollu Mehmet Paşa Menzil Külliyesi'nin yapımı ve faaliyete geçmesi Payas'ı askeri önemi yanında sosyal ve ekonomik açıdan da parlak yeni bir konuma taşımıştır.

Payas'ın gelişmesi günümüze kadar devam etmiş, demir çelik fabrikasının yapılması büyük bir ekonomik ivme getirmiştir. Payas, Doğu Akdeniz'in önemli tarihsel kentlerinden biri olmakla beraber, ekonomik ve külliye ile de kültürel bir merkez olmuştur. İdari olarak Payas Hatay ilinin Dörtöyöl ilçesine bağlı bir belde konumunda iken 2014 yerel seçimlerinden önce ilçe olmuştur. (08.11.2012)

1. Menzil Külliyeleri Tarihsel Gelişimi

Payas Sokollu Mehmet Paşa Menzil Külliyesi'nin de üstünde yer aldığı İstanbul – Antakya güzergahı, İstanbul'u Ortadoğu ve Hicaz'a bağlayan önemli bir yoldur. Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyılda, başkent İstanbul dışında, İstanbul'u Balkanlar ve Orta Avrupa'ya, Anadolu ve Ortadoğu'ya

¹ Mimar – Çukurova Üniversitesi (Konuk öğretim elemanı)
dgn.erol150@gmail.com

² 05.04.2017 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

bağlayan çeşitli yollar üzerine külliye inşaat ettirmiştir. Bu külliye işlevsel özellikleri nedeniyle “Menzil Külliyesi” olarak adlandırılmıştır.

Menzil Arap’çada dinlenme amacıyla durulan yer; bir günlük yol; kervanların ve posta görevlilerinin dinlendikleri, at olan Nogaylar; baskılara, göçe, katliamlara maruz kalmışlar, ekonomik yönden büyük sıkıntılara uğramışlardır. Bu zorluk ve sıkıntılar onları siyasi yönden olduğu gibi kültürel yönden de etkilemiştir.

Menzil Arap’çada dinlenme amacıyla durulan yer; bir günlük yol; kervanların ve posta görevlilerinin dinlendikleri, at değiştirdikleri ve geceyi geçirdikleri han anlamına gelmektedir. Menzil Külliyesi haberleşmeyi sağlamanın yanı sıra ordu sefere çıktığı zaman ordunun dinlenmesini ve gereksinimlerini karşılamak amacıyla kurulmuşlardır. Menzillerin çoğu buldukları bölgenin iskanına ve giderek kentleşmesine önayak olmuşlardır. İstanbul’dan başlayan Hac ve Surre Alayı güzergahı, Üsküdar, Gebze, İzmit, Yenişehir, Bozüyük, Eskişehir, Seyitgazi, Ilgın, Konya, Karapınar, Ulukışla, Misis’ten geçerek Payas’a gelir.

İlimiz Adana’da menzil külliyesi bulunmamaktadır. Konaklama şehir dışında veya şehir içindeki hanlarda yapılmaktadır. Bu güzergah Belen’den geçtikten sonra Halep ve Şam’a gitmek üzere ikiye ayrılır. Yollardan biri Şam üzerinden Müslümanların Hac yeri olan Mekke’ye ulaşmaktadır.

2.1 Sokollu Mehmet Paşa Menzil Külliyesi

Külliye Vakfiyesi ve Kitabesi ile diğer arşiv belgeleri külliye banisinin 1564-1579 yılları arasında sadrazamlık görevinde olan ünlü devlet adamı Sokollu Mehmet Paşa (1505-1579) olduğunu göstermektedir.

(Özgün kitabenin Prof. Dr. Ömür Bakırcı tarafından 2000 yılında yapılan çevirisidir.)

“Alemin kendisiyle övündüğü ve güzel ahlak sahibi Süleyman’ın oğlu Sultan Selim’in vezir

*Bu fani dünyanın geçici olduğunu anladı ve
bayrağının daimi olmadığını ve bu dünyanın mihnetlerle*

bir cehennem olduğunu görerek

*Allah rızası için bu hanı yapıp vakfetti ve böylece daha dünyada iken ahiretini mamur eyledi Allah
bu emsalsiz hayrı kabul ede, doğrusu bu ki böyle hayrı herkese nasip etmez*

Bu eserin sahibi tarih düşürüp dedi:

Ben Allah rızası için bu hanı yolculara vakfettim’’

982 H./1574 M. (ebced hesabı ile)

Payas Külliyesi Mimar Sinan’ın Hassa Mimarlar Ocağı’nın başında bulunduğu dönemde yapılmıştır. Yaklaşık 13000 m2 lik bir alanı kaplayan külliye, değişik işlevli yapılardan oluşmaktadır. Külliye yapıları: Arasta, Han, Tabhaneler, İmaret, Hamam, Cami ve Hanıkah ve Sibyan Mektebi’dir. Tasarımda ilk dikkati çeken özellik içinden tarihi yolun geçtiği kuzey-güney doğrultusunda ve külliye ikiye bölen dikdörtgen planlı arastadır. Dikey eksenini oluşturan bu hat, merkezde doğu-batı eksenine kesişerek mimari bir öge olan dua kubbesiyle vurgulanır. Böylece külliye ilk aşamada biri dikey diğeri de yatay olmak üzere, iki eksenin varlığı ve kesişme yerlerinin farklılığı dikkat çeker. Tasarımdaki ikinci önemli nokta, dikey eksenin külliye yapılarını iki ayrı gruba ayırmasıdır. Han, tabhane ve imareten oluşan doğu blok, işlevleri ticari ve sosyal nitelik taşıyan yapıları bir yanda; cami,

hanıkah, sıbyan mektebi ve hamamdan oluşan batı blok ise dini ve eğitim işlevli diğer yapıları ayrı bir yerde toplamaktadır. Böylece külliyyede benzer işlevli yapılar yan yana ve aynı yöne doğru inşa edilerek külliyyenin tasarımına biçim vermiştir. Arasta 105m x 10 m boyutlarında güneygüney aksında yer alan sokak üzerine kurulu doğu ve batısında 48 adet dükkânın yer aldığı, üstü çapraz tonoz örtülü dikdörtgen mekândır. İçerisinde üç adet dışarıdan, bir adet camiden ve bir adet handan olmak üzere beş girişi bulunmaktadır. Kuzey ve güney aksında yer alan arasta , kalenin girişine denk gelen doğu batı aksı ile kesişmekteve tam bu noktada da üst ötü daha yüksek kotta bir dua kubbesi ile vurgulanmaktadır. Sıbyan mektebi, külliyyenin batısında hamama bitişik olarak inşa edilmiş, dikdörtgen planlı iki oda ve bu odaların önünde yer alan revaklardan oluşmaktadır. Hamam, külliyyenin batısında, arasta içinden girilen kuzey güney doğrultusunda konumlanmış, dikdörtgen planlı ve çift sıcaklıklı bir yapıdır. İmaret, külliyyenin güneydoğusunda yer alan ve hanın güneybatı köşesinden dar bir koridora iki avlulumekân grubudur. Batı kanadında olasılıkla mutfak mekânları, doğu kanadında ise tuvalet ve diğer depolama mekânları bulunmaktadır. Tabhane, külliyyenin doğusunda arasta ile kesişerek devam eden doğu-batı aksı ile birbirinden ayrılmışiki temel birimden meydana gelmektedir. Her bir birim kendi içinde ikiye bölünerek avlulu ikişer gruplara ayrılmaktadır. Kendi aralarında geçiş olan birimlerhan kısmına ortak kapılar ile açılırlar.

Han, külliyyenin doğu kanadının büyük bir kısmını oluşturan U planlıbir yapıdır. Ortasında bir avlu ve avlu içinde yok olmuş çeşme ve su kuyusu bulunmaktadır.Yine U planlı revakların her kanadındaki ikişer kapı ile hana girilir. Han'ın güney kanadındaki kalıntılara göre sıra sıra sekilerin olduğu ocaklı alanlar bulunmaktadır.

1568-1574 yılları arasında inşaa edilen ve 1574 (H. 982) yılında tamamlanan külliye I. Dünya Savaşı (1914-1918) dönemine kadar yaklaşık 340 yıl kadar yoğun bir şekilde kullanılmış ve buna bağlı olarak günümüze kadar değişik onarımlar görmüştür. I. Dünya Savaşı sonrası bölgedeki siyasal durumlar ve karmaşıklık sonucunda yapı zaman içinde uzun süre kullanılmamış, dolayısıyla zamanında bakım ve onarımları yapılmadığı içinde bir anlamda kaderine terkedilmiştir. Özellikle 20. yüzyılda Vakıflar Genel Müdürlüğü denetiminde ve kaynakları kullanılarak 1965-1970 yılları ve sonrasında yapılan onarımlarda yapıya oldukça fazla radikal veya dramatik müdahalede bulunulmuştur. Bununla ilgili olarak T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 211 – 11.06.1971 gün ve sayılı toplantısında alınan 5865 sayılı ve 13. 06.1971 günlü karar örnek olarak gösterilebilir. Bu karardan öğrendiğimize göre;

1. Kervansaray: Dükkanların komple sıvaları ile dama, meyline uygun bir çatı ve bakır veya saç kaplama yapılmasına, Kervansaray'ın giriş kapılarının takılmasına, elektrik tesisatı yapılmasına,

2. Hamam: Yıkık kubbelerin tamamlanmasına, sıva, döşeme, dış beden duvarları onarımlarının tamamlanmasına karar verilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğünün yapmış olduğu bu onarım uygulamalarından sonra külliye bir anlamda kaderine yine terk edilmiştir. Bu arada yerel yönetimler külliyyeyi değişik amaçlarla kullanmışlardır. Özellikle ihzarat alanı, depo, ağıl-hayvan barınağı ve yazları han bahçesinin değişik gösteriler için kullanılması; külliyyenin "yıpranmasını" hızlandırmış; bir anlamda külliyyeyi olumsuz olarak etkilemiştir.

O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi ise yapıyı değişik zamanlarda eğitim amaçlı alan çalışmalarında kullanmış ve bölgesel bir *konservasyon - restorasyon merkezi* olarak eğitim amaçlı işlev kazandırmayı öngörmüştür (1995 – 2000 yılları). 1970'li yıllardan başlayarak 2000'li yıllara kadar geçen süredeki olumsuz ve belirsiz kullanımlar, Vakıflar Genel Müdürlüğünü yeni arayışlara ve çözüm yolları bulmaya yönlendirmiştir. Bu sayılan olumsuzlukları en aza indirmek için T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü külliye için *restore et – işlet – devret* modelini kullanmayı seçmiştir. Külliye 2006 yılında restore edildikten sonra kullanıma açmak koşuluyla, 26 yıllığına bir yatırımcıya kiralanmıştır. Bu ise külliye-yapı hakkında kapsamlı bir araştırma ve proje çalışmalarının yapılması zorunluluğunu da

beraberinde getirmiştir. Bu çalışmalarda ise yaklaşık 13000m² den oluşan külliyeinin cami ve medrese kısmı bu projenin kapsamı dışında tutulmuştur.

Kısa bir değerlendirme yaparsak; külliyeinin 2006 yılından başlayarak Hatay Valiliği, Vakıflar Genel Müdürlüğü Hatay Bölge Müdürlüğü, Dört Yol Kaymakamlığı, Payas Belediyesi ve özel şahıs-girişimcilerin çaba ve kararlılıkları doğrultusunda onarıldıktan sonra tekrar kullanıma – hayata kazandırılmasına çalışılmıştır. Yatırımcının ölümü üzerine bu süreçte kesintiye uğramış ve yapı kaderine terk edilmiştir. 2010 yılında Külliye bu sefer de restorasyon projesini uygulama koşuluyla Payas Belediyesince 49 yıllığına kiralanmış ve restorasyon işi 2011/25988 ihale kayıt numaralı olarak Payas Belediyesi tarafından ihaleye çıkarılmıştır.

İhale Bedeli;

İşin başlangıç ihale bedeli: 3,735,000.00

T.L. Keşif - iş artışı: %48.89

Toplam: 5,561,071.96 T.L.

Genel Toplam + %18 KDV : 6,562,064.91 T.L

Artan ödenek: 28,079.79 T.L. İhale – İşin Süresi;

İşin sözleşme günü: 25 Nisan 2011 İşin yer teslimi günü: 29 Nisan 2011

İşin bitirilme günü: 28 Nisan 2012

Süre Uzatımları: 31 Aralık 2012 - 31 Ağustos 2013 - 31 Aralık 2013 Toplam süre: 977 Gün

Yapının önemi, özellikleri ve daha önce yaşanan süreç göz önünde tutularak Vakıflar Genel Müdürlüğü istemi üzerine Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 27.11.2005 gün ve 26006 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan “Alan Yönetimi ve Anıt Eser Kurulunun kuruluş ve görevleri ile Yönetim Alanlarının belir- lenmesine ilişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik’in 18. Maddesi” gereği Anıt Eser Kurulu, Kültür ve Turizm Bakanlığının 28.02.2011 gün ve B.16.0.KVM.0.80.01.00-44880 sayılı olur’u ile oluşturulmuştur. Bu Kurul Bekir ALTAN - Payas Belediye Başkanı, Mehmet YALÇIN – Vakıflar Genel Müdürlüğü Hatay Bölge Müdür V., İlhan TURUNÇ – Vakıflar Genel Müdürlüğü Hatay Bölge Müdürlüğü İnş. Y. Müh, Hasan BATUM - Adana Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürü, Prof. Dr. Zeynep AHUNBAY, Prof. Dr. Nevzat İLHAN, Prof. Dr. Oğuz Cem ÇELİK, Yrd. Doç. Dr. F. Mine TEMİZ, Y. Mim. Rest. Uzm. Ceren EMİR’den oluşmaktadır. Kurul Başkanlığını da Payas Belediye Başkanı Bekir ALTAN yürütmektedir. Payas Belediyesi yapının önemi ve tarihi - kültürel değerini göz önünde tutarak kontrollük hizmetlerini de ihaleye çıkarmıştır. Boaz Eski Eserler Kor. Ve Mim. Taah. Tic. Ltd. Şti. kontrollük hizmetlerini üstlenmiştir.

2.2. Sokollu Mehmet Paşa Menzil Külliyesi’nin Proje Aşamaları

Rölöve: Mevcut durumun tespit edilmesi,

Restitüsyon: Özgün dönem ve/veya tespit edilebilen tarihsel dönemlerde yapının mimari özelliklerinin değerlendirilmesi,

Restorasyon: Onarıma, korumaya yönelik müdahalelerin belirlenmesi, kullanım amacı ile işlev verilmesi ve işlevin gerektirdiği müdahalelerin belirlenmesi.

2.3. Restorasyon Müdahaleleri

2.3.1. Korumaya/Onarıma Yönelik Müdahaleler

Sağlamlaştırma, Temizleme, Tamamlama

2.3.2. İşleve/Kullanıma Yönelik Müdahaleler

Elektrik ve mekanik tesisat işleri Tefrişat

Teknolojik müdahaleler

2.4. Ölçüm, Proje Ekibi ve Danışmanlar

Bora Işık (proje müelifi), Oğuz Ergeç, Mert Rifaioğlu, Burhan Çiçek, Bayhan Aydın, Tuğba Yazıcıoğlu, Sezer Kaya, Hüseyin Kavak, Kemal Gülcen, Erkan Kiraz, Emre Madran (ODTÜ), Tuba Akar (ODTÜ), Yusuf K. Kadioğlu (AÜ), Bekir Eskici (AÜ), Ali Akın Akyol (AÜ), Kürşat Demirel (AÜ), Mustafa Akpolat (HÜ), Murtaza Tan (Statik).

2.5 İdare ve uygulam ekibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü

İller Bankası A.Ş. Adana Bölge Müdürlüğü Payas Belediyesi

Boaz Mimarlık Proje ve Uygulama Denetim Birimlerine Tuba İnşaat Taah. Tic. San. Ltd. Şti., Mersin uygulama işini üstlenmiştir. Payas Sokollu Mehmet Paşa Külliyesi onarım-restorasyondan sonra çarşısı ve diğer bölümleri Payas Belediyesi birimleri tarafından kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

AKYEL, S. “Payas Tarihi”, İstanbul, 1966.

ÇADIRCI, M. “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, VII.T. T. K. Kongresi’nde Sunulan Bildiriler, Ankara, 1981.

DARKOT, B.”İslam Ansiklopedisi”, İstanbul, 1988.

ERDENER. O. “Osmanlı Devri Mimarları, Yardımcıları ve Teşkilatı”, Mimarlık, Sayı 27, 1966.
ESKİCİ, B. “Taş Eserlerin Korunması Üzerine Notlar”, Türk Arkeoloji Dergisi, Sayı 31, Ankara, 1997.

EYİCE, S. “İstanbul-Şam-Bağdat Yolu Üzerindeki Mimari Eserler” İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, Sayı 13, 1958.

GÜLBAY, O. “Eskiçağ’da Tuvalet Kültürü”, İstanbul, 2003.

HALAÇOĞLU, Y. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi”, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Doçentlik Tezi,1982.

Hatay İl Yıllığı, İstanbul, 1968.

İŞİK, B.”Restoration Project of Cin Kule in Payas, Antakya”, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

KURAN, A. “15. Ve 16. Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler”, İstanbul Üniversitesi, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi’nde Sunulan Bildiriler, İstanbul, 5-20 Ekim 1973.

KURAN, A. “Mimar Sinan’ın Külliyesi, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri P”, İstanbul, 1988.

MÜDERRİSOĞLU, M. Fatih, “16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi”, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1993.

ORHONLU, C. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilatı”, İstanbul, 1990.

ÖNGE, Y. “Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları”, Ankara, 1997.

- ŞAKİROĞLU, M. H. “Çukurova Tarihinden Sayfalar, 1. Payas Ayanı Küçük Ali Oğulları”, Türk Araştırmaları Dergisi, Vol 25, No, 26, Ankara Üniversitesi, Ankara, 1991.
- TANYELİ, U. “Hassa Mimarlar Ocağı”, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1997.
- TEKİN, M. “Hatay Tarihi”, Ankara, 2000.

ŞÜKÜR KILIÇ¹

İYİ BİR NESİL İYİ BİR GELECEK İÇİN GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE KORUYUCU AİLE HİZMETİ²

1. Korunma Altına Alınan Çocuklar

Anne ve babası ile birlikte yaşama gibi en temel haklarından yoksun kalmış ya da bırakılmış yahut çocuğun güvenliği açısından artık anne ve baba ile birlikte yaşaması mümkün olmayan çocuklardır. Fiziksel ve ruhsal açıdan yaşamlarını tek başlarına devam ettiremeyeceklerinden, onların bakım ve gözetimleri büyükleri tarafından karşılanmak durumundadır. Bu kapsamda onların kişiliklerinin düzgün bir biçimde oluşması, doğru değer yargılarına sahip olmaları, özgüvenlerini kazanmaları, hukuki haklarının korunması da en az bakım ve beslenmeleri kadar önemlidir.

Teorik olarak ‘çocuk açısından bütün ihtiyaçların fedakârca ve doğru bir şekilde karşılanabileceği en köklü kurum’ ailedir. Çocukların normal gelişmesini tamamlaması ancak normal bir aile düzeni içinde gerçekleşmektedir.

Çocukların bakım ve yetiştirilmesinde, sadece anne babanın değil aile ile birlikte toplumun da sorumluluğu bulunmaktadır. Korunmasız kalan çocuklar devlet tarafından korunma altına alınarak onlara farklı bakım yöntemleriyle koruma sağlanmakta ve hizmet verilmektedir. Çocuğun korunmaya ihtiyaçlı hale gelme koşulu her ne olursa olsun ya da çocuk hangi ihtiyaçtan kaynaklanan nedenle korunma altına alınırsa alınsın her çocuğun durumuna uygun bulunan hizmet modelinden faydalanmaya ve kendi kendine yeterli hâle gelinceye kadar korunmaya hakkı bulunmaktadır.

¹ Sosyal Hizmet Uzmanı - T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Koruyucu Aile Birimi.

sukurkiloc@hotmail.com

² 27.02.2018 tarihli konuşmanın yazılı metnidir.

1.1. Korunma Altına Alınan Çocukların Yararlanabilecekleri Hizmetler

Çocukların aile yanında kalmalarının sağlanması (Çocuğun kendi ailesi yanında bakımı) birincil amaç olarak belirlenmiştir. Ancak bunun dışında diğer hizmetler;

1. Evlat edindirilerek bir aile yanında bakımı,
2. Koruyucu aile yanında bakımı,
3. Aile yanında bakımın mümkün olmadığı durumlarda ise kuruluş bakımındır.

Bu yaklaşım ve yöntemlerle çocukların aile yanında kalmalarının sağlanması birincil amaç olarak belirlenmiştir.

1.2. Koruyucu Aile Hizmeti Tarihçesi

Çocuk koruma sistemi içerisinde önemli bir yer tutan ve aile temelli bir bakım yöntemi olan “koruyucu aile hizmeti” Türkiye’de, 1949 yılında 5387 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun ile koruma tedbiri olarak uygulanmaya başlanmıştır. 5387 sayılı Kanunu yürürlükten kaldıran 6972 sayılı Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun ile de bir koruma tedbiri olarak devam etmiştir. 6972 sayılı Kanunu yürürlükten kaldıran ve bir kurum olarak sosyal hizmetlere düzenleme getirerek 1983’te yürürlüğe giren 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ise koruyucu aileyi korunmaya muhtaç çocuklara yönelik bir hizmet modeli olarak kabul etmiştir. Aile Sosyal Politikalar Bakanlığının Kurulması ile birlikte 2012 yılında, 14.10.1993

Eşlerden birine yapılabilecek isteğe bağlı sigortanın devlet tarafından ödenmesi esâsı,

25-65 yaş aralığı sınırı, (Eski Yönetmelikte; 25-50 yaş aralığı)

Eğitim ve sertifika zorunluluğu getirildi.

Koruyucu Aile birimi kuruldu.

Koruyucu Aile adayının SGK’na üye olma zorunluluğu bulunmaktadır.

Dört Koruyucu Aile bakım modeli geliştirildi.

1.3. Koruyucu Aile Bakım Modelleri

Akraba veya Yakın Çevre Koruyucu Aile Modeli: Veli ya da vasi dışında kalan akrabalar, çocuğun iletişim içinde olduğu veya tanıdığı bakıcı, komşu gibi yakın çevresinde olan kişilerdir.

Geçici Koruyucu Aile Modeli: Kuruluş bakımına yerleştirilmemiş, planlanan hizmet modelinden çeşitli nedenlerle henüz yararlandırılmamış çocuklar için birkaç gün ile en fazla bir ay arasında değişen bakım modelidir.

Sürelî Koruyucu Aile Modeli: Uzun süreli kurum bakımından yararlanacak çocuklar için geliştirilmiş kalıcı hizmet modelidir.

Uzmanlaşmış Koruyucu Aile Modeli: Özel zorlukları ve ihtiyaçları olan çocuklar için geliştirilmiş hizmet modelidir.

1.4. Koruyucu Aile Ve Çocuklarımıza Sağlanan Diğer Maddî Olanaklar

Çocuk Harçlığı:Koruyucu aile yanında bulunan tüm çocuklara harçlık ödenir.Harçlık miktarı yaşları ile orantılıdır.

Servis Ücreti: Ailenin çocuğun okula gidiş geliş yöntemine göre (Servis, Otobüs vb.) getirilen fatura tutarı kadar ödeme yapılır.

Kurs Ücreti: Çocuğun aldığı ek eğitimlerde (Dershane, Okul harcı, Sosyal ve kültürel kurslar vb.) getirilen fatura tutarı kadar ödeme yapılır.

Eğitim Yardımı: Okula devam eden çocuklar için her yıl bir defaya mahsus Eylül ayında Koruyucu Aile ücreti üç kat olarak ödenir.

Giyim Yardımı: Koruyucu Ailenin yanında bulunan her çocuk için Şubat ve Ağustos ayları ödemeleri iki kat tutarında yapılır.

İsteğe Bağlı Sigorta: Sosyal güvencesi olmayan Koruyucu Ailelerde eşlerden her hangi birine isteğe bağlı sigorta yapılmaktadır.

1.5. Koruyucu Aile Kimlere Denir?

Koruyucu aile, çeşitli nedenlerle biyolojik ailesi yanında bakımı sağlanamayan çocukların, kısa veya uzun süreli olarak bakımlarını üstlenen anne ve baba özelliklerini taşıyan kişilerin yanında ücretli veya gönüllü olarak devletin denetim ve gözetiminde yetiştirilmeleri olarak tanımlanmaktadır.

Koruyucu Aile Yönetmeliği'nde ise koruyucu aile şöyle tanımlanmıştır: Yönetmelikte belirlenen esas ve usullere göre Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı il veya ilçe müdürlükleri denetiminde, ödeme karşılığı ya da karşılıksız olarak çocuğun bakımını ve yetiştirilmesini üstlenen, aile ortamında yaşamını sağlayan, tercihen, koruyucu aile birinci ve ikinci kademe eğitimi ile temel aile eğitimlerinden en az birini almış, akraba veya yakın çevre koruyucu aile modeli, geçici koruyucu aile modeli, süreli koruyucu aile modeli, uzmanlaşmış koruyucu aile modellerindeki ailelerden birini veya kişiyi ifade etmektedir (Koruyucu Aile Yönetmeliği, m.4).

1.5.1. Koruyucu Aile Adaylarından İstenen Belgeler

1. Kimlik fotokopisi
2. Bir adet vesikalık fotoğraf
3. Öğrenim belgesi
4. İş, gelir ve sosyal güvenlik durumunu gösteren belge
5. Koruyucu aile olacak ailenin tüm fertlerinin adli sicil belgesi
6. Koruyucu aile olacak ailenin tüm fertlerinin ruhsal rahatsızlığı ve bulaşıcı hastalığının olmadığını gösteren doktor raporu

1.5.2. Neden koruyucu aile?

Çocukların sağlıklı gelişebilmeleri için kendilerini koruyacak, sevecek, destekleyecek, güven sağlayacak, sosyal ve maddi gereksinimlerini karşılayabilecek sıcak bir aile ortamına ihtiyaçları vardır.

1.6. Sonuç

Türkiye'de sosyal hizmet bağlamında çocuk koruma sistemi geleneksel yöntemlerle başlayıp modern çocuk koruma sistemlerine evrilmiştir. Sosyal Hizmetler Kanunu ve Çocuk Koruma Kanunu, çocuğun aile yanında bakım ve korunmasını esas almış olsa da halen birçok korunmaya ihtiyacı bulunan çocuğun kurum bakım yöntemlerinden yararlandırıldığı bilinmektedir. Koruyucu aile yönteminin ise halen ülkemizde yeterince benimsenmediği görülmektedir. Batı ülkelerinde kurum bakımına oranla daha yaygın olarak kullanılan koruyucu aile bakım yöntemi Türkiye'de yeterince gelişmemiştir. Batı ülkelerinde korunmaya ihtiyacı bulunan çocukların neredeyse % 75'i koruyucu aile yanında yaşarken Türkiye'de bu oran oldukça düşüktür. Nüfusun önemli bir kısmını çocukların oluşturduğu Türkiye'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın kurulmasıyla koruyucu aile hizmetine yönelik çalışmalarda ciddi bir ivme ve başarı sağlanmış ancak yeterli olmamıştır. 2008 yılında Türkiye'deki koruyucu aile sayısı sadece 813 iken, ülke genelinde yürütülen koruyucu aile çalışmaları neticesinde; 2018 yılı ilk iki ayı itibariyle koruyucu aile sayısı 4684'e, koruyucu aile hizmetinden yararlandırılan çocuk sayısı ise

5690'a ulaşmıştır. İlimizde ise hâlen 163 koruyucu ailenin yanında 76 kız çocuk, 87 erkek çocuk olmak üzere toplam 163 çocuğa bakılmaktadır.